

Bethlen Téri Füzetek

100 éves a cionista mozgalom

Kiadja a Bethlen Téri Oneg Sábbát Klub

Tartalom

Contents

Előszó

1997. szeptember 2–4. között ünnepelte a magyarországi zsidóság az Első Cionista Kongresszus 100. évfordulóját, a Magyarországi Cionista Szövetség szervezésében, a Magyar Tudományos Akadémia épületében.

A megnyitó ünnepség után 13 előadás keretében emlékeztünk meg a most már több, mint 100 éves cionista mozgalomról és a téma magyarországi vonatkozásairól, Herzl személyiségéről, ill. ennek „magyar identitás" oldaláról.

Szinte külön előadástömb foglalkozott Herzllel.

Ferenczi László a nemzetközi történelmi vonatkozásokat ragadta meg. Lichtmann Tamás irodalomelméleti és filozófiai szempontból közelítette meg Herzl *Judenstaat*ját, idealisztikus-utópikus „Izrael képét". Szörényi László és Ferenczi László előadásaiban Herzl „magyar identitás"-szegmense jelenik meg és válik elemzés tárgyává, amit érdekes módon már Zangwill is kiemelt. Különös vonalként ragadható meg azon törekvés, amely Herzl és Mózes szerephasonlóságairól elmélkedik (Kovács Sándor és Bódog Gyula).

A cionizmus magyarországi vonatkozásait Schweitzer Gábor és Novák Attila vizsgálta, a magyarországi zsidóság gyakorlatilag nacionalista asszimilációjának meghatározó oldaláról. Róbert Péter a cionista szárny, akkor még nagyon is újszerű – akár fegyveres – önrendelkezési és önvédelmi aktivitását mutatta be. Kiss József a magyar katolikus sajtó reakcióját vizsgálta a témával kapcsolatban.

Az előadások érintették azokat a mélyebb összefüggéseket is, amelyek a modern kor zsidó történelmének meghatározó vonulatát, a zsidó Állam újjászületését jellemezték. Szó volt azokról az újabb jelenségekről is, amelyek az Állam fejlődéséből fakadnak, bel – és külpolitikai szempontok alapján (l. Gorny és Barzel professzorok előadását). Ennek vetületében jelentek meg az állami lét és a galutban élő zsidóság, Izrael és az Izraelen kívül működő cionista mozgalmak változó kapcsolatai is (l. Gorny professzor előadását).

A fenti előadás csoportot két kerekasztal-beszélgetés követte. Az egyik a zsidóság magyarországi, XXI. századi perspektíváját próbálta elemezni, a másik ugyanezt a kérdést a zsidó oktatás és nevelés oldaláról próbálta megragadni.

Úgy gondoljuk, a Konferencia az új információk olyan tárházát, egy új szemlélet kialakítására alkalmat adó előadások olyan csokrát termelte ki, amely megérdemli, hogy azokat egy füzetbe összegyűjtve, nyomtatásban közreadjuk.

Ugyanakkor az Oneg Sabbát Klub által szerkesztett „Bethlen Téri Füzetek" ezen új kötetével tiszteletünket is le akartuk róni, az utóbbi 100–150–200 év

zsidó történelmét alakító folyamatok és ezeket keresztülvivő emberek előtt.

Az előadások zöme magyar nyelven hangzott el. Gorny professzor angol nyelvű előadását Kemenes Inez fordította magyarra – igen magas színvonalon. Rabbi Joe Wernick előadása sajnos nem érkezett meg, így ebben a füzetben nem tudjuk megjelentetni, de ahogy lehet, a hiányt pótolni szeretnénk.

Az előadások egy része különböző folyóiratokban már megjelent, ill. meg fog jelenni. Ferenczi László, Szörényi László és Kovács Sándor, előadásaikat az *Új Holnap*ban (42. évf. [új folyam], 14. sz., 1997. november) már leközölték.* Bódog Gyula előadása héberül, a Tel-Aviv-i Egyetem folyóiratában a közeljövőben jelenik meg.

Befejezésül köszönetünket szeretnénk kifejezni azoknak, akik résztvettek a Konferencia megszervezésében, sikerében, akik lehetővé tették a Konferencia megtartását.

Köszönjük Glatz Ferencnek az MTA elnökének önzetlen segítségét, Michelberger Pálnak az MTA alelnökének személyes hangú megnyitó beszédét. A szervezés oldaláról legelőször is Farkas Évát szeretnénk kiemelni és mellette Rubányi Ágnest (az Interkongress részéről) valamint Elek Györgyöt (az Akadémia rendezvényszolgálata oldaláról).

Köszönjük Kemenes Ineznek, hogy Gorny professzor angol nyelvű kéziratát magyarra és Katz Katalinnak (Jeruzsálem, Héber Egyetem, Szociális Munkás tanszék), hogy Bódog Gyula előadását héberre fordították.

Végül, de nem utolsó sorban köszönjük Joe Wernicknek és Martin Rodannek, hogy Izraelből segítették a Kongresszus szervezését és hozzájárultak sikeréhez.

Budapest, 1998. július

Bódog Gyula

* Kiss József előadását („Hogyan reagált a katolikus sajtó az első cionista kongresszusra?") a *Múlt és Jövő* adta ki (1997/4. szám. 60–66. old.

Preface

The community of the Hungarian Jews celebrated the 100th Anniversary of the First Zionist Conference between 2–4. September, 1997. in the organization of the Hungarian Zionist Association, in the building of the Hungarian Academy of Sciences.

After the opening ceremony we commemorated of the Zionist movement, which is now over 100 years old, and of the Hungarian relations of the subject, the personality of Herzl, and the "Hungarian identity" side of the subject – within the framework of 13 lectures.

An almost separate block of lectures dealt with Herzl.

László Ferenczi grasped the historical relations. Tamás Lichtmann approached the Judenstaat and the idealistic-utopistic "Israel image" of Herzl from the point of view of literary theory and philosophy. In the lectures of László Szörényi and László Ferenczi the "Hungarian identity" segment of Herzl appears and is becoming the subject of analysis, which – interestingly enough – had also been emphasized by Zangwill. The endeavor to compare the similarities of the roles of Herzl and Moses can be considered as an interesting line (Sándor Kovács and Gyula Bódog).

The Hungarian relations of Zionism were analyzed by Gábor Schweitzer and Attila Novák from the determining point of view of the practically nationalistic assimilation of the Hungarian Jews. Péter Róbert introduced the that time quite new self-determination and self-defense – may as well be armed – activity of the Zionist wing. József Kiss examined the reaction of the Hungarian catholic press in relation to the subject.

The lectures also covered the deeper inherence, which was characteristic of the determining line of the Jewish History of the Modern Age, the re-birth of the Jewish state. The new phenomenon, arising from the development of the State, on the basis of inner and foreign political standpoints, were also mentioned (see the lectures of professors Gorny and Barzel). The always changing relation of the Jews living in the Galut and in the "state-existence", that of the Zionist movements inside and outside Israel appeared in the projection of all these (see the lecture of Professor Gorny).

The block of lectures above was followed by two round table discussions. One of these tried to analyze the XXI. Century Hungarian perspective of the Jews while the other tried to grab the very same question from the point of view of Jewish education.

We reckon that the conference produced the storehouse of new information, such a bunch of lectures, which are suitable to form a new attitude, which at the same time deserves to be collected and published printed in a booklet.

At the same time we also wanted to respect the processes, forming the last 100–150–200 years of Jewish History and people, carrying these out, with this new issue of the "Bethlen Square Booklets" edited by the Club Oneg Sabbát.

Most of the lectures could be heard in Hungarian language. The English lecture of professor Gorny was translated into Hungarian by Inez Kemenes – in a high level. Unfortunately the lecture of Rabbi Joe Wernick hasn't arrived therefore we cannot publish it in this booklet, but we would like to make up for it as soon as possible.

Some of the lectures have already been or will be published in different periodicals. László Ferenczi, László Szörényi, and Sándor Kovács published their lectures in the periodical New Tomorrow (volume 42. – new volume – 14. November, 1997). Gyula Bódog's lecture will soon be published in Hebrew in the periodical of the Tel-Aviv University.

Finally we would like to express our thanks to all those who had taken part in the organization and success of the Conference, and who had made it possible to hold it.

Thanks for Ferenc Glatz, president of the MTA for his beneficent help, for Pál Michelberger, vice president of the MTA for the opening speech of personal tone. From the side of organization we would like to emphasize Éva Farkas first, and besides Ágnes Rubányi (on behalf of the Intercongress) and György Elekes (on behalf of the program service of the Academy).

Thanks for Inez Kemenes for the translation of the lecture of professor Gorny from English into Hungarian and for Katalin Katz (Department of Social Workers, Hebrew University, Jerusalem) for the translation of Gyula Bódog from Hungarian into Hebrew.

At last but not at least thanks for Joe Wernick and Martin Rode to help the organization and to contribute to the success of the Conference – from Israel.

July, 1998. Budapest

Gyula Bódog

Megnyitó

Engländer Tibor

Hölgyeim és uraim!
Barátaink!

A történelem, mely az élet tanítómestere – tegyük hozzá, nem sok figyelemre méltatott tanítómestere – minduntalan felveti a kérdést, hogy egyes eseményeiben a merő véletlent kell-e látnunk, vagy joggal fedezhetjük-e fel bennük azt, amit – jobb híján – szükségszerűségnek nevezünk. Vajon merőben véletlen volt-e, hogy Herzl, Nordau és a sajnos, ma már kevéssé ismert Natonek Magyarországon született, a sajátos magyar-zsidó kultúra atmoszférájában nevelkedett?

A holnapi tudományos ülésszakon nyilván részletesen elemzik majd ezt a kérdést. Ma csupán nagy vonalakban kell beszélnünk róla, csak azt a tömör summázatot kell elmondanunk, ami a történelmi tanítás lényegének tekinthető.

A Judenstaatot Herzl nem Magyarországon írta, a Bázeli Kongresszust nem Magyarországról készítette elő. De a pszichológiai megközelítés teljes hiányára vallana, ha azt feltételeznénk, hogy egy ilyen horderejű eszme kidolgozása és egy ilyen nagyságrendű akció sikeres végrehajtása előzmények nélkül, a személyiség teljes egészének csatasorba állítása nélkül megszülethetett volna. A személyiség egészéről beszélek, melyről jól tudjuk, hogy magában hordozta a Magyarországon töltött gyermek- és ifjúkort, a budapesti szülői házat, iskolákat, az itt élő családot. Nem véletlen, hogy legfőbb jellemvonásai között kortársai felfedeztek valamiféle „magyarosságot" és ezt többször emlegették is. Az sem véletlen, hogy az első jelentős személyiség, aki gondolatait nem tekintette hagymázas fantazmagóriáknak, a kor nagy intellektuelje, Max Nordau, szintén pesti zsidó volt.

De mit is jelent ez a „magyarosság"? Európai kortársai ezt elsősorban fantáziájában, temperamentumában, vagyis egyéni adottságaiból származó jellemvonásaiban látták kifejeződni. Ma azonban másról is kell beszélnünk. Herzl a 19. század Magyarországán nevelkedett. Annak a nemzetnek országában, mely 1848–1849-ben minden népnél elszántabban harcolt nemzeti jogaiért, a nemzeti függetlenség és az emberi szabadság eszméiért. Jókai és Arany Magyarországa volt ez, hol a nemzeti eszme egybeforrott a szent 19. század humanizmusával és nagyszerű romantikájával, hol nagy politikusok nemzedéke Deák Ferenccel bezárólag a nemzet kérdéseinek történelmi távlatokban való végiggondolására tanította az embereket. A magyarországi zsidóság bőven

kivette részét ennek a nemzeti eszmének diadalra juttatásában. Szellemiségét átitatta ez az eszme és Herzl ennek a szellemiségnek normatíváit vitte magával Bécsbe, majd Párizsba.

Herzl, a zsidó, magyarországi zsidó volt. Ezt a tényt más szempontból is figyelembe kell vennünk. Magyarország volt Kelet és Nyugat zsidóságának legfőbb találkozási pontja. Az európai zsidóság szinte minden típusa jelentős számban volt itt található. Itt éltek a kállói rabbi és Teitelbaum chaszidjai, Pozsony volt a rabbinikus ortodoxia egyik európai központja. Itt éltek a Dunántúl konzervatív, nagy német műveltségű zsidói, itt volt Budapest neológiája, nagyrészt asszimilálódott népessége. Ez volt a zsidóságnak az a világa, honnan a világnak zsidósága felé fordulhatott Herzl.

Nem hiszem, hogy tévedek, ha azt állítom, hogy a nemzetté alakulás és a nemzeti függetlenség általános jelentőségének mély megértése és átérzése mellett, a zsidóság eme széles panorámájának látványa mindenkor ott munkált a későbbi Herzl történelmi tevékenységének hátterében.

Nem lehet Herzlről anélkül beszélnünk, hogy ne szóljunk Magyarországról és a *magyarországi* zsidó törzsről. De szabad-e a magyarországi zsidóságról úgy beszélnünk, hogy ne beszéljünk Herzlről?

Beszélhetünk-e közösségünk történetéről úgy, hogy nem mondjuk el, mi volt Herzl és a cionizmus üzenete e közösség számára, és hogy a történelem milyen tanulságokkal szolgált ezzel az üzenettel kapcsolatban?

Beszélhetünk-e a magyarországi zsidóság történetéről, ha nem mondjuk el, miképpen folytatódott a Herzl kezdeményezte munka ebben a zsidóságban, ha a cionizmus megszületésének századik évfordulóján nem beszélünk a *magyarországi* cionizmus küzdelmeinek, tragédiáinak és eredményeinek elmúlt száz évéről ?

Kérdéseim szónoki kérdések. Mindnyájan tudjuk rá a feleletet. Ezért ma kezdődő centenáriumi megemlékezésünk beszélni kíván ezekről. Felidézni és megidézni kívánja a történelmet. Annál is inkább szükségét látja ennek, mert amiről ma és a következő napokban szó lesz, több mint fél évszázadon keresztül volt hol ezért, hol azért elhallgatásra ítélve és még ma is – mikor már szabadon szólhatnánk róla – többnyire az elkerült kérdések családjába tartozik. Mert amiről szó lesz, évtizedeken keresztül volt egy félrevezetésekkel és – mondjuk ki – rágalmakkal telített agymosás céltáblája és még ma is sokak számára félreértett és félreismert.

Beszélni kívánunk és beszélünk majd Herzl és a cionista mozgalom üzenetéről. Ez az üzenet, melyet a magyar zsidóság számára Herzl konkrétan is megfogalmazott, figyelmeztetés volt. Figyelmeztetés, amely rámutatott a zsidókérdés lényegi megoldatlanságára a monarchiában és ezen belül Magyarországon. Kimondta, hogy a Ferenc József-i idill mélyében végzetes erők munkálkodnak és hogy ezek az erők előbb-utóbb katasztrófához vezetnek. Herzl és a cionista mozgalom visszhangzó figyelmeztetései végigkísérték közösségünk 1944-ig vezető útját. Ma – száz év után – minden intellektuális. tisztességére valamennyire is adó embernek – akár cionista, akár nem – el kell ismernie, hogy a zsidóság akkori magyarországi helyzetének egyetlen reális diagnózisa, jövőjének egyetlen helyes prognózisa volt az, amit Herzl mondott ki. Ritkán fordult elő, hogy jóslatot ilyen iszonyatos hangsúllyal igazoljon a történelem.

Bizonyára lesz holnap, vagy holnapután, aki a szörnyű számvetésről is szólni fog majd, arról, hogy milyen kevesen hallották meg ezt a figyelmeztetést. Hányan és hányan hitték, hogy az elvtelen kikeresztelkedés, a névmagyarosítás, a hagyományok és a közösség megtagadása, különböző politikai, szellemi irányzatok majd megoldják helyettünk azt, amit magunknak kell megoldanunk.

Beszélni kívánunk, mert beszélnünk kell Herzl üzenetéről, hogy megkérdezzük magunktól, tanultunk-e belőle? Megtanultuk-e, hogy az asszimiláció útja az illúziókkal kikövezett, pokolba vezető út? hogy zsidó népi identitásunk elvesztése létünk lényegének elvesztését jelenti? Megtanultuk-e, hogy Izráel megváltóját nem az éppen divatos politikai irányzatokban kell keresnünk? Megtanultuk-e, hogy egyetlen teljes értékű emancipáció létezik, az önemancipáció?

De ezen a helyen beszélni kívánunk és beszélünk majd a magyarországi cionizmus száz évéről is. Arról a száz évről, melynek nagyszerű történelméről – félünk – kevesebben tudnak és sokkal kevesebbet, mint amennyit megérdemelne.

A magyarországi cionizmus százéves, amivel azt akarom mondani, hogy Herzl fellépésétől kezdve mindmáig, Magyaroszágon mindig volt cionista mozgalom. A legkegyetlenebb diktatúrák legkegyetlenebb éveiben mindenkor voltak – nem is kevesen – elkötelezettjei a zsidó nép nemzeti újjászületésének, akik terjesztették a cionista eszmét, mentették a zsidó és tegyük hozzá a nem zsidó üldözötteket és akik elindultak az alija, az önmegvalósítás útján.

Neveket kellene mondanunk. Hanna Szenesét, Komoly Ottóét, Weisz Artúrét, Szimcha Hunwaldét, Marton Endréét... de nem folytathatjuk. Kevés az idő és nagyon hosszú a névsor. Talán majd lesz egyszer történész, aki megörökíti valamennyiük emlékét. De vállalva a számvetés centenáriumi kötelezettségét, egy-két dolgot mégiscsak el kell mondanunk. El kell mondanunk, hogy a varsói gettófelkelés után itt Budapesten zajlott le a legnagyobb zsidó ellenállási akció a második világháború folyamán. Ez az akció, mely a sajátos helyzetből kifolyólag nem a fegyveres harcban, hanem az embermentésben látta legfőbb feladatát, hamis papírok készítésével, illegális gyermekmenhelyek, búvóhelyek létesítésével több tízezer embert mentett meg. Nem csupán zsidókat, de a magyar ellenállás, különösen a baloldali ellenállás sok kimagasló alakját is (miképpen hálálták meg? legyen ez az ő centenáriumi számvetésük tárgya). Ezt az ellenállást teljes egészében a cionista mozgalom szervezte és vezette.

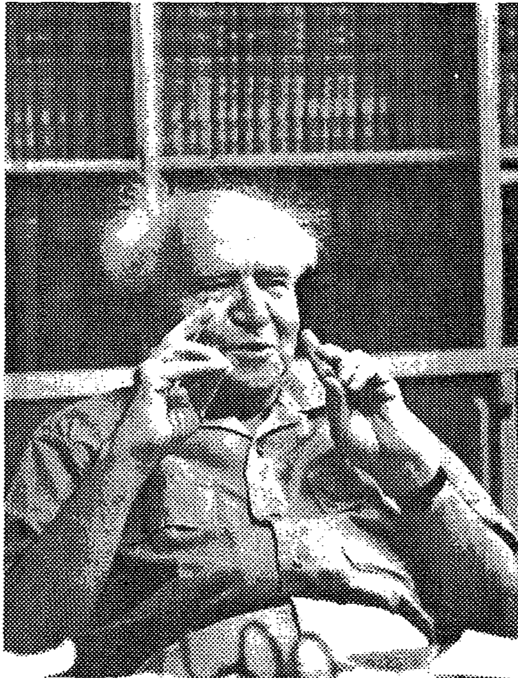
A cionista mozgalom volt az, amely a háború után gondozásba vette a többezer elárvult gyereket, hitet és reményt adott a túlélőknek, újjáélesztette a zsidóságot. A magyar cionisták nagy, háború utáni és 1956-os alijája Izráel társadalmának minden pontján éreztette és mai napig érezteti hatását.

A cionisták a sztálinista és a posztsztálinista diktatúra éveiben sem hagyták magára Magyarország zsidóságát. Mindig voltak kisebb szervezetek, tanulókö-

rök, parkokban, erdőkben, zsinagógákban és magánlakásokon találkozó kisebb ifjúsági szervezetek, melyek őrizték a lángot és továbbították a herzli üzenetet. Amikor a 1980-as évek végén ideérkező külföldi látogatók először ismerkedhettek meg közelebbről az itteni zsidó élettel, megdöbbenve látták, hogy a formális zsidóság látszatléte mellett van egy fél évszázad óta megbújó *valódi zsidó élet* is Magyarországon cionisták kezdeményezte keretek között.

Összejövetelünk ennek a száz évnek megünneplését célozza. Hisszük, hogy sokan vannak ma Magyarországon, akik tudják, hogy ünnepünk nem csupán a miénk, zsidóké, de a magyar nemzet ünnepe is. Ebből az országból indult el a világtörténelemnek az az óriási alakja, aki a 20. század legnagyobb, életképesnek bizonyult politikai csodájának, a kétezer éves prófétai jóslat, a zsidóság hazatérésének megvalósulását elindította. A *magyarországi* antifasiszta ellenállás történetét gazdagítják azok, akik 1944-ben a cionista mozgalom soraiban küzdöttek és nemegyszer életüket áldozták. Ez volt az a mozgalom, amely Magyarország elmúlt százéves történelme folyamán mindig a magyar függetlenséget és demokráciát védő erők szövetségese volt.

Ünnepeljünk hát mindnyájan, akik itt vagyunk! Van okunk ünneplésre!

David Ben Gurion Szdé' Bóker-i otthonában

Tibor Engländer

Ladies and gentlemen,
Dear Friends,

History, which is the schoolmaster of life – a schoolmaster, let us add, whom not much heed is paid to – time and again raises the question whether we have to take its events as a matter of pure chance, or are we justified in presuming to have discovered in them what we call – in lack of a better word – necessity. Was it pure chance, indeed, that Herzl, Nordau, and Natonek, who is already little-known, were all born in Hungary and brought up in the atmosphere of a peculiar Hungarian–Jewish culture?

Tomorrow, at the scientific session this question will obviously be analyzed in detail. Today we have only to speak about it in broad terms, to give a concise summary of what can be considered the essence of the teachings of history.

The Judenstaat was not written in Hungary, nor was the Basle Congress organized from this country by Herzl. It would, however, betray a complete lack of psychological approach if we presumed that an idea of such an importance could have been elaborated, and an action of such an order of magnitude could have been successfully carried out without preliminaries, without deploying the personality, whole and complete. I speak of Herzl's whole and complete personality, of which we know well to have included his childhood and youth, spent in Hungary, the paternal home in Budapest, the schools he attended, the life the family led here. It was not by chance that his contemporaries discovered among his characteristics a kind of "Hungarian peculiarity" and mentioned it several times. It was not accidental either that the first important personality who did not take his ideas for delirious phantasmagoria, Max Nordau, a great intellectual of those days, was also a Jew from Pest.

But what does this "Hungarian peculiarity" mean? His European contemporaries saw it in his imagination and temperament, that is, in characteristics originating from his individual, natural endowments. Today, however, we have to speak of something else, too. Herzl was brought up in 19th century Hungary. The country of a nation that fought in 1848–1849 more resolutely for its national rights, and the ideas of national independence and human freedom than any other people. It was the Hungary of Jókai and Arany, where the national idea and the humanism and magnificent romanticism of the

holy 19th century was welded together, where a generation of great politicians – the last of whom was Ferenc Deák – taught people to examine the questions facing the nation in their historical perspective. Jewry took ample share in the struggle for the victory of this national idea in Hungary. Its mentality was imbued with this idea, and Herzl took along the norms of this mentality to Vienna then to Paris.

Herzl, the Jew, was a Jew from Hungary. This fact has to be taken into consideration from other points of view, as well. Hungary was the principal meeting point for Jews of the East and of the West. Almost all types of European Jewry were present here in substantial numbers. Here lived the Kálló rebbe's and Teitelbaum's Hasidim, and Pozsony was one of the European centres of rabbinic orthodoxy. Here lived the conservative Jews, highly educated in German culture, of Transdanubia, just like the neologist and mostly assimilated Jewish population of Budapest. This was a world of Jewry where Herzl could turn towards the Jewry of the world from.

I don't think, I am mistaken when I claim that, besides a deep understanding and awareness of the general significance of the formation into a nation and of national independence, the sight of this broad panorama of Jewish life was always present in the background of Herzl's subsequent historic activities.

We cannot speak of Herzl without speaking of Hungary, and the Jewish tribe of Hungary. But, is it permissible to speak of Jewry in Hungary without speaking of Herzl?

Can we speak of the history of our community, without telling what was the message of Herzl and Zionism to this community and what lessons has history provided in connection with this message?

Can we speak of the history of Jewry in Hungary, if we do not relate how the work, initiated by Herzl, was continued within this Jewry, if we do not speak on the 100th birthday of Zionism on the past one hundred years of struggles, tragedies and achievements of Zionism in Hungary?

My questions are rhetorical. We all know the answers. This is why in the course of our centennial commemoration, beginning today, we wish to speak of all this. We wish to call to mind, and to evoke history. We consider it all the more necessary because the subject of our discussions of today and the days to come, was doomed to be hushed up, for either this or that reason, for more than half a century. Even today, when we could freely speak about it, it mostly belongs to the family of questions avoided. Because the subject, we are going to discuss, was for decades the target of a brainwashing by misguidance and, let us pronounce it, by slanders and libels. This is why it is still misunderstood and misjudged by many even today.

We wish to speak and we will speak of the message of Herzl and the Zionist Movement. This message which Herzl also worded in concrete terms for the Hungarian Jewry, was a warning. A warning, pointing out that the Jewish Question is essentially unsolved in the monarchy and within it in Hungary. It

pronounced that in the depth of the Francisco-Josephan idyll fateful forces were at work, and that these forced would sooner or later lead to disaster. The resounding warnings of Herzl and the Zionist Movement accompanied our community all along the way to 1944. Today, after 100 years, everybody, caring even a little bit for his intellectual honesty – being either a Zionist or not – has to admit that the only true diagnosis of, and the only realistic prognosis for the situation of Jewry in Hungary at the time, was the one given by Herzl. Few forecasts have been vindicated with such a monstrous emphasis by history.

Tomorrow, or the day after tomorrow, there will surely be someone to speak about the frightful account, of the very few who listened to this warning. How and how many believed that unprincipled conversion to Christianity, the Magyarization of surname, renunciation of traditions and the community, or various political or spiritual trends would solve instead of us what we ourselves have to solve.

We wish to speak, because we have to speak about Herzl's message, to ask ourselves if we have learned from it. Have we learned that the way to assimilation is the road to hell, paved with illusions? That losing our identity, as members of the Jewish people, means losing the gist of our existence? Have we learned the Israel's redeemer is not to be found among the fashionable political trends of the day? Have we learned that there is one single emancipation of full value, that is auto-emancipation?

We also wish to speak and shall speak in this place of the 100 years of Zionism in Hungary. Of the 100 years of whose wonderful history, we are afraid, much less is known by much less people, than deserved.

Zionism in Hungary is 100 years old, by which I wish to say that from Herzl's appearance up to this day there has always been a Zionist movement in Hungary. In the cruellest years of cruellest dictatorships there have always been, and not just a few, people committed to the national resurrection of the Jewish people, who propagated the ideas of Zionism, saved persecuted Jews and, let us add, also non-Jews, and set forth on the way of the alijah, the way of self-fulfilment.

We should enumerate names. Of Hanna Szenes, Ottó Komoly, Artúr Weisz, Simcha Hunwald, Endre Marton... but we cannot continue. Times is short and the list of names is very long. There will perhaps come once a historian who will immortalize the memory of all. Undertaking, however, the duty of casting an account on this centenary, we still have to relate one or two things. We have to tell that, after the armed uprising of the Warsaw ghetto, the largest action of Jewish resistance took place here in Budapest during the 2nd World War. This action which, according to the particular situation, was not of armed battle but of the saving of people, resulted in the rescue of tens of thousands of persons through the preparation of false documents, and by bringing into existence illegal asylums for children, and hiding places. Not only Jews, but many an outstanding members of the Hungarian resistance, especially of the left wing,

were saved by these means. (How did they show their gratitude? Let it be the subject of their account cast on this centenary.) This resistance was fully and completely organized and led by the Zionist Movement.

It was the Zionist Movement which took care, after the War, of the thousands of orphaned children, gave the survivors faith and hope, a new lease of life to Jewry. The large alijah of Hungarian Zionists after the war and after 1956 had an effect on every point of Israeli society, which can be felt up to now.

Zionists did not leave the Hungarian Jewry to its own devices in the years of Stalinist and post-Stalinist dictatorships either. There were always lesser organizations, study circles, small groups of youths meeting in parks and forests, synagogues and private homes, which kept the flame burning and passed on Herzl's message. When in the late 1980s visitors from abroad could get acquainted for the first time with Jewish life in Hungary at close range, they were astounded to see that apart from the apparent existence of formal Jewry, there was a genuine Jewish life, hidden for half a century, in the framework initiated by the Zionist.

We have gathered to celebrate this 100-year period. We believe that there are many people in this country who know that our festival does not exclusively belong to us Jews, but also to the Hungarian nation. The giant of world history who started the greatest (and viable) political miracle of the 20th century, the realization of the prophecies of two millennia, the Jewry's return home, and the process which led to founding the state of Israel, came from this country. The history of antifascist resistance in Hungary was enriched by those who fought in 1944 in the ranks of the Zionist Movement, and very often sacrificed their life. The centenary we celebrate here is the festival of a movement which have, during the last 100 year, always been the ally of the forces defending Hungarian independence and democracy.

So, let all of us celebrate, who are present in this room. We have every reason to do so.

Száz év után – időszerű még a cionizmus?

Yosef Gorny

A cionista eszme útja „Ción szerelmeseitől" a politikai cionizmusig és Izrael államáig egyedülálló a világtörténelemben. Hatalmas eredmények és fájdalmas csalódások útja volt ez, nagyszerű erőfeszítéseké és tragikus gyengeségeké, egy utópia megvalósításának és ennek során lerombolásának útja. Paradox módon, az Izrael államában elért eredményeк miatt beszélünk „poszt" cionizmusról, holott cionizmusra ma is szüksége van az egész zsidó népnek – bizonyos szempontból jobban mint valaha.

A cionizmus ma mély válságban van. A Cionista Szövetség tehetetlennek tűnik, gondolkodásmódja ósdinak. Ez a sajnálatos helyzet nem csak onnan ered, hogy a mozgalomnak nincsenek mértékadó, befolyásos vezetői, intézményei pedig érzékelhetően képtelenek eredményeket felmutatni, hanem onnan is, hogy nem sikerült a mai zsidók képzeletét megragadnia olyan központi ideál felmutatásával ami megfelelne életük új realitásainak.

Mint minden hosszú életű társadalmi mozgalom, a cionizmus is, életének száz éve alatt olyan sok krízisen ment át, hogy történetét ezekkel lehet szakaszokra osztani. A Chibbat Cion időszak a vezetés 1890-ben kezdődő válságával ért véget. Pinsker 1892-ben halt meg, csalódottan a zsidók Palesztinában való letelepítésének kilátásaiban. A második bevándorlási hullám elapadása ugyanabban az évben (a török hatóságok által bevezetett korlátozások miatt) pesszimizmusát igazolni látszott. Herzl lelkesítő színrelépése 1897-ben az ugandai letelepedés kérdésében kitört keserű vitában ért véget, miután alig 7 évet dolgozott a cionista mozgalomban. A Weizmannista cionizmus dicsőséges napjai – az 1917-es Balfour deklarációtól a Zsidó Ügynökség 1929-ben történt megalakításáig – ugyancsak mély politikai válságban értek véget, ezúttal az angol kormánnyal, és egy a mozgalmon belüli vitával, amely végül odavezetett, hogy Weizmann nehéz szívvel lemondott az elnökségről. Az 1930-as évek *Sturm und Drang* időszaka, amikor áramlottak a bevándorlók Palesztinába és települések nőttek ki országszerte a földből, a cionista mozgalom kettészakadásával fenyegető megosztási polémiával végződött, és az 1939-es Fehér Könyvvel, amelyben Nagy-Britannia egy palesztin állam megalapításával semmissé kívánta tenni a Cionista Mozgalom iránti elkötelezettségét. Az amerikai zsidók tömeges mozgósítása a zsidó állam létrehozásáért, és a bevándorlás felszívásához adott anyagi segítségük kölcsönös vádaskodással, Izrael és a diaszpóra közötti elhidegüléssel ért véget Ez az ötvenes évek közepétől a Hatnapos Háborúig tartott.

Az állami lét négy évtizedét is időszakos válságok jellemezték, de alapvető különbség van az államalapítás előtti és utáni válságok között. Az előbbiek a cionista mozgalom gyengeségéből, és politikai körülményekből származtak, amelyeket az nem tudott megváltoztatni. Az utóbbiak, paradox módon, a mozgalom eredményeiből. Kríziseket hoztak létre továbbá a cionizmus és a diaszpóra zsidóságának kétfajta teljesítménye is. A legutóbbi két emberöltő alatt, amikor a cionizmus a legnagyobb kollektív teljesítménnyé lett, amit a zsidó nép történelme során valaha is elért, a szabad világban élő zsidók a diaszpóra történetében egyedülálló egyéni eredményeket értek el. Nem szükségszerű, hogy ez a két fejlemény egymással ellentétben álljon, de bizonyos történelmi helyzetekben alapvető konfliktus van közöttük. A közös eredmény, hogy létrehoztunk egy államot és biztosítottuk fennmaradását ebben a nyugtalan régióban, súlyos terheket rótt az egyénre. A tömeges bevándorlás forradalma, amely a történelemben először hozott össze zsidókat keletről és nyugatról a zsidó történelmi cselekvés középpontjába, társadalmuk átalakulásához vezetett. Az életmódban és életminőségben megjelenő új valóság, nagyon fontos sokak számára, akik személyes sikert értek el nyugaton és Izraelben. Amikor egyéni sikerre és jómódra törekvő zsidók Izrael helyett inkább az Egyesült Államokba emigrálnak, a cionizmus presztízse elhalványul és az állam hírneve csorbát szenved. Ez azonban azért történik, mert a cionista állam – a nép kollektív akaratát kifejezve – tiszteletben tartja a Visszatérés Jogát. És végül az, hogy a cionistáknak sikerült visszaszerezni a zsidó nép ősi politikai és szellemi központját, nagy várakozásokat ébreszt a sikeres külföldi zsidókban. Ezek az elvárások azután, éppen hevességüknél fogva, könnyen alakulnak át mély csalódássá.

A diaszpórában élő zsidók egy kisebbségének ez a csalódottsága nyilvánul meg abban, hogy még azt az elvet is megkérdőjelezik, hogy Izraelnek központi helye van a zsidó életben. Ez megváltoztatja a kollektív zsidó erőfeszítés gyújtópontját. Ez a törekvés valamikor Izrael felé irányult, Izraelből pedig más, Izraellel párhuzamosan létező, vele egyenrangú zsidó központok fejlesztésére. Ezeket az eszméket, bár még csak a zsidók egy kisebbsége vallja őket, nem intézhetjük el egy legyintéssel, mert fenyegetés rejlik bennük.

A jelen helyzetben ezek az eszmék Dubnov nézeteit látszanak igazolni a zsidó központok elszaporodásáról, és eltolódásukról, egyik helyről a másikra, a történelem során. Egy olyan világban azonban, ahol a zsidók lakóhely szerinti hazájuk kultúrájának nem csak befogadói de alkotói között is jelen vannak, ez a neodubnovianizmus egyfajta neobundizmussá fejlődhet, ami „a világon szétszórt, de egyetlen zsidó nép" léte elfogadásának fokozatos erózióihoz vezethet. Más szavakkal: ez a trend nem a zsidó kulturális autonómia felvirágzásához fog vezetni azokban az országokban, ahol zsidók élnek, ahogy azt Dubnov vagy a Bund vezetői hitték, hanem a zsidó etnikai csoportok teljes beolvadását lakóhely szerinti hazájuk pluralista társadalmába, és közös nemzeti sajátosságaik elveszítését. Ez a lényegében anticionista irányzat, bár ideológiailag egy értelmiségi kisebbségre korlátozódik, társadalmi értelemben ott rejtőzködik tudat alatt a diaszpóra és Izrael zsidó tömegeiben is.

Egy ilyen irányzat fényében nézve, van még szükség cionista ideológiára? Ez a kérdés a cionista mozgalom gyökerei és ideológiája megértésének egyik lényegi pontjához vezet. Érdemes eltöprengeni rajta, hogy ezt a mozgalmat milyen mértékben hozta létre a szükség, és milyen mértékben szabad, ideológiai választás eredménye. Más szóval: milyen mulandó történelmi és milyen történelemfeletti elemek léteznek és működnek benne.

Kétségtelen, hogy a cionizmus Kelet-Európa zsidóságának súlyos politikai és gazdasági helyzetében gyökerezett és nagy hatást tettek rá a 19. századi Európa nemzeti és társadalmi eszméi. De lényegét és sorsát nem pusztán a szükség vagy a kulturális környezet határozta meg. Tény, hogy a nyomor és az üldöztetés az Egyesült Államokba vezette a zsidó emigránsok tömegeit Kelet-Európából és nem Erec Izraelbe. A nacionalista érzelmek ébredése Európában a zsidó nacionalizmusnak a cionizmustól eltérő formáit is felkeltette. A territorialisták egy Izraelnél kedvezőbb helyzetű területen akartak egy zsidó államot alapítani. Az autonómizmus, Dubnov szellemi gyermeke, zsidó kulturális autonómia létrehozását javasolta a diaszpóra zsidó központjaiban. Még a Bundnak is megvolt a maga szocialista-nemzeti szemléletmódja. A cionizmus azzal tűnt ki ezek közül az ideológiák közül, hogy egy, a választás szabadságán alapuló abszolút alternatívát kínált.

Visszatérés a történelmi hazába, Izrael földjére, letelepülés ezen a földön, a gazdaság minden szférájának ellenőrzése, zsidó többség létrehozása az országban és a nép nemzeti nyelveként a héber nyelv új életre keltése. Ezek voltak ennek az alternatívának az alapelvei. Ezek a célok egytől egyig ellentétesek voltak a világszerte kialakuló objektív folyamatokkal. A kivándorlók áradata ugyanis a mezőgazdasági országokból az iparosodott országok felé tartott. Másutt a tömegek a falvakból a városokba mentek, a zsidók között pedig a társadalmi-kulturális integráció volt erősödőben lakóhelyükön, vagy abban az országban, ahová kivándoroltak. Ebből már láthatjuk, hogy a cionizmus, lényegét tekintve, nem csupán a valóság gyümölcse, de a valóság elleni lázadásé is. Ezt a forradalmat fejezte ki eszméiben és cselekedeteiben.

A „lázadók" az első alija naiv telepesei voltak, akik a települések alapításának nehéz útját választották a régebbi, városi zsidó közösségekben való könnyebb élet helyett. Őket követték a második alija fiatal aktivistái, akik a „héber munka" érdekében indítottak harcot, dacolva minden közgazdasági logikával. Példájukat követve és irányításukkal a harmadik alija telepesei megvalósították a „konstruktív szocializmus" eszméjét: megalapították az Általános Munkásszövetséget (General Federation of Labour), amely különbözött a világ összes többi munkás szövetségeitől, és útjára indították a szövetkezeti települések mozgalmát. Ezekkel a cselekedetekkel a valóság ellen lázadtak egy utópia nevében, és megteremtették a realista utópizmus modelljét, amely ösztönző és építő tár-

sadalmi erővé vált, és amely végső fokon döntően hozzájárult az állam létrehozásához is. Ezek közé a cionista lázadók közé tartoztak a tanárok, akik több évtizedes erőfeszítéssel új életre keltették a héber nyelvet, és a cionista mozgalom vezetői is, akiknek – nem éppen konvencionális módszerekkel – sikerült objektív gyengeségből szubjektív politikai erőt kovácsolni.

A cionizmusnak ez a „lázadó" vonása fényt vet egy, a mozgalomban rejlő, másik paradoxonra is. Ez a mozgalom, amely a zsidó népet újra egyesítette történelmével, puszta akaratával tette ezt, és olyan módszerekkel, amelyek nagymértékben történelemfelettiek voltak. Sorsát tehát nem az idő és a hely által okozott változások fogják meghatározni, hanem a zsidók akarata és törekvései. Ez azonban még mindig nem válasz a döntő kérdésre: Szüksége van-e a zsidóknak jelenlegi helyzetükben cionizmusra? Azt hiszem, csak a cionizmus alapvető ideológiája lényegének tisztázása után tudjuk majd megválaszolni ezt a kérdést.

Már a kezdetektől – a Chibbat Cion időszaktól – a cionizmus pluralista mozgalom volt, amely egy lehetséges konszenzus alapján sikeresen egyesített magában egymással ellentétes – vallásos és nem vallásos, szocialista és burzsoá, liberális és totalitárius – eszmei áramlatokat és politikai csoportokat. A megegyezés alapját, amellyel a részt vevők többsége egyetértett, a cionista forradalom elvei alkották: visszatérés a zsidó nép történelmi hazájába, Erec Izraelbe, zsidó többség kialakítása Izrael földjén, mint a nép történelmi állapotában bekövetkező változás kifejezése és garanciája, normális zsidó gazdasági élet létrehozása, mint a nemzeti társadalom függetlenségének feltétele, és a héber nyelv új életre keltése, mint a kulturális reneszánsz végső szakasza. Ezeken az alapelveken túl a vélemények minden eszmei és politikai kérdésben megoszlottak. Még a *galut*hoz való viszonyt illetően sem volt egységes álláspont. Első látásra úgy tűnnék, hogy a cionizmusnak, amely egy, a diaszpóra antitézisét képező társadalom megteremtését tűzte ki célul, előbbit teljes mértékben tagadnia kellett volna. De nem ez történt. A cionizmus negálta a diaszpórát abban az értelemben, hogy tagadta annak, mint zsidó önazonosságú entitásnak önálló életképességét hosszú távon, de gyakorlatilag nem volt egyetértés a *galut* sorsát, eltűnését illetően.

Erről a kérdésről Achad ha-Am és Herzl kezdettől más-más véleményen voltak. Achad ha-Am a *galut* zsidó jellegének megőrzésére keresett módot, mert annak fizikai eltűnését nem tartotta valószínűnek. Herzl, aki reménytelennek tartotta a zsidók integrálódását az európai társadalomba, tömeges kivándorlásuk gondolatát támogatta. Paradox módon, bár a Herzl féle cionizmus vált az állam előtti mozgalom uralkodó irányzatává, a diaszpóra jövőjéről Achad ha-Am nézetei diadalmaskodtak. Más szavakkal, a cionizmus különböző irányzatai, mérsékelttől az aktivistáig és a radikálisig, csak a zsidó nép egy része számára tekintették gyakorlati megoldásnak az Izrael földjére történő bevándorlást. Azt sem gondolták, hogy a Palesztina területén való tömörülés és a zsidó többség megteremtése a zsidó nép nagy részének bevándorlásától függ. A cionizmus

mindig szelektíven szemlélte a diaszpórát, főleg a kelet-európai zsidóság nehéz sorsával kapcsolatban. A Nyugat-Európában és különösen az Egyesült Államokban élő zsidókat nem tekintették bevándorlójelölteknek. Az 1930-as években, amikor Európa zsidóinak sorsa rosszabbodni kezdett, Weizmann és Greenbaum 1–2 millió bevándorlót várt erről a kontinensről. Röviddel halála előtt, 1940-ben, Jabotinszky egy 5 millió zsidó és 2 millió arab polgárt számláló zsidó állam képét látta maga előtt. Az 1942-es Biltmore-i konferencia után Ben Gurion 2 millió zsidó menekült küszöbön álló bevándorlásáról beszélt a jövőbeli zsidó államba. Az ötvenes években azonban már nem bízott a száműzöttek hazatérése látomásának megvalósulásában az amerikai zsidókat illetően.

Ugyanakkor elválaszthatatlan volt a cionizmustól a *galut*nak egy minőségi negációja, ami a diaszpórai életről való alapvető cionista véleményből fakadt, illetve annak alternatívájából, amit a cionizmus remélt nyújtani. Achad ha-Am elutasította a kulturális asszimilációt, amit „szabadságon belüli rabszolgaságnak" nevezett, azaz a szabad nyugati országok zsidóinak helyzetét. Chájim Weizmann elítélte a legtágabb értelemben vett szépérzék hiányát a kelet-európai zsidókban. Jabotinszky borzadt a büszkeség és önérzet nélküli *galut* élettől. A munkásmozgalom elutasította a diaszpórai zsidó élet élősködő elemét, a zsidók teljes és méltatlan függését környezetüktől. Röviden „a *galut* tagadása" tudniillik a cionizmus részéről, Herzl kivételével viszonylagos volt, időhöz és helyhez kötődött. Ennek fényében nem fogadhatjuk el „a *galut* tagadásának" ellenkezőjét sem, ti. „a cionizmus tagadását", amely azon az érvelésen alapul, hogy mivel a diaszpóra nem fogyott el az állam megalakulása után, a cionista eszme nem érvényes többé. A cionista és diaszpórabeli ideológiák ezen ütköztetése hangsúlyozza kölcsönös negációjukat. Hangsúlyozni kell, hogy ez a nézet nem tartalmazza az állam ellenzését vagy akár csak leértékelését. Ellenkezőleg. Pontosan az állammal való kapcsolatból lesz érv a cionizmus ellen.

Megalakulása óta Izrael kapcsolatai – minden probléma és zűrzavar ellenére – megerősödtek a Diaszpóra zsidóival. Izrael ma a diaszpóra közérdeklődésének középpontjában áll, mint afféle „vallás", nem vallásos és vallásos zsidók számára egyaránt. Mindeme alapvető azonosulás mellett megtalálhatjuk azonban azt a természetes hajlandóságot is, hogy különbséget tegyünk az állam értéke és a cionizmus értéke között a zsidó érdekek szempontjából. Míg a szuverén izraeli állam és a Cionista Mozgalom (amelynek tagjai más államok polgárai) között politikai okokból fontos különbséget tenni, a zsidó állam és a cionista eszme között különbséget tenni mesterséges és hamis.

A cionista-zsidó szókapcsolat beleépült az állam lényegébe, és kifejezésre jut annak mindennapi életében. Ez alkotja a területi-nemzeti keretet, a zsidó élet folyamatosságának garanciáját, annak vallási és világi oldalait is beleértve. Minden bajban lévő zsidó számára nyitva álló menedékként a kölcsönös felelősség értékét a gyakorlatban mutatja meg. Az állam központi helye a zsidók tudatában – ami az iránta érzett aggodalomban és a vele való veszekedésben.

az államnak nyújtott támogatásban és fenntartásaikban egyaránt tükröződik – megerősíti a zsidó egységet és identitást; és ezen alapul a cionizmus, ahogy azt Herzl meghatározta. Így, amikor a diaszpóra zsidói az állam iránti ragaszkodásukat a cionizmus egy formájának tartják ezt nem szabad lekicsinyelni, vagy álszent és önmagukkal szemben elnéző magatartásként elutasítani.

A diaszpóra csaknem feltétel nélkül nyújtott támogatása Izraelnek demonstrálja a cionista eszme érvényességét korunkban is. Napjaink objektív fejleményeivel a háttérben, ezt az azonosulást belső szükségletként is értelmezhetjük. Van ebben az igazságnak egy eleme, de nem ez a teljes igazság. Ez a szükséglet a nyugati zsidók – akik a saját szabadságuk kérdésével vannak elfoglalva – egyedülálló életformájából ered, de hiányzik belőle a tudatos lázadás, amely egykor a cionizmus jelképe volt. Más szavakkal, a nyugat zsidói olyan társadalomban élnek, amely nemcsak hogy tiszteletben tartja a zsidó vallást, de szentesíti a nemzeti másságot is. Az etnikai pluralizmus kultúrlélektani zsinórmérték a szabad országokban. Ebben a helyzetben más, új utak nyílnak a nem zsidó társadalomhoz való asszimilációhoz. Nem kell már keresztényyé lenni vagy a zsidó kultúrát megtagadni ahhoz, hogy valaki részévé váljon a társadalomnak általában. Ellenkezőleg: az etnikai másság egy fokának megtartása a köztiszteletben álló és elfogadott út a teljes asszimilációhoz.

A jelentősége ennek az irányzatnak abban rejlik, hogy a hagyományos zsidó jelleg, amely elvből különálló és elütő, elvész. Mondhatnánk úgy is, hogy az etnikai trend a zsidók között az őket körülvevő társadalomban végbemenő objektív folyamatok egy kifejezése. Ezek a folyamatok azt eredményezhetik, hogy a zsidó egységérzés elfordul Izrael központi helyének eszméjétől a dubnovi eszmék, és innen a bundista ideológia irányába. Aki elutasítja ezt az utat, annak a cionizmust kell választania.

Mivel az egyetemes judaizmus megőrzéséhez szükség van cionizmusra, most már tisztáznunk kell, hogy alkalmas-e erre a feladatra. Meg kell vizsgálnunk a cionizmus – mint egy a történelem keretei között működő mozgalom – gyakorlatának lényegét. Hadd jelentsük ki máris: a cionizmus sohasem volt vallásos hit, vagy ideológiai doktrína, bár feltűntek ilyen elemek a mozgalmat alkotó csoportokban. Ereje abban a képességében rejlett, hogy eszméit hozzáigazítsa a változó feltételekhez, és kiválassza a megvalósításukra alkalmas módokat és eszközöket. Mindezt anélkül, hogy legfőbb célját szem elől vesztette volna. Három emberöltőn keresztül – a Chibbat Ciontól az államiságig – többször is megváltoztatta prioritásait és módosította irányzatait anélkül, hogy útjáról letért volna. Először a politikai cionizmus lépett a Chibbat Cion helyére. Ezt a konstruktív cionizmus követte, amelyet Weizmann vezetett és az 1920-as években domináló szocialista munkásmozgalom valósított meg. A 30-as évek közepétől, a nemzet vészhelyzetének időszakában, a fő gond a jisuv túléléséért folytatott küzdelem volt, ami az államiságért folytatott harccá fejlődött. Az állam megalapításának, nyíltan hirdetett céljának elérése után, immár a zsidó

szuverenitás volt a cionista mozgalom fő gondja. Minden időszaknak megvolt a maga sajátos hangulata.

A Chibbat Cion periódust a „felvilágosult" értelmiségiek romantikus gondolatvilága jellemezte, a politikai cionizmust pedig a normalizációra való törekvés. A konstruktív cionizmust, egy társadalmi utópia. A nemzeti vészhelyzet idején harcra készség uralkodott, az államiság időszakában pedig egy független társadalom életmintái konszolidálásának vágya. Úgy gondolom, hogy most a mozgalom egy új korszaka – a szuverenitás utáni időszak – küszöbére léptünk.

A 2000. év közeledtével, két egymással ellentétes vonás jellemzi a zsidó életet világszerte. Egyrészt sohasem volt a világ zsidósága ilyen egységes politikai szempontból, másrészt viszont sohasem volt a judaizmus ennyire megosztott kulturálisan. A politikai egységet segíti elő az Izraelért és a szovjet zsidókért érzett aggodalom, éber szembenállás a neofasiszta irányzatokkal, stb. Ezek a kérdések azonban, természetüknél fogva, mind múlékonyak. A kulturális dimenzió viszont tartós, és alapvető. A judaizmus valójában többféleképpen is megosztott. A vallásos és a nem vallásos tábor közül az előbbit többféle irányzat is megosztja, amelyek egyre távolabb kerülnek egymástól a betérés, a vegyes házasságok és a Visszatérés Joga kérdésében. Vannak zsidók, akik szerves részei az országnak, ahol laknak, és vannak, akik saját szuverén országuk polgárai, különböző nyelveken beszélő zsidó közösségek, amelyek nemcsak hogy élvezik szülőhazájuk kultúráját, de maguk is hozzájárulnak alkotásaikkal.

A jelenlegi egyensúly politikai egység és kulturális megosztottság között egy napon felbomolhat, az előbbi változó jellege és az utóbbi tartóssága és növekvő intenzitása miatt. Ilyen irányzatok jelenlétében, azoknak a zsidóknak, akik meg akarják őrizni zsidó identitásukat olyan népként, amelynek saját megkülönböztető jellege van, szükségük van az objektív valóság elleni lázadás egy ideológiájára. Mindazon irányzatok és mozgalmak közül, amelyek a zsidó megkülönböztethetőség megőrzéséért küzdöttek és küzdenek ma is, a cionizmus a legátfogóbb. A szélsőséges ortodoxia a népnek csak csekély részét képviseli, és minél fanatikusabb ez a kisebbség, annál inkább elősegíti a megosztottságot. A modern vallási irányzatok, a konzervatív és reform zsidók is csak a zsidó nép egy részét vonzották magukhoz. A nem vallásos zsidók, azon kívül, hogy Izraelt politikailag támogatják, vezérelv nélkül maradtak. Mint pluralista mozgalom, a cionizmus össze tudta, és össze tudja fogni a jelenben is, a különböző, egymással szemben álló irányzatokat egy közös nevező alapján. De hogy ezt megtehesse, a zsidó tudat kellős közepére kell ültetnie egy eszmét, amely mindmáig mélyen el volt fojtva.

Létezésének évszázada alatt a cionizmus, gondolatban és tettben egyaránt, a nemzeti normalizáció trendjét hangsúlyozta. Igaz volt ez a történelmi hazába való visszatérés eszméjére, a fizikai munkához való visszatérésre és a tömegek produktivizálására csakúgy mint a szocialista társadalom létrehozására vonatkozóan, az önrendelkezés jogáért való politikai küzdelemre, a szuverén jisuv iránti vágyra, stb. A rendellenes elem főként a fenti célok megvalósításának módjá-

ból tűnt elő. A természethez való visszatérésből ideál lett, a fizikai munkából pedig érték („a munka vallása"). Az osztályharc konstruktív szocializmussá alakult át, a munkásmozgalom nemzeti elkötelezettsége egy kooperatív utópia elérését célzó erőfeszítés formáját öltötte, a bevándorlási mozgalom pedig „a száműzöttek begyűjtését" szerette volna megvalósítani. A rendhagyó eszközök normális tendenciákat tartottak fönn, és nélkülük nem lehetett volna a célokat elérni. Mezőgazdasági települések, „héber munka", a kibuc mozgalom, és a száműzöttek összegyűjtésének eszméje nélkül az állam nem tudott volna létrejönni és fennmaradni. A történelem során azonban az eszközök abnormis voltát maga alá gyűrte a tendenciák normalitása, és a zsidó állam társadalma egyre jobban hasonlít más társadalmakhoz. Most hát a fennálló helyzet ismeretében, ideje megváltoztatni a dolgok rendjét. A zsidó népnek szembe kell néznie a kihívással, hogy most rendhagyó irányzatokat kell normális tettekkel valóra váltani.

Azoknak a diaszpórában élő zsidóknak a számára, akik akarják ezt, a különállóság érzésének megszilárdítása egy uniformizálódó társadalomban az etnikai tudatnak a mindenre kiterjedő nemzeti öntudat szférájába való emelését jelenti. Ez az öntudat annak belső deklarálását jelenti, hogy a zsidó nép egy, bár a zsidók nagy többsége nem él a nemzet területén, nagy többsége nem vallásos, sok nyelvet beszél és különböző kultúrákban él. És minthogy ez így van, a zsidó nép nem kívánja alávetni magát az objektív fejleményeknek. Ahogy ősatyáink vallási parancsok nevében harcoltak, ők most nemzeti elvek nevében lázadnak. Egy ilyen lázadás a *galut* tudatának felerősítését igényli.

A *galut* politikai és gazdasági értelemben eltűnt, amikor a zsidók választhattak, hogy nemzeti otthonukba emigrálnak, vagy szülőföldjükön maradnak. Azoknak, akik a diaszpórát választják, a *galut* érzete judaizmusuk feltétele. *Galut* nem általános társadalmi értelemben, mint egy olyan hely ahol igazságtalanság uralkodik, sem vallási értelemben, mint száműzetés az Isteni Jelenlétből *(Sechina)* és várakozás a messiási korra, hanem galut, mint egy rendkívüli nép történelmi tapasztalata, amely kisebbségben van, bárhol él, és a kollektív fennmaradásért küzd. Ez a *galut*tudat nem egyetemes, de jellegzetesen nemzeti.

A zsidók lázadó vágya, hogy fenntarthassák nemzeti egységüket, belső logikájánál fogva Izrael államának központjukként való elismeréséhez vezet. Egy szétszórt népnek, kulturális és területi keretek nélkül, gyújtópontra van szüksége, ahol részei találkozhatnak. A diaszpóra egyetlen pontja sem láthatja el Izrael történelmi funkcióját. Az egység ugyanezen elve alapján azonban, ahogy a diaszpóra zsidóinak támogatni kell a központot, Izraelnek is fel kell karolni az autonóm kulturális és eszmei irányzatokat a diaszpórában. Ez meg fogja teremteni a szabályellenes egyensúlyt a kölcsönös függés és a függetlenség között.

Izrael központi szerepének elismerése szükségessé teszi, hogy megkülönböztessük az államot, mint – történelmi tevékenységének tényéből fakadóan – normális életfunkciókkal és természetes gyengeségekkel rendelkező etatista szervezetet, és az államot, mint a zsidó értékek garantálóját és fenntartóját, mint „nyitott menedéket", mint a történelmi hagyományok őrét, amely alátámasztja a nép egységét és demonstrálja a zsidók helyzetében bekövetkezett változást.

A diaszpóra zsidóit illetően az államhoz fűző különleges kapcsolatuk megköveteli, hogy az Izraelbe való bevándorlást e kötelék megerősítése legfontosabb tettének, és a valóság elleni lázadás legfőbb kifejezésének ismerjék el. A bevándorlás – még korlátozott mértékben is (és talán éppen szűkre szabott mértékénél fogva) – a „lázadó zsidóság" koronájának ékköve kell, hogy legyen. A héber nyelv tanulmányozásának is központi szerepet kell játszania. Az erőfeszítés, amit egy olyan nyelv tanulására fordítunk, amely se nem divatos se nem hasznos, a legfontosabb népszerű kifejezése a fennmaradásra irányuló közösségi akaratnak.

És végül az utolsó „abnormis" elv, amely az összes többit is összeköti, a kölcsönös beavatkozásra való egyenlő jog. Valamennyi kiemelkedő kérdésben – a vallás pozíciója a társadalomban, a zsidó oktatás, természetes szaporodás, bevándorlás és kivándorlás, valamint az állam zsidó jellegének biztosítása – a zsidó népnek mind a diaszpórában mind Izraelben joga van beleszólni. Ezekben a dolgokban termékeny gondolat csak egy összzsidó mozgalom keretében jöhet létre és fejthet ki befolyást.

Száz évvel ezelőtt a héber író, M. Z. Feuerberg egy esszéjének ezt a címet adta „Hová?" („Le'an"); és ez a kérdés visszhangot vert a kelet-európai zsidó értelmiség világában. A Chibbat Cion által ajánlott válasz megmentette a zsidó nép nemzeti identitását. Az hiszem eljött az ideje, hogy egy új Chibbat Cion mozgalmat hívjunk életre. A gondolat ellentmondásosnak és történelmietlennek tűnik. A zsidó nép ma egészen más körülmények között él, mint az 1880-as években, amikor a Chibbat Cion mozgalom létrejött. Ugyanakkor – bár az elmúlt évszázad tanúja volt a nagy nyugati zsidó tömörülések kialakulásának, a Holocaustnak, ami megsemmisített zsidókat és keserves zsidó sorsot egyaránt, és az állam megalapításának, ami a zsidó létnek bizonyos fokú normalitást kölcsönzött – van némi hasonlóság a két történelmi helyzet között, ami a zsidó tömegek számára megadott választási lehetőségben nyilvánul meg. A múltban az emigráció és az alija között választhattak. Most a judaizmus és az asszimiláció között választhatnak.

Ebben a helyzetben, amikor a választás szabadságához az asszimiláció viszonylagos könnyűsége járul, a zsidók sorsa egyre könnyebb, a judaizmus sorsának súlyossága viszont – ahogy azt Achad ha-Am nevezte – egyre égetőbbé válik. Amire szükség van most, az egy új Chibbat Cion. A régit elsősorban azért alapították, hogy megkönnyítse a judaizmus helyzetét az egyéni asszimiláció, a zsidó központok egymástól való elszakadása, az egyének és csoportok önbecsülése elveszítésének veszélyeivel szemben. Történelmünk egyetlen időszakában sem voltak ezek a veszélyek ilyen reálisak mint ma.

Hadd mutassunk rá ugyanakkor, hogy ez a felhívás egy új Chibbat Cion létrehívására inkább az eszmére mint a mozgalomra irányul, hiszen a történeti Chibbat Cion – mint mozgalom – elbukott és mint eszme aratott diadalt. Elbukott, mert nem tudott sorai közül a nemzetnek vezetőket adni, elbukott mert nem

tudta Kelet- és Nyugat-Európa zsidóit egy közös törekvésben egyesíteni, és mert nem tudott elegendő pénzt előteremteni arra, hogy segítsen az első alija telepesein, akiket végül is Rotschild báró nemzeti paternalizmusa mentett meg. Eszmeként azonban sikeres volt, nemzeti elvei a mai napig érvényesek és a zsidó nyilvános viták középpontjában állnak. Ezeket az elveket kellene elmélyíteni és megerősíteni, a szervezeti és gyakorlati következtetéseket pedig le kell vonni.

A Chibbat Cion elvei közül napjaink cionizmusa számára három mondható létfontosságúnak. Ez a mozgalom kimozdította a zsidó identitás értelmét a vallási meghatározás kizárólagos szférájából, és behelyettesítette azzal, hogy a judaizmus nemzeti entitás, amelynek saját – a történelem folyamán megszilárdult – jellegzetes társadalmi, kulturális és szellemi természete van. A vallást ebben az összefüggésben szellemi-kulturális elemként fogták fel, de nem mint hitet, amitől a nemzeti érzés függ. A második elv az a feltételezés, hogy a szétszórt és megosztott zsidó nép egyesítése az Izrael földjén való letelepedéssel fog megvalósulni, ami fokozatos lesz, lassú, és talán soha nem ér véget. A harmadik elv, a nemzeti oktatás – mint a zsidó kultúrának az egyénhez való eljuttatója, és mint a tömeges asszimiláció gátja – elsőrendű fontossága.

Ha a mai zsidó valóság fényében megvizsgáljuk ezeket az eszméket látni fogjuk, hogy éppoly érvényesek mint bármikor.

A zsidó lét lehető legtágabb értelmezése a zsidó egység megőrzésének egyetlen módja. A zsidó nép ma megosztott és különféle kategóriákhoz tartozik. Politikai státus szempontjából, egy része nemzeti területén, saját országában él, míg a többség más államok polgára. Vallásilag a többség nem gyakorolja vallását, míg a kisebbség hívő. A nem vallásos zsidók között is különbséget kell tennünk azok között, akik mindössze tudatában vannak származásuknak és judaizmusuk eredetük elismeréséből áll, és azok között, akik aktívan kapcsolódnak a judaizmushoz, de annak nemzeti keretei között. A vallásos zsidóságnak legalább három fő áramlata van – ortodox, reform és konzervatív – amelyek vitában állnak egymással. Ezekhez a belső szakadásokhoz még hozzá kell adni a külső megosztottságot, amely kulturális pluralizmusban és földrajzi távolságokban jelenik meg.

Ilyen körülmények között csak a zsidó nemzeti érzés mindent átfogó formulája teremtheti meg egy egységesítő érték kereteit. A másik recept – amelyet ma az ortodox radikalizmus ajánl, és néhány vallásos aktivista cionista támogat – miszerint a zsidó nép jellegzetessége hitében és a Tórában áll – nagyon veszélyes. Belső logikája csupán a zsidó nép számbeli megfogyatkozásához és végső fokon a fent felsorolt különálló kategóriákba való szétforgácsolódásához vezethet.

Az eredmény nem csak a zsidó létnek, mint egyetemes entitásnak a végét jelentené, hanem a zsidó hit átalakulását is egy olyan vallássá, mint a kereszténység, vagy az iszlám, amelyek számos különböző szektából állnak. A nemzeti összetartozás veszélyeztetése helyett, a nem vallásos hazafiaknak és a vallásos cionistáknak inkább az eszmei mint a politikai szférában kellene kompromisszumot keresni. Ebben az összefüggésben még sokat tanulhatunk a történelmi Chibbat Cion mozgalom zűrzavaros, de nem sikertelen erőfeszítéseiből.

A kiegyezés új formáját a kölcsönös érdekek elismerésére kell alapozni. A nem vallásos zsidók, akik a diaszpórában való nemzeti fennmaradásban érdekeltek, többek között azért, mert egy provinciális jellegű és kulturálisan jelentéktelen izraeli nemzet kialakulásától félnek, el kell ismerjék, hogy ma a diaszpórában az igazi zsidó identitás vallásos, a vallásos cionistáknak pedig be kell látni, hogy a zsidó ortodoxia sehol a világon nem olyan erős és befolyásos, mint Izraelben. Ez illusztrálja, hogy a zsidó nemzeti érzés szélesebb definíciója erősíti a zsidó vallást. A jelenség okai önmagukban is érdekesek, de kívül esnek a jelen fejtegetés keretein.

Ezt a kompromisszumon alapuló, átfogó megközelítést, amely a nemzeten belüli sokféleségben az egység legkisebb közös nevezőjét képezi, három gyakorlati elvre kellene építeni. Az első Izrael és a diaszpóra kölcsönös részvételének joga a közös fő kérdések eldöntésében, mint pl. „ki zsidó" (a múltban), vagy Izrael – mint zsidó, vagy kétnemzetiségű zsidó–arab állam – nemzeti természete (a jövőben). A második elv annak elismerése a diaszpóra zsidósága részéről, hogy a néhány idealista által választott alija a zsidó egység legmagasabb szintű kifejezése, és ezért a diaszpóra vezetői felelősek azért, hogy ezt pártolják és elősegítsék. A harmadik elv annak elfogadása, hogy közös alapfokú zsidó oktatás nélkül – amely a hagyományt a zsidó kultúrában, mind Izraelben mind a diaszpórában, modern szellemmel ötvözi – a zsidó nép egysége súlyos veszélybe fog kerülni.

Ezek az elvek reményt nyújtanak arra, hogy a cionizmus, amely egykor a zsidó nép felszabadításáért küzdő mozgalom volt – és meg is szabadította azt a kényszerű száműzetéstől, megaláztatástól és üldöztetéstől, öngyűlölettől és alacsonyabb rendű társadalmi állapottól – most a nemzeti létért tevékenykedő mozgalommá lehet, amely megerősíti azoknak a zsidóknak a lázadó vágyát, akik zsidók akarnak lenni.

Ez azonban csupán a jövő egy történelmi lehetősége. Mint napjainkban is, a viharosan hömpölygő események meglepik a történészt, aki hosszú távú folyamatokban gondolkodik. Az előre nem látott drámai fejlemények a Szovjetunióban, amelyek óriási változást hoztak az ottani zsidók helyzetében, visszaadták a cionizmusnak a felszabadítás feladatát.

A volt szovjet köztársaságokban a zsidók most egy klasszikus nemzeti problémával állnak szemben, amely sok tekintetben hasonlít ahhoz a helyzethez, amely száz évvel ezelőtt a cionizmus lángját fellobbantotta. A zsidók státusa – szovjet polgárból, amely egyetemes értelmű óhajtott volna lenni, nemzeti kisebbségre változott – nemzeti terület és nyelv híján, abnormis. Egy kisebbség, amely a kommunista rezsimmel azonosult a múltban és az orosz kolonializmussal a független nemzeti köztársaságokban.

A politikai feszültségek, súlyos társadalmi és gazdasági problémák Oroszországban, és az, hogy a nyugati országok, főleg az USA, bezárták kapuikat a tö-

meges bevándorlás előtt, klasszikus „cionista helyzetet” teremtettek. Az egyetlen hely a zsidók számára – akiket objektív körülmények, vagy szubjektív törekvések által előidézett megpróbáltatások ezeknek az országoknak az elhagyására kényszerítenek – Izrael.

Ez a dráma többször is megismétlődött az elmúlt három emberöltő alatt. Ez történt az 1920-as évek közepén, amikor bevándorlási kontingenseket vezettek be az Egyesült Államokban, az 1930-évek közepén, amikor a legtöbb nyugati ország kapui zárva voltak a náci Németországból és az antiszemita kelet-közép-európai országokból érkező zsidó menekültek előtt, és a Holocaust után is, amikor a túlélők, és az arab országok zsidói számára nem volt más hely ahol letelepedhettek volna, csak Izrael.

Egy ilyen helyzetben az egyes zsidó vágya, hogy sorsát kivándorlás útján jobbra fordítsa, az alija tettévé lett, ami azonos a nemzeti felszabadulással. Ez nem csak azt jelenti, hogy Izrael menedéket nyújt a bajban lévő egyénnek, hanem alapvető változást is hoz az egyén életébe, amelynek kihatásai nemzeti jellegükben szélesebb körűek és messzebbre hatóak, hiszen személyi és kollektív állapotát kisebbségiből – az ezzel járó veszélyekkel – többségivé változtatja – az ezzel járó felelősséggel.

A „cionista helyzet” megújulása és megoldása, amely egy egész emberöltőn át tarthat, messze ható változásokat fog felszínre hozni a zsidó világban és történelemben. Először is e szakadatlan folyamat eredményeképpen a harmadik évezred küszöbén Izraelben lesz a világ legnagyobb zsidó közössége. És ha a vegyes házasságok, alacsony születési arányszámok, és a zsidók asszimilációjának trendjei a nyugati világban tovább tartanak, egy vagy két generáción belül a zsidó nép többsége Izraelben fog élni.

Ezek a várható folyamatok – egyrészt aliják, másrészt a diaszpóra zsidóságának megfogyatkozása – meg fogják erősíteni Izraelnek, mint a zsidó nép vitán felüli középpontjának státusát, legalább két szempontból. Az első, hogy mivel az alija és a bevándorlók beolvasztása, ahogy ezt ma látjuk, hosszadalmas és nehéz feladat, amelyet csak az egész nép, együttesen tud véghez vinni, a következő emberöltő idején Izrael lesz a kollektív, összzsidó erőfeszítés középpontja. A másik a fokozódó asszimilációra való egyik lehetséges reakcióból származnék. A múltban, a nemzeti romlás veszélyével szemben, a zsidók egy része aktívabban és határozottabban kezdte kultiválni vallási és nemzeti kötelékeit. Lehet, hogy a jövőben is így lesz. A legtöbb ilyen zsidó számára Izrael, mint központ, kiemelkedő és fontos lesz. Ez a központ többdimenziós lesz: különféle típusú érdekelt és aktív zsidók tudják majd azonosítani magukat Izraellel vallásos hit, kulturális ambíciók, lélektani vonzódás, vagy politikai érdekek alapján, ki-ki szükségletei szerint.

Az egész folyamat a zsidó lét egyedülálló voltában fog gyökerezni, és így valószínűleg elősegíti majd a „zsidó normalizáció” elismerését a zsidó közgondolkodásban és közvéleményben. Ha ez a feltételezés helyesnek bizonyul, akkor azok a kérdések, amelyek nyilvános vitákat okoztak az utóbbi időben, főleg az „illuzórikus Babilon” és a „valódi Jeruzsálem” közötti feszültség körül, félre lesznek téve az előrelátható jövőben.

Ez nem jelenti azt, hogy a zsidóságnak nem lesznek többé belső konfliktusai. Kettőt máris kiemelhetünk. Egyet intellektuális-filozófiai szinten, és egyet a politika gyakorlati szintjén. Az első a feszültség Izrael, mint egy „civil vallás”, és a Holocaust öröksége, mint a kollektív zsidó identitás fő komponense, között.

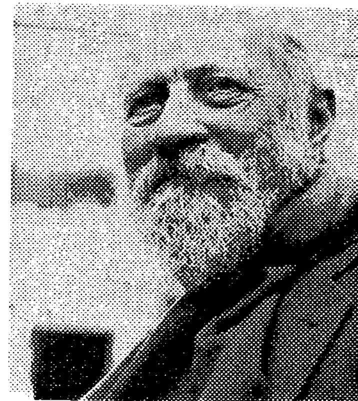
E két nézőpont képviselői között fog eldőlni, hogy mi lesz a zsidóság központja a következő évezredben: a zsidó temetők, vagy a zsidó nemzeti állam. A diaszpóra cionistáinak kellene legelőször elgondolkodni ezen.

After a Hundred Years – Is Zionism Still Relevant

A. Herzl in the Past
  1. The meaning of Herzl for the Jewish people: psychological aspects of the historical outlook
  2. Herzl and the trend for normalization among the Jews: ideological aspect
  3. Herzl and the fate of European Jewry: social aspect

B. Herzl for the future
  1. The unity of Am-Israel
  2. The modern Jewish society
  3. The quest for utopia

Martin Buber

A cionizmus ébredésének társadalmi, kulturális és politikai alapja

Prof. Alexander Barzel

Mikor a jelent köd borítja, a történészek a múltba menekülnek, hogy képzelt – emlékezésbe borított – teljességében vigaszt találjanak, és ott keressék a jelen bajainak okát. Ne burkoljuk idők homályába ezt a jubileumot, és ne hagyjuk figyelmen kívül azt, hogy most a jövő határozza meg a történés folyamatait. Ne elégedjünk meg azzal, hogy emlékezünk a cionizmus őstörténetére; vannak levonható tanulságok, és ez arra kötelez bennünket, hogy megértsük, és az előrelátott adottságok paramétereiben vizsgáljuk a cionizmus mivoltát. A kérdés a következő: melyek az elvi alapjai és melyek a történelmi, társadalmi, kulturális és politikai feltételei a cionizmus ébredésének (a kultúra fogalma – természetesen – nem egyszerűen irodalmat, folklórt és hasonlókat jelent, hanem azt a világ és életszemléletet, amelyből formálódik és amelyen alapszik minden szellemi megnyilvánulás). Az e kérdésekre adott felelet választ adhat arra is, hogy miért éppen az Osztrák–Magyar Monarchia térségében, még pontosabban a Kárpát medence légkörében csíráztak ki a cionizmus magjai.

A cionizmus gondolata élt a népben amióta a Galut létezett. Bár talán csak elhomályosodó konvencióként, de a széder este befejezésével mindig újra elhangzott: לשנה הבאה בירושלים[1] A megvalósítás politikai és társadalmi feltételei azonban hiányoztak az évszázadok folyamán. A régi feudális és a létesülő polgári rendszerben nem voltak meg a szükséges eszközök, *hogy a közös szellemből akarat ébredjen a cselekedetre.* A 19. század gyökeres változást hozott. A régi társadalom szétesett, és a régi vezető rétegek elvesztették a talajt a lábuk alól, mert az új, iparosodó gazdaságban nem volt fontossága a „birtok"-nak. Nemzeti államok létesültek, és a népi kultúra, a saját nyelv és a hagyomány soha addig nem hangsúlyozott fontosságot kapott. A vallás – mint hit és mint intézmény – meggyengült. Az emberi tevékenység (nem pedig az isteni beavatkozás) kellett, hogy – „itt és most" – új és mindig megújuló valóságot teremtsen (pontosan ezzel a vallásból áthozott fogalommal). Papok és egyházak nem végezhették el azokat a feladatokat, amelyeket az új helyzet az egyén és a közösség elé állított.

1 Jövő ilyenkor Jeruzsálemben!

A zsidók – Magyarországon is – bekapcsolódtak ebbe a folyamatba, de eltérő feltételek mellett, más-más ütemben. A 19. században a gazdasági újjáépítés lendülete zsidók ezreit vonzotta Magyarországra, egyrészt nyugat felől, főleg Morvaországból, ahol a törvények miatt nehézségeik voltak; másrészt kelet felől Galíciából és Ukrajnából, ahol a növekvő elszegényedés kényszerítette őket új hazát keresni. Néhány évtized alatt – különösen a nagyvárosokban – megsokszorozódott a zsidó lakosság. Mindenekelőtt Pestre volt ez jellemző, ahol új megélhetési lehetőségek nyíltak. A mobilabb, még csak „vékony gyökerű" zsidó akadálytalanabbul foglalt helyet az új gazdaságban, mint az arisztokrata és a dzsentri, a falusi nép, és a csekély közép és kispolgárság. Párhuzamosan fejlődtek az új, városi szellemi élet különböző területei:a színház, a nyugatra tekintő irodalom, s a sajtó. A magyar nyelvbe meteori sebességgel „becsapódó" zsidó itt élen járt (annál is inkább, mert németül is tudván, könnyebben jutott a nyugati forrásokhoz).

Ugyanakkor erősödött a 19. század folyamán a magyar nemzeti mozgalom. A modernizálódó társadalom nem látta szívesen a zsidók szerepvállalását a gazdaságban és a szellemi életben. Amit a hetvenes-nyolcvanas években fellépő zsidógyűlölők, – az Istóczyk és társaik – zsidó szellemnek neveztek, lényegében a konzervatív rétegekbe behatoló nyugati szellem volt. A kultúrtörténelem egyik legérdekesebb jelensége a magyar nép majdnem példátlan beolvasztó ereje: a történelem folyamán tegnapi svábok, szászok, tótok, szerbek, románok, örmények váltak rövid idő alatt Janko Szibinyániból Hunyadi Jánossá, Petrovics-Petőfivé, Gárdonyivá, és sajnos Szalosan-Szálasivá is. (Az utcatáblák és a telefonkönyvek máig tele vannak idegen nyelvű nevekkel). Így volt a zsidókkal is, de az ő beolvadásuk nehezebb volt, főleg vallásuk különbözősége miatt, bár a vallás mindig kisebb szerepet játszott az egyén és a társadalom életében. A kialakuló magyar középosztály féltette az „igazi magyarságot", pontosabban a maga helyét az új civilizációban. Ebben a légkörben vált lehetségessé nemcsak Tiszaeszlár, de a Tudományos Akadémia alapítójának Széchenyi Istvánnak elzárkózása is az emancipáció végső következményeitől. Még Kossuth Lajos is – akinek seregében már 1848-ban 10–20 000 zsidó harcolt az új haza önállóságáért, és akinek Reményi(Hoffmann) Ede hegedülte össze világszerte a harchoz szükséges fegyvert – még ő is fenntartással gondolkozott a zsidóknak a magyar társadalomba történő beolvadásáról.

A 19. század a feltörő liberalizmusé és a szocializmusé is volt, azok első, tiszta, ideális megnyilvánulásaival: Eötvös József liberalizmusa, mely az új egyenlőséget hirdette, és a szocializmus (melynek visszhangja már Petőfi költészetében is hallatszott – „piros zászlók" lobogtak egy csokorban a trikolorral a nemzeti szabadság követeléséért), az új, a városi munkás kihasználása ellen lépett fel. Az új demokrácia is ígérte, hogy a régi megkülönböztetések el fognak tűnni. A lendületében elvakult zsidó „újpolgár" bedugta fülét a gyűlölet egyre erősödő hangja elől, s elhitte, hogy a demokrácia le fogja győzni a szabadság ellenségeit.

De már a 19. század első harmada óta hallatszottak más hangok is: a pozsonyi nagy tekintély, a Hátám Szofér és később a fehérvári Natonek, valamint a zimonyi Alkalay rabbi érezték, hogy a megoldás másutt van. (Érdekes véletlen, hogy Herzl nagyapja Zimonyban élt és apja onnan költözött felnőtt korában Pestre. Herzl látogatta nagyszüleit és talán felszívott valamit az ottani – szfárdi – rabbi eszméiből). Ezekből a forrásokból meríthettek azok a magyarországi zsidók, akik már a múlt század közepén letelepedtek a Szent Földön a szent városokban, hogy – azokat újjáépítve – vallási nézeteiket következetesen megvalósíthassák. Voltak közöttük akik tettek még egy lépést: nemcsak élni és imádkozni kell a szent helyeken, hanem gyökeret kell ereszteni az ország földjébe. A népszerű izráeli dal, a Magyarországról hazatértek tettéről, hordozza a leendő cionizmus esszenciáját:

Harmatos reggelen
Szüretnek idején,
Jaffából elindult
Öt jókedvű legény.

Stamfer és Guttmann jő
S velük van Zerach Brant
S Joel Mojse Salomon –
Derekán ott a kard.

Doktor Mizáráki is
Ott görnyedt a lovon.
S a nádban szél süvít
Végig a Járkonon.

Umlábbesznél letértek,
Mocsár, gaz térdig ért;
S a dombra érve látták,
Mily szörnyű vad vidék!

A doktor rögtön mondta
Nagyon nagy itt a vész!
Hol madár nem dalol,
Ember ott meg nem él!

Hol madár nem dalol
Ott a halál az úr.
El innen, el, gyerünk
– S szaladni kezd vadul.

S lován ül már a doktor
Rettegvén ő a vészt
S vele három társa
Jaffára útra kész.

Szól Joel Salomon –
Szemében látomás –
Én magam, maradok
Ha nincs is senki más!

Ott is maradt a dombon
– Éjfélből hajnal már –
Szárnyra kelt Salomon
S repült mint egy madár.

Hová szállt? Hová lett?
Nem tudja senki se.
Lehet, csak álom volt,
Lehet, csak szép mese.

Mire újra pirkad
Túl a hegyek felől,
Madárdaltól hangos
Nem átkos – áldott völgy.

Mindmáig mese jár
Végig a Járkonon,
Dalol a sok madár,
S közöttük Salomon.

(Joram-Thar-Lev: Shalom Hanoch)

Akkor is ott maradni a kopár, maláriát lehelő dombon, ha más nem is mer! Így épült az ország, ilyen lett az új zsidó ember.

Eötvös Károly – a perben elmondott – nagy beszéde ellenére Tiszaeszlár atmoszférája nem tűnt el Magyarországról soha többé. A cionizmus ébredésében jelentős szerepe van annak a felismerésnek, hogy a társadalmi és kulturális anomáliák nem változtathatók meg helyi változásokkal. Minden erőfeszítés hiábavaló, minden siker csak ideiglenes és illúziókat kelt. A cionista mozgalom bátran él önkritikával is: azt mondja, hogy a zsidók elhelyezkedése az új társadalomban katasztrófához vezet; a kulturális beolvadás gyengíti saját zsidó mivoltunkat; vita, védekezés, politikai aktivitás csak energiapazarlás. Az energia pedig jobban hasznosítható otthon, távol a Galut krónikus és gyógyíthatatlan bajaitól. Majd Erec-Jiszráélban maguktól eltűnnek a bajok, és kinövések. „Érzem ottan meggyógyul majd minden ami fáj" – hiszen עם ישראל חי[2] A cionizmus alapelve az, hogy saját gondolatainkkal és tetteinkkel teremtsünk társadalmi és politikai életfeltételeket. Otthon teljes – az egész életet átfogó – kultúra teremthető a zsidó gyökerekből. A fa amely magasra fog nőni és erős lesz, nem lesz – nem is lehet – azonos a gyökereivel, hiszen minden korszakban más levegővel érintkeznek a levelei, más táplálékot szívnak a gyökerei, ágai a legkülönbözőbb irányokba nőnek, ha más fák ágaival találkoznak. Így aztán új zsidó nép fog életre kelni.

Bár visszatekintve láthatjuk, hogy bekövetkeztek azok a folyamatok, amelyektől féltünk, de amelyeket vártunk, a cionista mozgalom mindig és mindenütt kisebbségben maradt a Galutban. Herzl amikor a bázeli programban azt mondja,hogy „a cionizmus célja nemzeti hazát építeni Erec Jiszráélban a zsidóknak", biztos abban, hogy a világ összes hajója sem lesz elég, hogy befogadja a hazaözönlőket. A társadalmi és gazdasági megerősödés az Európában élő és az új világba – Amerikába – vándorolt zsidókat egyaránt vakká tették: a szem nem látott tisztán, az agy nem volt hajlandó feldolgozni amit a szem mégis meglátott. Amig a tisztek délcegen, tollas csákóban lovagoltak és a közhivatalnokok üres zsebbel páváskodtak, de a libát a zsidók ették, nem zavarta őket, hogy nem lehettek – csak alacsony rangú – katonatisztek, vagy közhivatalnokok. Amig a gépezet számukra „előnyösen" működött, nem kellett tanulságokat keresni sem következtetéseket levonni. Az a társadalom, amelyik naponta jóllakik, és nem akar mást, csak jóllakni, nem törekszik új, nehézségeket jelentő ideológiára (manapság sem...). Előnyösebb egyénként beolvadni a zsibongó új környezetbe.

Nem minden zsidó hajlott azonban az individuális beolvadásra. Az ortodoxia biztos volt abban, hogy ott helyben is meg lehet őrizni az önállóságot, és azt csak gazdasági beilleszkedéssel kell összekötni. Így nincs is szükség távo-

2 „... él Izráel népe".

li megoldásokra. „Várj madár várj, te csak mindig várj" mondja a nagykállói rabbi nótája – a lélek madara várhat. Így történt, hogy az ortodoxok nem siettek, sem Magyarországon sem másutt a cionista mozgalomba, amely hiten túli, s hiten kívüli társadalmi és politikai elvekre építette a jövendő megoldást. Joel Mojse Salomonnak és társainak nem egyhamar támadtak követői az új úton. Bialik kétségbeesetten kiáltott: „אכן חציר העם – kiszáradt széna ez a nép!" Ha meg is voltak a politikai, társadalmi és kulturális feltételek, a nép nem kerekedett fel, hogy elinduljon régi-új hazájába.

Az első precionista alija – a nyolcvanas évektől a századfordulóig – teremtett ugyan településeket, de nem hozott gyökeres társadalmi és szellemi változást. Ezeket a változásokat a – kevés kivétellel – az 1904–1945 közötti aliják hozták meg. Ezek az évek voltak a cionista eszme megvalósulásának évei. Mindent elölről kellett kezdeni, s erre csak a legerősebbek képesek. A cionizmus önmegvalósítást jelent, az új zsidó élet pionír építő szellemében. Az ember életének értelme itt a szolgálat és a közösségért vállalt felelősség. Az „én"-nek annyiban van létjogosultsága és jelentősége, amennyiben a „mi"-nek a része. Egyszerű életet kell élni, az ország és a társadalom lehetőségeinek határain belül, mert mindenki aki egyénileg kíván gazdagodni a nép és az ország korlátozott adottságait csapolja meg. Figyelemre méltó – a címben jelzett probléma megvilágításához nagyban hozzájárul – az a tény, hogy ebben az időszakban a cionizmus ideológiai hatása áttörte még a nyugati országokban élő zsidók magabiztosságát és önteltségből adódó tehetetlenségét is: ébresztő ereje számottevő olét[3] hozott haza Amerikából, Nyugat és Közép Európából, annak ellenére, hogy az itteni körülmények távolról sem hasonlítottak az otthagyott Galutéhoz. Még ennek az ébresztő erőnek a hatására sem tette magáévá a cionista gondolatot a zsidóság többsége. A mozgalom periférikus jelenség maradt, nem sokkal jutott túl azon, amit Zsigmond Ede egyik versében így fogalmaz:

„Bús karavánunk egyszer még szebb tavaszra ébred,
Ne várjunk tétlen, mint a fák,
Hirdessük, fessünk róla képet,
Hívjuk, sürgessük cimborák!"

A Haluc mozgalmak – melyeket a kisebbségtudat nem foglalkoztatott, mert a cél által meghatározott többségnek érezték magukat – virágzottak, ahogyan ezt az ország egész területén – azokban az évtizedekben – létrehozott települések bizonyítják.

A vészkorszakban a kisebbség többséggé vált – a cionista vezetőségen és a haluci fiatalokon kívül senki sem volt felkészülve a zsidóságra szakadó tragé-

3 „Ole"-nek nevezik héberül a hazatelepült zsidókat

dia enyhítésére. Szomorú többség, mert szemben vele egy szétmorzsolódott, útját vesztett zsidó társadalom állt, és szomorú győzelme az eszmének, hiszen a gyász zászlója lengett a kék-fehér zászló mellett. 1946–1947-ben a fájdalom hatására megszületett a „görcs cionizmus": akárhogyan de azonnal el azoktól akik csinálták, de legalábbis hagyták megtörténni a Holocaustot, el azoktól a népektől akikben már nem lehet bízni. Már 1940-ben fordította (vagy írta) Faludy György: „...menjünk, vár egy szebb határ!/Itt e tájon vész telel/Jaj siessünk innen el!". 1946 után ez volt az érzése a megmaradt zsidóságnak. A cionizmus által kínált társadalmi-szellemi-politikai előfeltételek eggyé olvadtak, és együtt vesztették el döntő fontosságukat: hisz könnyes szemmel amúgy sem voltak láthatók, majd ha megnyugszik a nép, akkor gondolhat az elvekre.

1948-ban, mielőtt még a háború utáni cionizmus törekvései megvalósulhattak volna, s mielőtt még a túlélők – fájdalommal – végleg lemondtak arról a várva várt csodáról, hogy szeretteik még visszatérhetnek, a megmaradt zsidóságra rászakadt az – eleinte őszintén jobb társadalomra törekvő, de hamarosan a régi társadalmi, politikai és kulturális állapotokba visszaeső – álkommunizmus. A minden nemzetet, de különösen a zsidó népiséget taposó és tagadó szovjet világnézet és rendszer elfojtotta a cionizmus feléledésének lehetőségét. A nagyhatalmi opportunizmus nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy az ő szavazatának hozzájárulásával is kikiáltott Izráel államában egyenlőségre törekvő társadalom épül, benne az igazi kommunista ideológiára épülő kibucokkal. A Szovjetunióban, és a csatlósállamokban rekedt sok millió zsidónak voltak társadalmi alapjai a cionista eszme befogadásra, még inkább mint a szabad országokban, de hiányoztak a politikai feltételek és elmosódtak a kulturális feltételek is. Ha maradt öntudat bennük, az többnyire nem az eszmei tartalomra vonatkozott, hanem azt az Izráel állam iránt érzett szolidaritást jelentette, amely megjelent minden alkalommal, ha Izráel nehéz helyzetbe került. Csakhogy az ilyen passzív, alkalom szülte öntudat nem elég ahhoz, hogy az ideálokat életben tartsa a nap-napi létért küzdő zsidókban.

Amikor a kapuk először – ha ideiglenesen is, 1956-ban – megnyíltak, felszínre került a probléma. A százezreket, akik Izráelbe jöttek akkor – főleg Magyarországról – nem az élő cionista szemlélet hozta az országba, hanem a „menekülés cionizmusa", csakugyan ebben a sorrendben: előbb menekülés bárhova, s, ha már nagyvilág nem fogad be, akkor Izráelbe, amely nehézségei ellenére is meleg szeretettel vár. A cionizmus már az országban ébredt az érkezőkben. De jellemző módon a magyarországi olék gyors és mélyreható módon produktívan illeszkedtek be az izráeli társadalomba. (Itt kell megjegyeznünk, egy – már a kezdetek óta – szembetűnő tényt:míg a más országokból érkező bevándorlók megtartották – s nem csak ideiglenesen használták – az idegen hagyományokat, sőt táplálták is, nem ritkán az első „sivatagi" nemzedéken túl is: színpadi együttesek, idegen nemzeti viseletű tánccsoportok jelezték ezeket a tendenciákat; addig a magyarországi oléknak soha eszükbe se jutott kokárdás pörge kalappal csárdást táncolni. Izráeliek vagyunk, nincs tudathasadás. [Agnon

regényének hőse megtébolyodott, mert két lelki óra szerint próbált élni, ami nem lehetséges.] A cfáti „Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Múzeuma" évente ismétlődő Herzl napi rendezvényén a magyar nagykövetség küldöttjén kívül se a dobogón se a közönségben nem beszélnek magyarul, s nem hallani magyar zenét.[4])

1970 óta, és 1990 óta még nagyobb méretekben indult meg az alija a Szovjetunióból, illetve az utód államokból. Erre az alijára is elsősorban a „menekülés cionizmus" jellemző. A zsidó kultúra elfojtása három nemzedéken keresztül, maradandó nyomokat hagyott. Az idősebb korosztályokban maradtak még régi szovjet előtti cionista ideálok, és – úgy látszik – a fiatalok egy (nem túl nagy) részében felébredt a „reakció cionizmus", amely társadalmilag és bizonyos mértékben kulturálisan összeforrasztotta a zsidók egy részét.Amikor a kapuk kinyíltak, és a politikai feltételek megteremtődtek, mintegy 500 000 ember érkezett. Ez az alija nemigen nevezhető cionista jellegűnek. Minthogy a zsidó nép és az állam jelentős anyagi támogatása évekig kíséri az Izráelbe érkezőket, előnyösebbnek tűnik idejönni, mint más országokba. A legmegdöbbentőbb és legsajnálatosabb jele ennek, az orosz nyelvterületről érkezők orosz kulturális öntudata. Nemcsak az első nemzedék ideiglenes nyelvi nehézségei, hanem az a megfontolt és mély meggyőződés, hogy az orosz kultúra magasabb rendű mint az izráeli, és ezért meg kell őrizni. Ez a meggyőződés példátlan megnyilvánulásokhoz vezet: az orosz nyelv nyilvános megjelenése a sajtóban és mindenféle módon, idősek és fiatalok között egyaránt. Ez természetesen kihat a társadalmi beilleszkedés lehetőségeire is. Talán a hadseregbe bevonult fiatalok fordulatot jelentenek ebben a kérdésben.[5]

És most itt az első Cionista Kongresszus 100. évfordulója, az ezredforduló hajnalán. 1997 világpanorámája és atmoszférája semmiben sem hasonlít 1897-hez. A Földgolyó lassan „globális faluvá" válik. Nemcsak ökológiai sorsközösség jellemzi az új világot, hanem a világpiac és a televízió meg az internet teremtette kultúra-összemosódás is. A globális munkapiac – legalábbis az illúziók szintjén – gyökértépő mobilitást jelent. Az ember egyéni élete olymértékben függ a globális folyamatoktól, hogy a népi és társadalmi összetartozás érzésének szálai összezavarodnak és elgyengülnek. Az egyén úgy érzi, hogy a közösséghez való tartozás csak gátolja a fennmaradásért és a gazdasági jólétért vívott harcában. A volt közösségi ideológia és hosszú távon való gondolkodás helyett a fogyasztó társadalom az egoizmus ideológiáját állítja az élet középpontjába: „nekem – még többet – most, azonnal" – mert a holnap kétséges. A siker mé-

4 Ne mulassza el senki. ha arra jár, a Múzeum meglátogatását. A Magyarországra tervezett bemutató kiállítás nem jöhetett létre Josef Lustig, az alapító és igazgató betegsége miatt.

5 Ugyanakkor meg kell említeni, hogy Izráel jelenleg legnívósabb színitársulata a „Geser" (Híd) olyan – többször kitüntetett – színészekből áll, akiknek javarésze előbb játszott héberül a színpadon. mint ahogy képes volt héberül jegyet váltani az autóbuszon.

rőeszköze az egyén növekvő fogyasztóképessége. Ilyen feltételek mellett minden mozgalom, szervezet s minden ideál megrendül. Még a családi felelősségérzet – melynek most már három generációt kellene átfognia – is foszladozóban van.

Egy megfordított irányzat is megnyilvánul ebben a korszakban: *sok kis nép tesz erőfeszítéseket, hogy megvédje önálló szellemi és politikai létét.* Csecsenek, abházok, osztjákok, türkmének, kazahok, bosnyákok, macedónok, skótok, welsiek, Afrika törzsközösségből kiszakadt népei, a Kárpát medence más országbeli magyarjai, sőt vallási csoportok is harcolnak – sokszor a szó szoros értelmében – kulturális és politikai önállóságukért. *A zsidó nép paradox helyzete okozza, hogy ez a folyamat nem erősíti a cionista eszmét és mozgalmat.* A globális szétszóratást sokan a világ új civilizációjának legjobban megfelelő állapotnak tartják: a mobilitás adva van, hiszen a gyökértelenség könnyűvé teszi a hely (nem a haza!) változtatását, sőt cseréjét. *A Galut már nem ideiglenes száműzetésnek,szétszórtságnak tűnik, hanem aktuális életformának. A globális világszemlélet erősíti a zsidókban – nem úgy mint más kis és nagy népben – a kulturális szétbomlás folyamatát,* mert a tartalmaktól való kiüresedés úgy is folyamatban volt már, úgy a „biztos", mint a válságos Galutban. A világ falu jellege és a televíziós civilizáció könnyen erősíti azt a tévhitet, hogy a zsidógyűlölet magjai nem csírázhatnak ki többé. Csakhogy a múlt társadalmi és gazdasági anomáliái nem tűntek el. Egyszer itt, másszor ott a széles „faluvilágban" újra meg újra felhangzanak a régi jelszavak, még gorombábban is mint előbb, és nincs semmi kilátás arra, hogy ez megváltozna. Valaha a cionizmus aktív pesszimizmusa aktív optimizmussá vált és új élet teremtésére ösztönözte a zsidó népet. Ez a nép a piac világának fogyasztó társadalma, és a történelmi távlatokban való gondolkodásának felmorzsolódása következtében passzív pesszimizmusba esett. Sajnos ebből az izráeli társadalom se kivétel. Itt is feltűntek már vagy harminc éve a globális piaci világ kórokozói.

Már az 50-es évek elejének nagy alijáival érkeztek zsidók az iszlám országokból. Az ő cionizmusuk nagymértékben eltért a nyugati világból érkezőkétől, mert vallásos mély lelki színezetű „Cion-vágy-cionizmus" volt, mely Izráel állam kihirdetése óta az iszlám országok zsidógyűlöletével, vagy annak közeledő veszélyével egyszerre ébredt. A Galutból való hazatérés politikai és szellemi alapja nagyrészt megvolt, jórészt hiányzott viszont a társadalmi alap. Ez a mai izráeli belső – társadalmi és politikai – feszültség fő oka. Az iszlám országokból alijázók beilleszkedése az ötvenes-hatvanas években nem volt könnyű egyik részről sem. A galuti társadalmi rétegeződés – amely az iszlám országokban talán még erősebben hatott a zsidók életére mint másutt – átformálása az izráeli szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelően, fájdalmas folyamat volt az idős generáció számára. Még a második, harmadik generáció is hordoz ilyen sebeket, amelyek – bár senki sem akarta kiváltani azokat, – mégis megvannak. A társadalmi nehézséget fokozza, hogy a modern technikai kultúrába való beilleszkedés és a fogyasztói társadalom szokásainak átvétele párhuzamo-

san, de fordított irányba halad:a környezet által megkövetelt társadalmi és gazdasági ambíciók megjelenése jár együtt a foglalkozással kapcsolatos beilleszkedési nehézségekkel. Ha nem a 20. század végén élnénk, amikor az idő rohanásához képest a helyzet adottságainak kihasználására vonatkozó képesség csak tipeg, talán nem is éreznénk ennyire ennek a feszültségnek az átkát – politikai, társadalmi vagy kulturális értelemben egyaránt; s ez utóbbiban – természetesen – a vallás is bennfoglaltatik.

De itt vagyunk, s még hozzá nem könnyű világ- és környezetpolitikai helyzet ez, amiben élünk. Így történhetett, hogy a fiatal nemzedék szószólói közül nem is kevesen – posztcionizmusról beszélnek. Talán nem is világos a többség számára, hogy mi lehet az értelme és következménye ennek az eszmének – befelé és kifelé egyaránt. Az ideológiára szomjas ember azonban – ha úgy érzi, kiapadt az életadó forrás – hajlandó ehhez a keserű vizet adó forráshoz fordulni, hogy szomját oltsa. Sajnos sokan – tartozzanak bármely nemzedékhez, vagy származzanak az izraeli társadalom bármely kulturális rétegéből – választják, ideiglenesen vagy véglegesen a fordított utat: újra vándorbotot vesznek a kezükbe és idegen országok felé indulnak. A Magyarországról Izráelbe hazatérők azonban magukkal hozták a tanulságot:

„A nagyvilágon ekívül
– nincsen számodra hely.
Áldjon vagy verjen sors keze,
itt élned, s halnod kell."

S mivel ezen ők Izráelt értik, nem igen tudok nagy számú, Magyarországról származó izráeliről, akik elhagyták volna az országot.

A Galutban élő zsidóság bizonyára lelkileg is nehéz helyzetben van. Az idős korosztályok nem képesek már hely- és egzisztenciaváltásra. A közép korosztályok akik már megalapozták életüket, és többnyire karrierjük kiépítésén fáradoznak, adott szellemi atmoszférában élnek, s hajlamosak arra, hogy cionizmusuknak Izráellel szimpatizáló, sőt szükség esetén támogató értelmet adjanak. A cionizmus azonban nem plátói idea és nem absztrakció, amire fel lehet tekinteni, hanem egy nép mindennapi élete, nehéz gazdasági problémákkal, életveszélyes helyzetekkel, amelyekből gyermekeink és unokáink teljes valóságukban – testben és lélekben – kiveszik a részüket. Akik „kettős identitást" vallanak és azt mondják, hogy „ha majd a Galutban baj lesz, kivándorolunk" azok nem értik meg, hogy mi a cionizmus lényege: nem „kivándorlás", hanem idegenből való hazatérés. Akinek nehéz a Galutot most elhagyni, hagyjon fel legalább illúzióival, mely szerint a gonosz idők nem jöhetnek újra. Küldje haza fiait, hiszen a távolság ma már nem jelent elválást.

Izráelnek és a cionizmusnak most lázadnia kell a fogyasztói társadalom rövid távú egoizmusa ellen. Az országnak lázadásra hajlamos és lázadni képes fiatalságra van szüksége, olyanra, amelynek saját érdekein túl terjed felelősségérzete és hajlandó kritikára és önkritikára az izráeli és galuti zsidók újra és újra előtűnő hibáival és bűneivel szemben. Fiatalságra, amely feltétel nélküli odaadással hajlandó folytatni az önálló ország és az izráeli társadalom építését. A zsidó nép olyan fiatalságra vár, amely őrizni akarja a zsidóság mindent átfogó sajátos szellemi egységét a technikai civilizációban is, tudatosan túllépve a régmúltban rekedt „félig zsidó" zsidóságon. Olyan nemzedékre van szükségünk, amely tudja, hogy hegyre felfelé mászni mindig nehéz, de a lihegés végén a csúcsok levegője vár; lefelé szaladni a lejtőn könnyebb, de a végén a hegy lábánál nyomott és mérgezett levegő fogad. Legyen ez a cionizmus 100 éves évfordulóján – túl az illúziókon – a zsidó nép józanul levont tanulsága.

The Social, Cultural and Political Foundations of Zionism

At an anniversary not the ancient history of Zionism should be considered, but the principles and historical conditions of 100 years. The idea itself was always present in the Galut, but social and political structures and cultural attitude didn't let it rise.

1897 Europe: the old social system collapsed; national-political units were established; the religion – as faith and as institution – was now shaken. The Jewry – especially in Hungary, because of its unique way of becoming – joined the process, but with different foundations: in an accelerated social process rooted in ongoing egotization, moved toward a split, strengthened also by the changing role of religion in life. – The more mobile Jews took easily over leading positions in the new economy, while the old gentry'-society, the rural population and the narrow urban middle class had difficulties to get rid of their social, cultural, and political attitudes. They were afraid of Hungary losing its "authentic Hungarian" character in the new civilization: hence the growing aggressive antisemitism.

The meaning of Zionism: giving new interpretation to the irreparable anomalies of the situation; negation of the efforts to introduce local corrections into the existing structure; courageous self-criticism for the sake of creating an all-embracing culture in the homeland. 1904–1939 (with few exceptions) – Zionism means self rotation in the pioneering construction of a new Jewish reality. Life is service and responsibility for the community: simple life-style within the limits the actual capacity of land and society.

1946–1947 – Zionism of spasm: radical, immediate detachment from the area and the people of cruelty and blood: going home for reconstruction.

1957 – refugee-Zionism: only in the new reality was the idea internalised, but enough for assimilation of the masses in Israel.

1997 – The age of global economy and of damaged cultural selfness. Also small nations develop self defence and call for independence. In the meantime, instead of the needed ideology of community and of a necessary long-time consciousness – an ideology of egotism is rising.

"I – more – immediately" is the measure of success. The active pessimism of Zionism produced active optimism. Now in the world, including Israel, passive pessimism is the ideology of the consumer society. A precondition for Zionist renaissance is the rising of rebelling youth against consumer society and its short-time egotism; a youth eager to preserve the Jewish culture in the technological age.

Emlékezés az ősi dallamokra

„...a magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet" (Herzl)

Cionizmus a századelő Magyarországán

Schweitzer Gábor

A politikai cionizmus itt, Magyarországon csak igen nehéz körülmények között tudott a századforduló éveiben kibontakozni. A szűkre szabott keretek között ezúttal az első, mintegy másfél évtizedet felölelő „hőskorszak" néhány jelenségét és eseményét szeretném felvázolni ill. felvillantani. Ennek során az artikulálódó magyarországi cionizmus programját, a legfontosabb szervezeti kérdéseket, továbbá a cionizmus körül a századelő éveiben kialakuló politikai s világnézeti polémia néhány elemét szeretném érinteni. Természetesen arra nincs lehetőség, hogy az összes felmerülő kérdésre kitérjek. Így a cionizmus és az ortodoxia kapcsolatára – melyet egyébként *Kiss József* már javarészt fel is dolgozott – csak utalni fogok. Hasonló elbánásban részesül a cionisták és a mindenkori hitközség közötti viszony témaköre is, amely *Novák Attila* egyik kutatási témája. A bevezetőben szeretnék egyúttal köszönetet mondani bázeli kutatótársamnak, *Peter Haber*nek – mindkettőnket a magyarországi cionizmus korai szakasza érdekel leginkább –, aki önzetlenül egy sor fontos írásra és dokumentumra hívta fel figyelmemet.

A címbeli idézet *Herzl* egyik levelében olvasható, melyet 1903-ban, *Mezei Ernő* országgyűlési képviselőhöz intézett. A zsidó közügyekben is járatos és szerepet vállaló Mezei az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) felolvasó ülésén tartott egy előadást a cionizmusról – erre a későbbiekben még visszatérek –, s Herzl ennek hírére ragadott tollat. A „piros-fehér-zöld", azaz patrióta cionizmus – e metaforát Herzl valószínűleg egyáltalán nem szánta gúnynak – egyik jellemzője volt a század eleji (és természetesen a későbbi) magyarországi cionizmusnak.

A hazai cionista mozgalom igen sajátságos zsidó politikai és társadalmi közegben alakult ki. A magyarországi neológia ugyanis már a Herzl fellépése előtti időszakban anticionista álláspontot foglalt el. Előbb voltak anticionisták, mintsem Herzl cionista lett volna. A politikai asszimiláció platformjáról 1894. novemberében – tehát jóval több mint egy évvel a politikai cionizmus programadó kiáltványa, a *Zsidó Állam* megjelenése előtt – már elítélően nyilatkoztak a cionizmusról, az úgymond „zsidó nemzetieskedés"-ről. A „vallási rajongók"-nak tekintett bécsi és galíciai cionisták – utalt a cikkíró, Haber Samu a bé-

csi egyetemi ifjúság körében elsősorban *Nathan Birnbaum* által életre hívott csoportokra – „a megjövendölt Messiás elérkeztét be nem várva, már ma akarnak uj zsidó birodalmat alapítani a szent földön." A mozgalom – érvelt Haber – semmiképp sem helyeselhető, mert „testet nem ölthető gondolat és emellett lazítja azokat a szálakat, melyek a honpolgárt hazájához fűzik és valósággal hazája fiává teszik."[1]

A pro és kontra érvek, az artikulálódó cionizmus és anticionizmus táborában csírájában már jelen vannak. A cionizmus nemzetiségi mozgalom, tehát a nacionalizmus egyik megjelenési formája; ki akarja szakítani a zsidóságot szülőföldjéről, azaz hazájából és le akarja telepíteni az Ígéret Földjére; továbbá sajátos – jórészt negatív – viszony fűzi a vallásossághoz is.

1896 elején megjelent Herzl nagy vihart kavart, a *Zsidó Állam. A zsidókérdés modern megoldásának kísérlete* című vitairata. A hazai fogadtatás nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyarországi zsidóság döntő többsége nem fogja támogatni a cionistákat. A zsidóságot felekezetnek s nem pedig népnek (avagy nemzetiségnek) tekintették; hagyományos patriotizmusuk miatt rögtön visszautasították egy lehetséges zsidó nemzetiségi mozgalom támogatását; a vallásosak, elsősorban is az ortodoxia hívei profánnak tartották a mozgalmat, hiszen a cionisták megzavarják a Messiás munkakörét azáltal, hogy világi eszközökkel kívánják felgyorsítani a zsidóság szentföldi visszatelepedését. A liberalizmus elkötelezett híveiként még akkor is hazaárulásnak tartották a cionisták avantgárd nemzeti mozgalmát, amikor tisztában voltak azzal, hogy a cionizmus egyik fő politikai törekvése az antiszemitizmus veszélyének kitett – főként kelet-európai, tehát nem a magyar zsidóság kimenekítése volt. A cionizmus – írta akkoriban *Silberstein-Ötvös Adolf* – „nem magyar talajon fakadt, alig értjük ezt a mozgalmat, hozzá csatlakozni nem is fogunk. Nekünk meg van áldott magyar hazánk, nem keresünk újat. Itt élvezzük a szabadságot, a jogegyenlőséget."[2] De nemcsak zsidó oldalról hangzottak el elmarasztaló vélemények. A liberális kormánykörökhöz közelálló *Rákosi Jenő* lapjában az első cionista kongresszus alkalmából a következőkre hívta fel a figyelmet a névtelenségbe burkolózó cikkíró: „Ma a felvilágosodásnak és formáinak: a törvényhozásnak, humanitásnak, keresztény türelemnek a jelszava az egyenlőség, a beolvadás, az elkeveredés, a nemzetté alakulás. Most kell-e a zsidóságot cióni ábrándokkal zaklatni, palesztinai álmokkal megzavarni?"[3] A liberális nézetek tehát a beolvadásig elmenő asszimilációt tartották helyesnek s nem pedig az önkéntes alapon történő disszimilációt, avagy horribile dictu a szecessziót.

A cionizmusnak azonban nemcsak politikai vetülete volt. Még ellenzői is elismerték, hogy a zsidó öntudat megtartása, sőt visszaszerzése terén a cionizmus

1 Haber Samu: A Cion-eszme. Egyenlőség, 1894. november 23.
2 Silberstein(-Ötvös) Adolf: A sionizmus. Egyenlőség, 1896. július 11.
3 Zsidóország. Budapesti Hírlap. 1897. szeptember 3.

kifejezetten pozitív szerepet tölthet be. A század eleji hazai ortodoxia egyik vezéregyénisége, *Reich Koppel* főrabbi a cionizmust a kitérés elleni legjobb szérumnak tartotta. Ugyancsak elismerően nyilatkoztak a cionizmus tévesen mindössze filantrópiának, azaz jótékonyságnak tekintett területszerző s pénzgyűjtő tevékenységéről. A hazai neológia egyik vezéregyénisége, *Kohn Sámuel* főrabbi az első bázeli kongresszust követően is azt nyilatkozta a sajtónak, hogy véleménye szerint „egyedül a társadalmi cionizmusnak van létjogosultsága, annak a sok tekintetben dicséretes mozgalomnak, amely csupán a hontalan zsidóknak [...] nem birodalmat, hanem emberhez méltó otthont akar teremteni."[4]

A többnyire kedvezőtlen fogadtatás ellenére sok lelkes követőre talált a cionizmus. Nem alaptalanul írta tehát 1897. júliusában – igaz Bécsből – az ottani liberális rabbiképző intézet magyarországi származású és végzettségű fiatal tanára, *Büchler Adolf* mesterének, *Bacher Vilmos*nak az alábbi levelet: „Nálunk semmi újság: a „Welt" – ez volt a cionisták frissen alapított vezető sajtóorgánuma – világfelforgató terveihez már hozzászoktunk, jóllehet csak öt száma jelent meg eddig. Bosszantó kicsit, hogy hallgatóink egytől-egyig (még a magyarok is) rajongó czionisták."[5]

Nem sokkal a bázeli kongresszust követően Magyarországon is megalakultak az első cionista egyesületek. Egy lelkes balázsfalvi ügyvéd, *Rónai János* kezdeményezésére 1897 őszén az erdélyi Nagyszebenben jött létre az ország egyik első cionista szervezete, a Czion Egylet. A fennmaradt alapszabály néhány érdekességre hívja fel a figyelmet. Az első cionista világkongresszus a politikai cionizmus célkitűzését abban jelölte meg, hogy a zsidó nemzet számára nemzetközi jogilag biztosított nemzeti otthont létesítsen Palesztinában. Ehhez képest a nagyszebeniek kissé redukálták, politikailag megkurtították a bázeli programot, amennyiben kimondták, hogy ők csak a „hontalan" zsidók számára kívánnak otthont szerezni Palesztinában. Alapszabályukból még az is kiolvasható, hogy a cionizmus egyáltalán nincs ellentmondásban a patriotizmussal, hiszen a cionizmus az „esetleges ártalmas tömeges bevándorlástól" is képes megóvni Magyarországot.[6] Azaz a cionista – amennyiben a palesztinai telepítés támogatásával szem előtt tartja hazája érdekeit – szükségszerűen hazafias érzelmű is egyúttal, továbbá esze ágában sincs a magyar zsidókat a Szentföldre küldeni. Ez a kis taktikai csel, amelyre a későbbiek során is felfigyelhetünk, kettős célt szolgálhatott: egyfelől a szecesszió gondolatától is irtózó hazai zsidóságot, másfelől pedig a nemzetiségi „izgatástól" tartó magyarságot kívánta megnyugtatni. Ami a nemzetiségi politizálást illeti, a magyarországi cio-

4 A zsidó ország. Pesti Napló, 1897. szeptember 8.
5 Büchler Adolf – Bacher Vilmosnak, 1897. július. 9. Országos Rabbiképző Intézet Kézirattára, Bacher Vilmos levelezése
6 Sionista Egyesületek. A Jövő. 1897. október 29.

nisták – helyesen mérve fel ennek lehetőségét, pontosabban lehetetlenségét – egy percig sem kacérkodtak e gondolattal a „hőskorszakban”. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy ebben az időszakban a magyarországi cionizmus nem is volt igazán alija, azaz kivándorláscentrikus. Nem fektettek kellő hangsúlyt a cionizmus végcéljára, a kivándorlásra, hanem megelégedtek a „hontalanok” otthonhoz segítésével, továbbá a hazai zsidó szellemi és közélet átalakításának egyébként is összetett programjával, a cionista gondolat meghonosításának áldozatos munkájával.

A cionizmus a századforduló éveiben több tucat városban vert gyökeret. A mozgalom pionírjainak számító *Bettelheim Samu* és *Kahán Nison* 1930-as években közzétett visszaemlékezései szerint néhány évi kemény és szívós munka árán a XX. század elejére mintegy 1200 sékelfizető, azaz önadózó szervezett cionista volt az országban.[7] A létszám nem túl magas, különösen ha arra gondolunk, hogy abban az időben több mint 900 000 zsidó vallású polgára volt az országnak, mégsem tekinthető ugyanakkor elenyészőnek, ha a cionizmussal szembeni ellenállásra gondolunk. A század első éveiben Magyarországon működő cionista egyesületek csak laza szervezeti kapcsolatban álltak egymással. A működést koordináló és a hivatalos szervekkel a kapcsolattartást is ellátó „csúcsszerv” felállítása egyre késett. Az elhúzódó tárgyalásokban Herzl is részt vett, egyúttal a cionizmus magyarországi népszerűsítése és szalonképessé tétele érdekében is több ízben járt Magyarországon. Naplójából tudjuk, hogy – például – 1900 február első napjaiban is Budapesten járt s néhány nem cionista zsidó közéleti személyiséggel – többek között *Ágai Adolf* íróval, *Visontai Soma* képviselővel és *Alexander Bernát* filozófussal – tárgyalt, miként tudná megnyerni őket és rajtuk keresztül a nem zsidó politikai elit egy részét a cionizmusnak.[8] Egy időben felreppent a hír – de ezt már Bettelheim Samu memoárjából tudjuk –, hogy a tekintélyes politikus, a fentebb említett Visontai Soma lesz a megalakítandó országos szervezet elnöke. Az országos szervezet végül is csak 1903-ban, a magyarországi cionista egyesületek első kongresszusán alakult meg. A pozsonyi székhelyű szervezet három évi működés után költözött át Budapestre.

Akkor és ott, 1903-ban és Pozsonyban fogadták el a magyarországi cionizmus hivatalos programját is. Eszerint a magyar cionisták törekvése arra irányult, hogy ad 1. „a baseli program fenntartása mellett a »hontalan« zsidók számára közjogilag biztosított otthont” alapítsanak Palesztinában, továbbá ad 2.

7 Bettelheim Samu emlékezései – Karcolatok a magyarországi cionizmus multjáról – az Országos Egyetértés c. lapban jelent meg 1934. január 1–augusztus 16. között. Kahán Nison írása – A magyar cionizmus multjából – a Zsidó Szemlében látott napvilágot az 1933. december 14. – 1934. február 27. közötti időszakban.

8 The Complete Diaries of Theodor Herzl. Ed.: Raphael Patai. New York–London, 1960. 3. köt. 903–904.

„nem akarnak politikai nemzetiségként szerepelni s nem akarnak [...] nemzetiségi politikát űzni”, végezetül ad 3. az országos szervezet „semmiféle olyan dologra nem vállalkozik, ami bármiképen a zsidóság vallásos hagyományaiba ütközik.”[9] Nos, ez a program – miként talán érzékelhető is volt – meglehetősen *negatív* jelleggel bírt. Inkább arra adott választ, hogy mit *nem* jelent a cionizmus, mintsem arra, hogy mit *igen*.

Az országos szervezet felállításával – melynek első elnöke Rónai János lett – még nem ért véget a történet, ugyanis meg kellett szerezni a Belügyminisztérium jóváhagyását is. A korabeli jogszabályok ugyan lehetővé tették az alapszabály jóváhagyásra történt beterjesztésétől számítva a szervezet ideiglenes működését, ez azonban nem volt hosszú távon elegendő és megnyugtató, hiszen egyfajta féllegális státuszt jelentett csupán. A cionista szövetség alapszabályügye évtizedeken át megoldatlan volt. Hosszú időn keresztül nem is mint egyesület működött az országos szervezet, hanem mint tröszt. Az alapszabály jóváhagyása többek között azért maradt el, mert a kormányszervek több ízben is kikérték a neológ országos iroda véleményét a beterjesztett alapszabályokról, ami természetesen nem volt, de nem is lehetett pozitív. Az Izraeliták Országos Irodájának 1907-ben keltezett véleménye a Magyarországi Cionista Szervezet alapszabályáról – melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter számára nyújtottak be – hű képet ad arról, miként is vélekedtek a cionizmusról. Az összes lehetséges cionizmussal szembeni politikai ellenérv nyomatékkal szerepel e beadványban: a cionizmus központja nem Magyarországon van, tehát a külföldre kijuttatott pénzek felett magyar kormányszerv nem élhet ellenőrzési jogaival; a magyar zsidóság veszélyesnek ítéli a cionisták politikai agitációját, még akkor is, ha utópisztikus törekvéseik önmagában még nem szolgáltatnának elegendő okot a kitiltásra (jóllehet az osztrák cionisták pártpolitikai szervezkedése aggodalommal tölti el a magyar zsidóságot). „Ha meg tudtunk lenni eddig, – írták – mint mózesvallású magyarok, az a szomorú körülmény, hogy Oroszországból kiüldözték számos hitsorsosunkat, nem szolgáltat okul arra, hogy ezentúl akarjunk lenni Magyarországban „zsidó nemzetiség”.”[10] Azt pedig már a „magyar állam kormányának bölcsességére” bízták, hogy „kívánatos-e, hogy a magyarországi zsidók között fészket verjen egy nemzetiségi irányú agitáczió, hogy Magyarország földjén működjön egy zsidó irredenta.”[11] Azt hiszem, nem lehet csodálkozni azon, hogy az ilyen és ehhez hasonló véleménynyilvánítás sokáig nem keltett rokonszenvet az illetékes kormányszerveknél a cionizmus iránt. Ami a vélt nemzetiségi törekvéseket illeti, minden bizonnyal elkerülte a beadvány fogalmazóit az a kis cionista brosúra, amely még 1900-ban *Éber Áb-*

9 Reichenthal Adolf: A czionizmus Magyarországon. H. n., é. n. (1903.), 3.

10 Az Izr. Országos Irodájának véleménye a „Magyarországi Czionista Szervezet” kérvénye tárgyában. Magyar Zsidó Szemle, 1908. 218.

11 Uo. 220.

rahám jóvoltából jelent meg, s foglalkozott ezzel a kérdéssel is. „Vajjon miben is állhat az a zsidó nemzeti aspiratio? – teszi fel a kérdést. Talán, hogy az orosz zsidók elfoglalják Oroszországot, a német zsidók Németországot, a magyar zsidók Magyarországot? Ha ezt akarná a sionizmus, akkor éppen nem volna veszedelmes, csak nevetséges."[12]

A cionizmus bírálói egyébként azt is pontosan felismerték, hogy az idealizmuson, vagy ahogy akkoriban gyakran leírták, a *rajongáson* kívül a politikai antiszemitizmus volt a cionizmust életre hívó ok. Azt azonban nagyon valószínűtlennek, mondhatjuk kizártnak tartották, hogy ez a magyarországi viszonyok között is érvényes volna. Magabiztosan vetette papírra a múlt század utolsó évében a cionizmus érdemeit egyébként elismerő *Blau Lajos,* a világhírű talmud- és történettudós, hogy „Az igazság és a jog [...] diadalmaskodni fog a felekezeti jogfosztáson is és sanyargatott testvéreinknek meghozza majd minden országban azt a jogi állást, amely őket, mint embereket és honpolgárokat megilleti. [...] A zsidók kétezer év óta laknak Európa földjén, nem tépte ki onnan a sötét középkor ádáz üldözése, nem fogja tehát kitépni a külső nyomás szülte belső rajongás sem."[13]

Az országos szervezet – a Magyar Cionista Szövetség – alapszabályainak belügyminisztériumi elfogadása, tehát a teljes körű legalitás biztosítása csak 1927-ben következett be.[14]

A korabeli magyar országgyűlésen is elhangzott képviselői kirohanás a cionizmus ellen. Egy alkalommal, 1911-ben a zsidó közéletben is jelentékeny szerepet vállaló függetlenségi párti politikus, *Bakonyi Samu* a rabbiképzésről beszélt a képviselőházban. Egy képviselői közbeszólás azonban alkalmat adott számára, hogy a cionizmusról is véleményt nyilvánítson. Idézzük fel egy-két gondolatát: „...végre valahára egy zsidó vallású képviselőnek is alkalma nyílik itt kijelenteni, hogy senki jobban a politikai értelemben vett cionista törekvéseket nem kárhoztatja, mint a zsidó felekezetnek mindaz a fia, aki itt ezen a földön csak magyar akar lenni. Amikor a nemzeti értelemben régen letűnt zsidó fajnak multjába tekint vissza, ezt azért teszi, hogy mai szülőházája iránti szeretetét táplálja, és hogy azokból a hős bibliai példákból merítsen erőt és buzgalmat a magyar haza szeretete iránt. Azt hiszem – zárta gondolatait –, cionizmust emlegetni ebben a házban nagyon felesleges dolog."[15]

12 Éber Ábrahám: A zsidó nép és a sionizmus. Egy komoly szó népemhez. h. n., 1900. 15.

13 Blau Lajos: A czionista kongresszus. Magyar Zsidó Szemle, 1899. 315.

14 lásd Kahán Nison: A Magyar Cionista Szövetség alapszabály-ügye. Történelmi visszapillantás. Zsidó Szemle, 1927. október 10.

15 lásd Magyar Zsidó Szemle, 1912. 6. Néhány évvel korábban, 1908-ban már elhangzott egy képviselői interpelláció a cionista mozgalom hazai működésével kapcsolatban Szrecsányi György részéről. Részben e támadás hatására írták meg és küldték el az országgyűlés tagjainak a cionizmusról szóló Emlékiratot (lásd 20. lábj.).

A szervezéssel és az országos szervezet alapszabályai elfogadtatásával párhuzamosan gondot kellett fordítani a megfelelő „image" kialakítására is. A cionizmusnak ugyanis állandóan igazolnia kellett saját létjogosultságát, politikai és szellemi legitimitását. A századforduló magyarországi cionista sajtóját, kiadványait és röpiratait egyfajta óvatos defenzíva jellemezte, az anticionisták olykor igen haragos és indulatos offenzívájával szemben. Ezekbe az írásokba illetve a vitairatok egyikébe-másikába szeretnék végezetül bepillantást nyújtani, annak érdekében, hogy érzékelhessük, hol húzódtak a cionizmus kapcsán a szellemi-világnézeti frontvonalak.

A vallásos zsidóság cionizmussal szemben sokat hangoztatott kifogása – a mozgalom vallástalanságán túl – a messiatikus tanítással való összeütközés vádja volt. A múlt század utolsó éveitől kezdve élt a vád, hogy a túlnyomórészt szekularizált cionizmus emberi erővel, hatalmi eszközökkel törekszik a Szentföld visszaszerzésére. A cionista mozgalom szellemi célkitűzéseivel azonosuló tapolcai neológ rabbi, *Singer Bernát* 1899-ben egy tanulmányt szentelt e vád – és természetesen egyéb kifogások – megcáfolására. „Meg kell [...] jegyeznünk, hogy a czionizmus vezetői kezdettől fogva hirdették egész határozottsággal, hogy ők nem a prófétai jóslatok vagy bármiféle messiási remények megvalósulása érdekében, hanem csakis a zsidóság sivár állapota következtében álltak a czionizmus élére [...] teljes biztonsággal kijelenthetjük, hogy sem a talmudban, sem a későbbi iratokban nincs egy árva betű sem, mely az ellen szólna, hogy zsidókkal békés munkálkodás céljából Palesztinát betelepítsék. A mi régi tanítóink csakis azt tiltották meg, hogy erőszakkal igyekezzenek a zsidók a szent föld meghódítására."[16]

Abból az alkalomból, hogy a vallásos cionisták, a *mizrachi* hívei 1904-ben Pozsonyban tartották első világkonferenciájukat, újból felmerült a vallástalanság vádja. A vallásos cionisták szervezkedése egyébként egyúttal azt is jól példázza, hogy a cionista mozgalom – lényegében alakulása óta – a különböző politikai és világnézeti értékek mentén erősen differenciált volt. A mizrachi rendezvénye előtt több tucat magyarországi ortodox rabbi tiltakozott a konferencia ellen. A magyarországi „protest-rabbiner"-ek egyike, *Mehr Miksa* – a kongresszus után – a neológia vezérlapjában, az Egyenlőségben verte félre a harangot, bibliai és talmudi idézetekkel bizonyítva a mizrachisták és általában a cionisták tévelygését. „A cionisták – írta – [...] emberi erővel, szervezkedéssel, pénzzel, a hatalmak közreműködésével törekszenek a zsidó országot felállítani. A messiási hit ellenben ezt kizárólag isten művének képzeli és reméli. [...] A mizrachisták a vallásosságot eszköznek tekintik, melyből buzdítást merítenek a zsidó ország felállításához..."[17] Az ortodox zsidóság szellemi vezetői és tekintélyei között mégis akadt egy rabbinus, a pápai *Moshe Arje Róth,* aki a

16 Singer Bernát: A czionizmus a hazafiság szempontjából. Bp., 1899. 10.

17 Mehr Miksa: Cionizmus és messiási hit. Egyenlőség, 1904. október 9.

vallásos cionizmus elkötelezett híve lett. Eredetileg 1904-ben német nyelven megjelent vitairatában bebizonyította, hogy a vallásosság és a cionizmus egyáltalán nem zárja ki egymást, hiszen a Tóra „nem ismer különbséget vallási és nemzeti között; minden vallási nálunk nemzeti is és minden nemzeti egyszersmind vallási".[18] A vallásos zsidó könnyen eljuthat a zsidó nacionalizmushoz és a nemzeti zsidó is a vallásos eszmék elfogadásához. „...a modern cionizmus alapelve nem ellenkezik vallásos törvényeinkkel – summázta okfejtését –, sőt mint a zsidóság egyik alapeszméjének megvalósítása, megérdemli lelkes üdvözlésünket."[19]

Századunk első évtizedében jó néhány cionista brosúra és különlenyomat jelent meg. Ezek sorába tartozott az az érdekes kiadvány is 1909-ből, amelyet a Magyarországi Cionista Szervezet Bizottsága juttatott el a kormány illetve az országgyűlés tagjaihoz. Az Emlékirat összeállítói arra tettek kísérletet, hogy a politikai elitet felvilágosítsák a cionizmus törekvéseiről. A vékony kis füzet a tájékoztatáson kívül arra is figyelmet fordított, hogy a magyarországi helyzetre külön is kitérjen. „Magyarországon a cionizmusnak semmiféle politikai tendenciája nincsen és nem is lehet; képtelenség. – szögezték le. A cionizmusnak hazánkban csakis társadalmi, erkölcsi, esetleg gazdasági céljai lehetnek és vannak, melyeket elérendő nemcsak a zsidóságnak kellene törekednie a cionizmust megerősíteni, hanem a kormánynak és minden hatóságnak külön-külön."[20]

Miként a bevezetőben utaltam rá, az IMIT egyik 1903-as ülésén a nem cionista Mezei Ernő országgyűlési képviselő egy előadást olvasott fel „A cionizmus és a nemzeti eszme" címmel. Mezei a cionizmus emberbaráti, filantróp vonásairól szinte elragadtatással beszélt. „Miért idegenkednék attól az eszmétől, hogy a zsidóság ama része, mely a hazátlanság és a létfentartás legszomorúbb válságai között vergődik, szabad polgári életben, erős társadalmi és politikai közösséggel szervezkedhessék? [...] Amennyiben tehát csak ezen a pozitív emberbaráti célon fordulna meg a cionizmus értelme, én sohasem tartoznám a palesztinai eszme ellenzői közé". Zsidó vallási meggyőződése és magyar nemzeti elkötelezettsége miatt azonban nem osztotta a cionizmus nemzeti koncepcióját, mert miként állította, a „cionista vezetők általános nemzeti eszméje az antiszemita torzképnek visszája."[21] Herzl ennek az előadásnak a hírére fordult Mezeihez s 1903. február 24-i levelében írta, hogy szerinte „a magyar cionizmus elsősorban csak piros-fehér-zöld lehet" s egyáltalán nem tartja magát annyira elfogultnak, hogy ezt tőlük „rossz néven" vegye.[22] Annál is inkább,

18 Róth A. M.: Orthodoxia és cionizmus. Átdolg.: Richtmann Mózes. Bp., é. n. (1920.) 13.

19 Lásd uo. 29.

20 A Magyarországi Cionisták Országos Bizottságának Emlékirata a Magyar Királyi Kormány és az Országgyűlés tagjaihoz. Bp., 1909. 12.

21 Lásd Amikor Mezei Ernő az I. M. I. T.-ben előadást tartott a cionizmusról. Herzl Tivadar levele Mezeihez. Zsidó Szemle, 1929. július 26.

22 Herzl Tivadar – Mezei Ernőnek. 1903. február 24. lásd uo.

mert szerinte – Angliához hasonlatosan – a magyarországi cionizmus csak preventív jellegű lehet. Herzl három héttel később újabb levélben fordult Mezeihez. „...a magyar zsidókról le is mondanék – írta –, ha tudnám, hogy az antiszemita nyomorúságtól megóvja őket az ő hazafiasságuk. Nem vagyok a nyomorúságnak spekulánsa. De a magyar zsidókat is utoléri a sors, brutálisan és annál keményebben, minél későbben, annál vadabbul, minél hatalmasabbá válnak addig. Ezelől nincs menekvés. Akkor majd szombatot csinálhatnak a patriotizmusukkal."[23] Nem mindenki volt azonban ennyire borúlátó. A balassagyarmati hitközség hitszónoka, *Linksz Izsák* 1904-ben „Patriotismus, Messianismus és Cionismus" címmel ünnepi prédikációt tartott híveinek. A cionizmust világnézeti és politikai szempontból egyaránt elítélő Linksz a liberalizmus és a patriotizmus mellett tört lándzsát. A cionista egyesületek az ő meggyőződése szerint akkor teszik a legnagyobb szolgálatot, ha „önsegélyező és önképző egyletekké" alakulnak át. „...javítsák egymás erkölcseiket – hirdette –, ápolják a zsidó irodalmat hazájuk nyelvén, neveljék jó zsidókká és jó hazafiakká egyaránt gyermekeiket, áldozzanak a haza oltárán, – és tűrhető lesz sorsuk – míg teljesül Isten ígérete: „Nem fognak gonoszságot elkövetni, és nem fognak pusztítani szent hegyemen, mert tele lesz az egész föld Istenismerettel, mely mint a víz a tengert – az egész földet elborítja."[24]

A magyarországi cionista mozgalom, ha nehezen is, de mégiscsak gyökeret eresztett a századelő éveiben. A megalakulást nehezítő világnézeti és politikai körülmények dacára viszonylag rövid idő alatt a magyarországi zsidóság egyik tényezőjévé vált. A magyarországi cionizmus a tárgyalt korszakban mindvégig, de még az elkövetkezendő évtizedek alatt is, tartózkodott a nemzetiségi politizálás lehetőségétől. Programja és célja főként a zsidó szellemi és politikai élet progresszív irányultságú megváltoztatása volt. A célkitűzések megvalósítását azonban nehezítette, hogy mindvégig ellenzéki pozícióban volt a hivatalos – hitközségi – zsidósághoz képest. Őszintén és ismételten be kell vallani ugyanakkor azt is, hogy a magyarországi cionizmust ebben az időszakban nem igazán jellemezte az aliya-centrikusság. Ennek következtében a galut-orientált cionizmus keretei és korlátai között mozogva szükségszerűen és megállíthatatlanul a cionista (világ)mozgalom perifériája felé sodródott.

23 Herzl Tivadar – Mezei Ernőnek, 1903. március 10. lásd Patai József: Látogatás Mezei Ernőnél. Múlt és Jövő, 1930. október.

24 Linksz Izsák: Patriotismus, Messianismus és Cionismus. Magyar Zsinagóga. 1905. 78.

"...Hungarian Zionism can first of all only be red-white-and-green" (Herzl). Zionism in the Hungary of the early 1900s

The title, a quotation, referring to the Hungarian tricolour, is from a letter written in 1903 by Herzl to a politician, Ernő Mezei. The expression of "red-white-and-green Zionism" points at the phenomenon that faced the budding Zionist movement in Hungary right from the outset. The movement, namely, was on the horns of more than one dilemmas from the early years of the 20th century. How to relate to the traditional patriotism of Hungarian Jews and to the religious convictions of the Orthodox? Both one and the other objected to Zionism, considering it unpatriotic and unreligous. These anxieties were confirmed by the Hungarian ruling classes, afraid that Zionism, as a form of nationalism, may alienate part of the Jewry from the Hungarian's. These ruling classes were, namely, automatically against all kinds of national aspirations by the minorities. As a result of all this the scope of action for the pioneers of Zionism in Hungary was very limited. I should like to outline, on the basis of contemporary documents, how the "founding fathers" of the Zionist movement responded to these challenges, and how they defined themselves in the process.

Álmodozó

Hitközség és cionizmus

Novák Attila

A hitközség(ek) és a cionizmus magyarországi története súlyos konfliktusokkal volt megterhelve. A cionizmus, amely alapvetően egy modern politikai mozgalom volt, mindig is veszélyeztette a hivatalos zsidó „establishment" köreit. A cionisták egyrészt nem ismerték el a zsidó társadalom hierarchikus megosztottságát, elutasították az „arra érdemesek" vagyoni helyzetén és presztízsén alapuló vezető szerepét és alapfelfogásuknak megfelelően az egész „zsidó nép" nevében követelték a bebocsáttatást a hatalom sáncai közé. Ennek megfelelően demokratizáló követelésekkel léptek fel, melyek mögé még a cionizmustól igen távol álló rétegek is csatlakozni tudtak. Az is a cionizmus ellen hangolta a hitközségi vezetést, hogy ők a cionisták követeléseiben zsidó nemzetiségi politikát láttak, olyat, amely kizárja őket a magyarságból: ez pedig az antiszemiták egyes vádjaira „emlékeztette őket". Így mindent megtettek azért, hogy a cionista törekvéseket megakadályozzák.

A cionizmus és a hitközség kapcsolattörténete ráadásul egy intézményszociológiai folyamat történeteként is felfogható, azaz: hogyan reagál egy régi intézmény az újdonságra, hogyan viselkednek egy feudális előjogokkal rendelkező testület tagjai a demokratizálódási törekvésekre s hogyan alakítja át a kor a kettejük viszonyát egy új, más minőségű kapcsolattá?

Előadásunkban a felek között zajló két választási küzdelem történetét próbáljuk meg rekonstruálni.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk azt, hogy amikor hitközségről beszélünk, elsősorban a pesti neológia intézményéről, a Pesti Izraelita Hitközségről van szó, hiszen vidéken jó pár helyen már jó néhány cionista volt a hitközségek vezetőségeiben s pl. a szegedi hitközségi elnök, Biedl Samu is cionista volt.

Hogy azért a másik oldal, az ortodoxia hozzáállását is érzékeltetni tudjuk, meg kell említenünk a makói esetet. Makón, 1931-ben az ottani rabbi – a tokaji példát figyelembe véve – a tórai heti szakasz magyarázása közben megátkozta a cionistákat, különösen a baloldali Hasomer Hacair tagjait. A szülőket is megfenyegette azzal, hogy kiközösíti őket a hitközségből, megtiltja a sakternak

a vágást és az eltemettetést.[1] Az ortodoxia főleg vallási okokból (a Talmud 3 tilalma) ellenezte a cionizmust.[2]

A neológ hitközségi vezetés a 20. századi Magyarországon 1931-ig az „ősválasztás", majd a „bekebelezés" intézményein keresztül a vezető pozíciókba „betonozta be" a zsidó gazdasági arisztokrácia egy részét.[3] A bekebelezés olyan összeg megfizetését jelentette, amelynek megfizetője pluszjogokkal bírt, sokáig pedig még hitközségi tag sem lehetett az, aki nem volt bekebelezve. A három, majd ötévenkénti képviselőtestületi választásokon alternatív programok is ütközhettek egymással.

A kapuk zárva tartásának okaként a hitközségi vezetés azt hozta fel, hogy nem akar bárkit beengedni a vezetőségbe. A század elején – s ezt több hitközségi vezető nyíltan meg is mondta – a „galíciai veszély" ellen kellett „jogilag" is megvédeni a hitközséget.

A cionista „veszély" ideje 1918–1919-ben jött el: az 1918 november 6-i nagy zsidó gyűlés és az 1919 tavaszi hitközségi választások a felfordulás rémképével ijesztgette a hitközségi vezetőket.

A cionisták a választásokra megalakították a Hagyományhű Pártot s megnyerték maguknak Lederer Sándort, aki utóbb kiegyezett a hitközséggel s alelnök lett.[4]

A választási küzdelmek kudarca nem múlt el nyomtalanul. A Pesti Izraelita Hitközség vezetői sikerrel halasztották el a Magyarországi Cionista Szervezet legalizációját (mely 1927-ben következett be) és később is gátolták a cionisták munkáját.

A hitközségi vezetés azért kisebb-nagyobb változtatásokat végrehajtott: az 1904-es alapszabályt 1919-ben, 1925-ben és 1929-ben is módosították, de alapvető reformra nem került sor.[5] Aztán 1931-ben némileg kitárták kapuikat

1 „Perek tanulás Makón-cionista átokkal". In: Zsidó Szemle, 1931. május 21. (XXVI. évf. 18–19. sz. 18).

2 Babilóniai Talmud, Ketubot 110–111. Rabbi Josze Rabbi Hanina fia azt mondta: „Mi volt a célja ennek a három fogadalomnak. Az egyik az, hogy Izrael ne menjen (mármint együtt) fel a falra/neki a falnak, a második az, hogy az Örökkévaló – Áldassék a Neve – ünnepélyesen megígértette Izraellel, hogy ne lázadjon fel a világ népei ellen. A harmadik az – hogy az Örökkévaló – Áldassék a Neve – ünnepélyesen megígértette a bálványimádókkal azt, hogy nem fogják Izraelt túlságosan elnyomni..."

3 Lásd erről Avigdor Löwenheim tanulmányát: „Befogadók és kirekesztők". In: Múlt és Jövő 1993/3. 10–21.

4 Erről részletesen ír Szabolcsi Lajos „Két emberöltő" című művében. 253–273 („Matrózokat a Síp utcába!"). Bp. 1993.

5 1919-ben az „ősválasztás" intézményét reformálták meg, 1916-ban a kultuszjárulékra vonatkozóan vezettek be újításokat. 1919 januárjában felemelték az elöljárósági, választmányi és képviselőtestületi tagok számát. 1925-ben szintén voltak részleges módosítások: az elöljáróságok tagjainak számát kettővel módosították, bevezették a képviselőtestületi póttagok intézményét, a hitoktatási ügyosztályt különválasztották a világi oktatással foglalkozó ügyosztálytól. 1929-ben ismét részleges módosításokat hajtottak végre. Lásd: Indokolás a Pesti Izraelita Hitközség módosított alapszabályainak tervezetéhez. Bp., 1931.

a demokratikus játékszabályok előtt. A legfontosabb változás az volt, hogy – bár fenntartották a bekebelezés intézményét –, de a hitközségi tagságot már nem ehhez kötötték. Ugyanakkor a nem bekebelezettek még mindig számos hátránnyal indultak a hitközség életében. Egyéb újításokat is végrehajtottak: a választásokat 3-ról 5 évre tolták ki, az elöljárók számát 11-ről 15-re emelték stb.[6]

Ezek a reformok nem elégítették ki a cionistákat, akik további radikális reformokat, elsősorban a bekebelezés kiiktatását és széles választójogi reformot követeltek.

Mindenesetre a hitközség vezetői nem tétlenkedtek akkor sem, amikor 1932-ben szó volt arról, hogy a következő évre cionista világkongresszust hívnak össze Budapestre.[7] Dr. Karafiáth Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter 6467. sz. rendelete, mely az „Egyenlőség"-ben jelent meg, mely közölte, hogy az az igény, hogy a kormány meghívja a cionista világkongresszust, nem teljesíthető. Cionista körök anticionista csoportok befolyásának tudták be azt, hogy a bizalmas jellegű rendelet éppen az „Egyenlőség" hasábjain jelent meg.[8] Ráadásul a cionista közvélemény az elutasításról éppen ugyanitt értesült.

A háttérben dr. Izsák Ede, a Szövetség intézőbizottságának elnöke „magánakciója" állt, aki tárgyalásokat folytatott a magyar kormány némely illetékesével arról, hogy hívják meg a cionistákat.[9] S Izsák beadványára (melyről a cionista szövetség tagjainak nem volt tudomásuk) válaszolt Karafiáth rendelete. Izsák ráadásul a Cionista Világszervezet londoni központjának is csak ezután írt.[10]

6 Az indoklás: „...Mindeme fontos körülményekre való tekintettel a Tervezet, amidőn a hitközségi tagságot függetleníti a bekebelezéstől és a hitközségi tagságot a be nem kebelezettekre is kiterjeszti, másfelől fenntartja a bekebelezés intézményét, mint ősi előjogot (jogkedvezményt) azok javára, akik eljönnek a hitközséghez, közelednek hozzá és készségüket fejezik ki aziránt, hogy a hitközség életében részt kívánnak venni..." In: uo. 13.

7 „Budapestre akarták összehívni a cionista világkongresszust". In: Uj Kelet, 1932. szeptember 16. (XV. évf. 212. sz. 4.)

8 „A magyar kormány nem hívja meg Budapestre a cionista világkongresszust, mert az megzavarná a zsidóság között a belső békét". In: Egyenlőség, 1932. szeptember 10. (52. évf. 46. sz. 3.).

9 Dr. Tormai Géza kereskedelmi államtitkár támogatta az ötletet. In: uo.

10 „...ahonnan azt a választ kapta, hogy az executiva még egyáltalán nem foglalkozik a kongresszus kérdésével és annak helyét több körülménytől teszi függővé. Izsák Ede azonban, amint ezt a kormánykörökkel folytatott tárgyalások során is kijelentette, azt remélte, hogy ha a magyar kormány meghívással fordul a cionista executivéhez, úgy sikerülni fog kieszközölnie a kongresszusnak Budapestre való összehívását..."

Az MCSz gyűlésén éles bírálatok hangoztak el és különösen dr. Schönfeld József, a Zsidó Szemle szerkesztője kelt ki az ellen a látszat ellen, mintha Budapesten lenne a következő kongresszus. „Rámutatott azonban arra, hogy a Szövetség elnökének elhibázott lépése mellett, a kormány is súlyos hibát követett el ennek a rendeletnek a publikálásával, mert a cionista világkongresszusokat a világ minden metropolisa örömmel látja falai között és nem a Cionista Világszervezet szokott befogadást kérni a városoktól, hanem a városok hívják a cionista kongresszust..." In: uo.

A Magyar Cionista Szövetség gyűlésén éles bírálatok érték ezért Izsákot és a magyar kormányt is.[11]

A következő nagyobb ütközetre 1935–1936-ban került sor. A cionisták – akik közül néhányan már képviselőtestületi tagok voltak – elérkezettnek látták az időt elképzeléseik megvalósításához.

Már 1935 februárjában is módosító indítványokat fogalmaztak meg, mely – egyebek mellett – az élő héber nyelv oktatására, a vallásoktatásra, a „Palesztina-munka" fokozására és a zsidó ifjúság helyzetének javítására irányultak.[12] Fontos követelésük volt a hitközségi és községkerületi tisztségek betöltésére hivatott választások titkossá tételét és az arányos, lajstromos képviseleti rendszer bevezetését követelő pontok.

A magyar cionisták előtt a bécsi hitközség modellje lebegett. Bécsben, 1932-ben a cionisták kerültek többségbe a hitközségben s a hitközség elnökének, Dr. Desider Friedmannak a politikai súlyát az is jelezte, hogy az 1934 november 1-jén megalakult osztrák államtanácsban ő képviselte a zsidóságot. Bécsben a cionisták munkaközvetítő központot állítottak fel és egyéb népszerű intézkedéseket is tettek. A magyar cionisták – a bécsiekhez hasonlóan – az antiszemitizmus kérdését nem hazafias szólamokkal, hanem konkrét programmal akarták megoldani.[13]

A magyar cionisták az 1936-os képviselőtestületi választásokra 1935 novemberében megalakították a „Hitközségi Zsidó Néppárt"-ot. Kiáltványukban a párt vezetői kifejtették, hogy nem „valami ellen", hanem „valamiért" küzdenek: elvekért harcolnak.[14] A Magyar Cionista Szövetség országos értekezletén Miklós Gyula elnök ennél jóval élesebben fogalmazott: a Jewish Agencyvel való kapcsolatok kiépítésének legfőbb akadályaként a „hitközségeket" említette meg.[15]

11 „Ki akarta a cionista kongresszust Budapesten megtartani?" In: Zsidó Szemle, 1932. szeptember 18. (XXVII. évf. 31. sz. 1–2.).

12 Dr. Schönfeld József: „Élő kongresszust!". In: Zsidó Szemle, 1935. február 15. (XXX. évf. 7. sz. 1–2.).

13 „...Az Egyenlőség utolsó húsz évfolyamának tartalma nem egyéb, mint szakadatlan siránkozás a zsidóság erkölcsi és anyagi helyzetének fokozatos leromlásán, a numerus claususon, az egyetemről kizárt zsidó szegény ifjak nyomorúságán, a sok száz meg ezer tönkrement zsidó öngyilkosságán és még több ezer kitérésén, az ifjúság reménytelenségén, az antiszemitizmus fokozatos megerősödésén és intézményessé válásán. Mikor pedig mi néhányan rámutattunk olyan eszközökre, melyek révén ezen a nagy nyomorúságon némiképp enyhíteni lehetne, akkor maga a fősiránkozó olyan modorban rohan nekünk és Palesztinának, hogy akármelyik antiszemitának is becsületére válna..."(3.) Dr. Izsák Ede: „Cionizmus a hitközségi díszteremben". In: Zsidó Szemle, 1935. július 12. (XXX. évf. 26–27. sz. 3–4.).

14 „...A Zsidó Néppárt nem személyek ellen küzd, hanem elvek érdekében. Lemond a hitközségi képviselőtestületi tagságáról, amelyek a mai viszonyok mellett úgy sem jelentenek befolyást a hitközség vezetésére...". „A Hitközségi Zsidó Néppárt". In: Zsidó Szemle, 1935. november 8. (XXX. évf. 42. sz. 1.).

15 „Nagy érdeklődés mellett folyt le a Magyar Cionista Szövetség országos értekezlete". In: uo. 1–4.

A Hitközségi Zsidó Néppárt hatpontos programja a hitközség „zsidó szellemmel" való átitatására és a demokratizálására tett javaslatokat.[16] Például új igényként fogalmazódott meg az, hogy a hitközség anyagi ügyei legyenek átláthatóak, hogy „ne lehessen a képviselőtestület tagja az, aki a hitközség szállítója, vagy valamilyen formában alkalmazottja vagy kegydíjasa..."[17] Azt is követelték, hogy a tisztviselők javadalmazását tüntessék fel a költségvetés és a zárszámadás tételeinél.[18] Követelték továbbá a hitközségi adófizetés rendjének a megváltoztatását (1. pont), a kitértek szüleinek és a vegyes házasságban élőknek az elöljáróságból való kizárását (2.pont), pályaválasztási tanácsadó felállítását, kölcsönpénztár alapítását a kisegzisztenciák számára (4. pont), a Jewish Agencyvel való kapcsolatok erősítését (5.pont) és azt, hogy minden adófizető hitközségi tag választó és választható legyen egyben s igényelték a titkos, arányos és lajstromos választójogot (6.pont).

Mindezek együtt voltak egyrészt demokratikus követelések, másrészt az asszimilációs tendencia elleni fellépések.

A Hitközségi Zsidó Néppárt november 10-én nagysikerű nagygyűlést tartott a Radius mozgókép moziban, melyen az MCSz összes vezetője megjelent.[19]

A hitközség már korábban megindította „ellentámadását". Egyrészt az „Egyenlőség"-ben inszinuáló cikkek sorozatával próbálták meg bebizonyítani azt, hogy a cionistáknak nincs joguk a hitközség megváltoztatásához.[20] Már itt is felbukkant az a motívum, mely a cionistákat és a hazai szélsőjobboldalt össze akarta mosni: „...Ma annyian akarják „meghódítani" a zsidó hitközségeket: nyilaskeresztesek, zöldingesek, térítők és mások, hogy a cionisták bízvást lemondhatnak e programjukról és visszatérhetnek a Palesztina-munka eredeti keretei közé..." – fogalmazott az egyik cikkíró.[21] Már a nevüket is gyanúsnak tartották a hitközségi publicisták, hiszen hasonlít a Katholikus Néppárt nevéhez.

A Goldmark-teremben tartott nagy ünnepi gyűlésen Mezőfi Vilmos, az erzsébetvárosi zsidóság vezetője Meskó Zoltán szélsőjobboldali vezető programjához hasonlította a Zsidó Néppárt tervezetét.[22] Ugyanakkor éppen ezen az

16 In: uo. 8–9.

17 In: uo. 1. pont.

18 In: uo. 1. pont.

19 Felszólalt – többek között – dr. Kahan Nison, dr. Rajka Ödön, Kudelka Sándorné, dr. Fried Frigyes és dr. Lantos Tivadar. In: Zsidó Szemle, 1935. november 8. (XXX. évf. 42. sz. 7) és november 15. (43. sz. 3–4).

20 „Februárban lesznek a Pesti Izraelita Hitközség választásai". In: Egyenlőség, 1935. november 2. (55. évf. 43. sz. 3–4) és „Zsidó Néppárt". Írta: Dr. Gál Jenő. In: Egyenlőség, 1935. november 16. (45. sz. 3).

21 „Februárban lesznek...." In: „Februárban lesznek a Pesti Izraelita Hitközség választásai". In: Egyenlőség, 1935. november 2. (55. évf. 43. sz. 3–4).

22 Egyenlőség, 1935. november 23. (55. évf. 46. sz. 3–4): „A zsidóság nem akar nemzeti kisebbség lenni Magyarországon!".

összejövetelen Stern Samu kiemelte azt, hogy a hitközség mennyit segített a cionistáknak: több, mint 20 ezer pengőt gyűjtöttek németországi zsidók palesztinai elhelyezésére.

A hitközség vezetői azonban nem maradtak meg a puszta fenyegetéseknél. A rendőrség minden választási akciót betiltott s a cionista szövetség vezetői azt a tanácsot kapták a rendőrségtől, hogy „népgyűlésekre, közvacsorákra és értekezletekre" vonatkozó kérelmekkel ne is forduljanak hozzájuk.[23]

A Hitközségi Zsidó Néppárt VIII. kerületi ülését (november 21.) és a november 27-i pártvacsorát a rendőrség betiltotta. Dr. Ferenczy Tibor főkapitány az utóbbi betiltását így indokolta: „...Értesülésünk szerint az összejövetelen oly egyének megjelenése várható, kiknek magatartása az összejövetel nyugodt lefolyását veszélyezteti..."[24] A Zsidó Szemle mindenesetre hasábjain közölte Elek Szilárdnak a betiltott közvacsorára írt sorait.[25]

A felszított hangulatban olyan hírek is elterjedtek, hogy a hitközségi vezetők hajlandók a párt „...munkájának beszüntetése ellenében a Palesztina-munkába bekapcsolódni..."[26] A cionisták legnagyobb megrökönyödésére Rajniss Ferenc az „Uj Magyarság"-ban a cionizmus „őszinte híve"-ként jellemezte magát.[27] Válaszként az „Egyenlőség" már azt állította, hogy a szélsőjobboldal veszi át a cionista propaganda zsidógyűlöletét.[28]

Aztán 1936 januárjában valami egészen váratlan történt: abbamaradtak a hitközség elleni támadások és a Hitközségi Zsidó Néppárt többet nem hallatott magáról. Viszont a hitközségi vezetés által létrehozott „Hitközségi Párt" programnyilatkozatát több neves cionista vezető is aláírta. A „Hitközségi Párt" Zsidó Szemlében közzétett kiáltványának aláírói „befelé" a hitközségi demokrácia kiterjesztését, „kifelé" a Palesztina-munka kiteljesítését ígérték.[29] Dr. Miklós Gyula, a Magyar Cionista Szövetség elnöke is együttműködési készségét

23 „Hogyan jutottunk be a hitközségi képviselőtestületbe?" In: Zsidó Szemle, 1936. április 3. (XXXI. évf. 14–15. sz. 9–10). Az idézett részlet a 10. oldalon olvasható.

24 „A Hitközségi Zsidó Néppárt közli". In: Zsidó Szemle, 1935. november 29. (XXX. évf. 45. sz. 3).

25 „Az ellenünk szórt rágalmak". In: uo.

26 Dr. Fried Frigyes: „Pro-Palesztina, cionizmus, Palesztina". In: Zsidó Szemle, 1935. december 13. (XXX. évf. 47. sz. 1–2). Az idézett rész az 1.oldalon olvasható.

27 Rajniss Ferenc: „Bonyodalmak a zsidó néppárt körül". In: Uj Magyarság, 1935. december 8. (II. évf. 280. sz. 1–2).

28 „...Ezt a torzképet viszontlátjuk Milotayék cikkeiben és ezt a »portrét« a cionista propaganda adta az antiszemitáknak". „Rajniss képviselő úr, nem megyünk Palesztinába". In: Egyenlőség, 1935. december 14. (55. évf. 49. sz. 1–2). Az idézett mondat az 1.oldalon olvasható.

29 Az aláírók: Stern Samu, Nagy Andor elöljáró, a Hitközségi Párt elnöke és Dr. Buday-Goldberger Leó, felsőházi tag, a Hitközségi Párt elnöke. „A Hitközségi Párt kiáltványa". In: Zsidó Szemle. 1936. január 31. (XXXI. évf. 5. sz. 10).

fejezte ki a nem cionistákkal.[30] Arról is beszélt, hogy a magyar zsidóság „...lelkét megragadta annak tudata, hogy történelmi időket élünk..."[31]

A Pesti Izraelita Hitközség képviselőtestületébe – többek között – bekerült dr. Fried Frigyes, dr. Izsák Ede, dr. Kahán Nison, dr. Osztern Lipót, dr. Oesterreicher Béla, dr. Richtmann Mózes és dr. Miklós Gyula.[32]

De miért és milyen feltételek mellett következett be a „rapprochement"? Miért mentek bele a cionista vezetők olyan simán a március 1-jén tartandó képviselőtestületi választások előfeltételeibe?

A válasz egy részét Dr. Miklós Gyula a Magyar Cionista Szövetség március 25-i közvacsoráján fogalmazta meg. A rendőrségi megtorló intézkedések mellett – s itt dr. Miklós a PIH „segítőtársának" nevezte a rendőrséget – kiemelte azt, hogy a hitközség részéről voltak olyanok, akik akarták a kibékülést s a Hitközségi Párt a választójogi reformot és a Palesztina-munka intenzívebbé tételét felvette a programjába. „...A hitközség elnöke a képviselőtestület-választó közgyűlésén kimondta, hogy ennek a két pontnak megvalósítását feltétlenül keresztülviszi...[33] Jeruzsálemben 1936 tavaszán tárgyalások zajlottak a cionista alapok vezetői és a PIH néhány embere között s a kor a hitközséget rákényszerítette arra, hogy a cionisták némely kezdeményezését maga valósítsa meg.

Az 1945 utáni helyzet körülményei mások voltak. A holocaust borzalmai, az ebből fakadó csalódás a hagyományos asszimilációs modellben és a cionista ellenállási mozgalom ereje növelte a cionisták megbecsülését. Így a zsidó közélet margójáról annak centrumába kerültek be. Ennek gyakorlati következményei is voltak: sokan vezető hitközségi állásokba kerültek. Geyer Albert, a Magyar Cionista Szövetség elnöke a hitközség alelnöke lett. Több cionista vezető állásokba került: így Gellért Endre, a Pesti Izraelita Hitközség tanfelügyelője, Vajda Zsigmond, a Poale Cion egyik vezetője, a hitközség műszaki csoportjának a vezetője lett. A 20 képviselőtestületi tagból 5 cionista, 7 személy pedig procionista volt.[34] Az ortodox hitközség 3 elöljárója közül az egyik a mizrachista Salamon Mihály lett.

Másrészt az 1946-ban megjelent PIH választójogi szabályzatának módosítá-

30 „...Szíves örömest összeülünk a nem-cionistákkal, sőt anticionistákkal is, ha az ő segítségükkel meg tudunk valósítani egyet-mást a cionista munkaprogramból, amit az ő segítségük nélkül nem tudnánk, vagy sokkal nehezebben tudnánk megcsinálni..." Ifj. Dr. Miklós Gyula: „A konstruktív munka jegyében". In: Zsidó Szemle, 1936. február 7. (XXXI. évf. 6. sz. 1–2). Az idézett rész az 1.oldalon olvasható.

31 In: uo.

32 „A Pesti Izraelita Hitközség új képviselőtestületének tagjai". In: Zsidó Szemle, 1936. március 17. (XXXI. évf. 11–12. sz. 10).

33 „Hogyan jutottunk be a hitközségi képviselőtestületbe?" In: Zsidó Szemle, 1936. április 3. (XXXI. évf. 14–15. sz. 9–10). Az idézett mondat a 10. oldalon olvasható.

34 Garai. 49.

sa már sok radikális reformot is tartalmazott.[35] Megszüntették a sokat bírált bekebelezés intézményét (5.§), nem kötötték évi kultuszjárulékhoz a tagságot (4.§) és külön összeférhetetlenségi szabályokat (131–135.§) is megalkottak s létrehozták a hitközség igazolóbizottságát.[36] Mint azonban az később érzékelhetővé vált: azért, mert egy demokratikusabb tervezetet elfogadnak és azt írásban is rögzítik: még nem garancia arra nézve, hogy be is tartják.

Harmadrészt a hitközségnek a hagyományos magyar történelmi nemzethez való asszimilációt hirdető csoportja többé-kevésbé kikerült a vezetőségből. Viszont olyan új erők jelentek meg a Síp utca és intézményei környékén, akik ugyanúgy a vezető hazai politikai erők iránti (elsősorban a kommunisták) új asszimilációt hirdették.

1946 végéig igen jó kapcsolat volt a cionista szervezetek és a Stöckler Lajos vezette hitközség között. Ez annak ellenére volt így, hogy a cionisták egészen más szerepet szántak volna a hitközségeknek, mint maga a hitközség vezetése (és talán tagságának többsége is). A Magyar Cionista Szövetség 1946-ban keletkezett hitközségi programja leszögezi: „A hitközségek nem lehetnek többé a múlt század liberalizmusának szellemében értelmezett pusztán vallásfelekezeti szervek".[37]

A hitközség és a cionisták viszonyát jelentősen rontotta a már említett dr. Benedek Lászlónak, a Zsidó Kórház főorvosának személye, aki meggyőződéses anticionista volt. 1946 márciusában Benedeket beválasztották a Zsidó Világkongresszus Elnöki Tanácsába.[38] Dr. Benedek, aki kommunista párttag volt, a Magyar Kommunista Párt Titkárságához írott levelében megküldte a mellékelt meghívót és az ismeretterjesztő anyagot s azt kérdezte, hogy mit tegyen.[39]

35 Javaslat a Pesti Izraelita Hitközség választójogi szabályzatának és módosítására és az összeférhetetlenségnek az alapszabályokba való beiktatására vonatkozóan. Budapest, 1946.

36 Pl. 131.§: nem lehet a hitközség képviselőtestületének a tagja az, aki hitközségi intézmény vállalkozója vagy szállítója, aki a hitközséggel pénz vagy értékpapírügyletekre vonatkozóan üzleti viszonyban áll. Szintén nem lehet a hitközség tagja az, aki a hitközség és mások közötti ügyletek közvetítője, aki a hitközséggel olyan szerződést köt, amelynek alapján a hitközség szállító... Az sem lehet képviselőtestületi tag, aki a hitközségtől szolgálati illetményt élvez. Lásd: uo.

37 A Magyar Cionista Szövetség hitközségi programja a Pesti Izraelita Hitközség 1946. évi választására. In: MOL XXXIII-5-a 35/a. Ezen kívül követelik a protekcionizmus eltörlését, a produktív segélyezést, a hebraizációt a nevelésben, a bürokrácia leépítését, a zsidó vallás népi jellegének kihangsúlyozását stb.

38 1946. március 6. A Zsidó Világkongresszus magyarországi képviseletének levele dr. Benedek Lászlóhoz, a zsidó kórház igazgató főorvosához a testület Elnöki Tanácsába történt beválasztásául. PTI 283.f.12/163.őe. Idézi: Svéd László: „A zsidóság és a hatalom". In: Multunk, 1993/2–3. 254. (Az egész cikk: 248–299). A továbbiakban: Multunk...

39 1946. március 2. PTI 247.f. 17/11. In: Multunk, 255. A kommunisták 1946. március 11-én válaszoltak: „Az MKP Központi Vezetősége tömegszervezeti osztályának válasza dr. Benedek László főorvoshoz". PTI 274.f. 17/11. Azt írták, hogy Benedek fogadja el a tisztséget, de ha reakciós légkört tapasztal, akkor mondjon le.

Benedek aggályait is leírta: „...Egy elnöki tanácsi összejövetelen vettem részt. Úgy látom, hogy a szervezet egy cionista fedőalakulat – mely külföldi, különösen angol–amerikai összeköttetésekre támaszkodik és célja a magyarországi zsidók körében a Palesztina-gondolat népszerűsítése – más vonalon, de ugyanazon céllal, mint a cionisták. Úgy látom, hogy a palesztinai gondolat tőkés csoportjához állnak közel – bár állandóan szocialista meggyőződésüket hangoztatják. A béketárgyalásokon ez a szerv képviseli a zsidóságot".[40]

Az 1947. év első fele a totális szembenállás jegyében zajlik.

A közeledő hitközségi választásokra a cionisták megalakították a „Cionista Választási Párt a Demokratikus Hitközségért" nevű szervezetet, majd a hitközség is létrehozta saját választási blokkját, a „Zsidó Egység Demokratikus Hitközségi Párt"-ot.[41] A két fél vehemens politikai küzdelmet folytatott egymással, melynek része volt az éles publicisztikai párviadal és a politikai nagygyűlés éppúgy, mint a baloldali pártoknál, főleg az SZDP-nél való lobbizás. A „harcban" részt vettek a Budapesten tartózkodó sliachok is: és itt ki kell emelnünk Jámbor Ferenc és Dr. Nathán Sándor nevét, akik kemény szavakkal ítélték el a hitközségi vezetést.[42] Stöckler Lajos és a cionisták céljai tényleg mások voltak, s a hitközségi elnök joggal hivatkozhatott arra, hogy neki a pesti zsidóság minden rétegét képviselnie kell. A cionisták viszont – politikai maximalizmusuk (nem hajlandók együttműködni az asszimilánsokkal) és egyes képviselőik túlhajtott dogmatizmusa mellett – okkal bírálták a Pesti Izraelita Hitközség kebelén belül újból megjelenő paternalizmust és egyszemélyi vezetést.[43]

A cionisták és a hitközségi párt is sokat próbálkozott a szociáldemokratáknál befolyást szerezni. Az SZDP-nek csak az számított, hogy bent legyenek a

40 In: uo.

41 Ezen kívül két kisebb párt is létrejött:az „Ellenzéki Zsidó Pártszövetség" (Klár-párt), melynek elnöke Schiffer Ferenc, alelnöke pedig Nádor Jenő újságíró (Népszava) volt és a „Független Zsidók Választási Pártja", melynek elnöke az a Polnai Jenő volt, aki amellett, hogy az Athlantica Trust ex-vezérigazgatója, az 1919-es első Friedrich-kormányban miniszteri posztot töltött be. Szembeszökő a hasonlóság a Cionista Választási Párt és az 1935 novemberében, az 1936. márciusi hitközségi választásokra ugyancsak a cionisták által megalakított „Hitközségi Zsidó Néppárt" között.

42 Dr. Nathán Sándor 1947 április 20-án a Kapitol Moziban zajló cionista választási gyűlésen – többek közt – ezt mondta: „A zsidóság mai vezetői rövidlátók, pozícióvédők, embereinek munkája a zsidók liquividálásához vezet..." In: MOL XXXIII-5-a 35/a.

43 A cionisták hajthatatlanságára jó példa az a tárgyalás, amely 1947. május 21-én volt a Palesztina Hivatal V. Vécsey utcai helységében. A résztvevők:Stöckler Lajos és Domonkos Miksa a hitközség részéről, illetve Dr. Nathán Sándor és Salamon Mihály a cionisták részéről. A cionisták azt követelték, hogy Stöckler vagy mondjon le tisztségéről, vagy maradéktalanul tegye magáévá a cionista programot. Miután elkészítették a közös szövegváltozatot, Nathán ragaszkodott a cionista szövegváltozathoz, mire Salamon Mihály elsietett és a tárgyalások megszakadtak. In: MOL XXXIII-5-a 35/a.

képviselőtestületben.[44] S itt nem sokat számított egyes cionista vezetők régi szociáldemokrata tagsága vagy személyi kapcsolatai sem.

Végül 1947 augusztusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – hivatkozással az országos választásokra – arra utasította a hitközséget, hogy halassza el a választást.[45]

A Palesztina Hivatal munkáját megzavarta az, hogy vezetőjét Dr. Nathán Sándort 1947 nyarán kiutasították az országból. Kiutasítása szoros kapcsolatban van a hitközséggel folytatott választási küzdelemmel. Utóda dr. Szőnyi Géza lett.[46]

A lefújt hitközségi választás után 1948-ban végre mód jutott a választás megtartására. De a cionisták belföldi pozíciójának romlását jelezte az, hogy áprilisban a két választási párt közösen ülésezett, majd megalakították a közös választási blokkot, a „Zsidó Egység – Hitközségi Választási Párt"-ot.[47] Az Új Életben megjelent sztálinista hangvételű kommentár pedig előrevetítette a későbbi eseményeket.[48] Az „idők" megváltozását mutatta az is, hogy a Joint cionista és kommunista-szociáldemokrata csoportjának lapjai között is eldurvult a hangnem.[49] A Pesti Izraelita Hitközségben pedig megalakult az MDP-csoport, melynek elnöke Dr. Benedek László lett.[50]

A rend ismét helyreállt...

Ha az eddigiekből bármilyen következtetést le szeretnénk vonni, akkor mindenképpen elmondhatjuk azt, hogy a cionisták és a hitközség viszonyában Magyarországon bizonyos törvényszerűségek voltak megfigyelhetőek. A cionisták általában demokratizálási törekvésekkel léptek fel, míg a hitközség a meglévő hatalmi szerkezet konzerválására törekedett. A cionista „rohamok" után (nagyjából 1919 óta) megváltozott a két tábor közti kommunikáció: vehemens választási küzdelmek zajlottak, melynek során a hitközség a cionisták rendreutasítása érdekében általában a rendőrség „segítségét" vette igénybe. Betiltások és kiutasítások követték egymást. Az így „megszelídített" cionista tábor a hitközségen belül próbált meg küzdeni céljaiért, ami taktikai küzdelmeket és elvtelen kompromisszumokat eredményezett s a hitközség némely csoportja kompromisszumkészségével a cionisták bizonyos részeredményeket tudtak elérni.

A hitközség egyébként bármilyen államhatalommal is együtt tudott működni, hiszen a hatalom konzerválása, ellenőrzése, szűk személyi körben és helyben tartása (a cionisták felettesei külföldön voltak) mind a két félnek elemi érdekei közé tartozott Ez igen érdekes kooperációkat (pl. jobboldali hitközség vezetés a kommunista irányítás alá tartozó rendőrséggel a baloldali cionisták ellen stb.) eredményezett. Egy tényre azonban a hitközségi vezetés is joggal hivatkozhatott: neki az egész magyar zsidóság és nem csak a cionisták érdekeit kell képviselnie. A kor nagy kérdéseire mégis a cionisták válaszoltak jobban...

---

44 Dr. Szalai Sándor, a Szociáldemokrata Párt Nemzetiségügyi Osztályának a vezetője Dr. Ries Istvánhoz és Marosán Györgyhöz 1947 június 6-án írott feljegyzésében a következőket írta: „...Én a magam részéről azt javasolnám, hogy adjunk szabad kezet párttagjainknak abban, hogy kire szavaznak és mely listán lépnek fel, egyben pedig a legkilátásosabb központi listára vonatkozólag tárgyaljuk le most már végleg, hogy ott – Stöcklerrel folytatott megbeszélések értelmében – 80 képviselő testületi és 2 elöljáró tagot kapjunk. A kommünikék közlésében legyünk liberálisak. Tárgyi gyűlésbejelentő kommünikéket, minden pártról adjunk le. Publicisztikailag semmilyen irányban ne foglaljunk állást..." In: PTI 283.f.11/144. Főtitkársági Sajtóreferátum dr. Sz/VR. „A Politikai Bizottság elé!".

45 Új Élet, 1947. augusztus 14. (III. évf. 33. sz. 3).

46 Nathánon kívül Jámbor Ferencet (Joszef), az Al-Hamismar című palesztinai héber nyelvű Hasomer Hacairhoz közel álló napilap szerkesztőségi tagját – aki Magyarországon sliachként is tevékenykedett – szintén kiutasították. Az ok valószínűleg az volt, hogy Jámbor elég vehemensen vette ki a részét a hitközség elleni küzdelmekből. Lásd: Bet Berl 101/47. Mose Walter Elijahu Dobkinnak 1947. 7., 26. Erre utal egy másik dokumentum is. A Prágából 1947. július 19-én Jeruzsálembe (valószínűleg Sertokhoz) eljuttatott angol nyelvű távirat így hangzik: „A választási kampány alatt a budapesti zsidó hitközség asszimilánsai elérték, hogy a budapesti Palesztina Hivatal képviselőjét, Dr. Nathán Sándort kiutasítsák Magyarországról örökre ésszerűtlen (reasonless) határidővel, 72 órán belül stop. Igen könyörtelen anticionista kampány kezdődött meg ujságtilalommal és a folytatódó legrosszabb vádakkal stop Az Önök közvetlen tiltakozása és beavatkozása fontos." In: CZA S6 5041.

Jámbor Ferenc a háború előtt az erdélyi Hasomer Hacair tagja volt. 1941-ben alijázott s 1943-tól lett az Al-Hamismar szerkesztőségi tagja. 1956-ban Bécsből segítette a magyar zsidó menekülteket Izrael felé. 1964-ben hunyt el. Lásd: Új Kelet, 1964. május 15. (4807. sz. 1., 23), 1981 január 16. (9865. sz. 6): Yaron Judith: „Még egyszer Jámbor Ferencről". Valamint: CZA KH4 B/1959 Joszef Jámborról. Bp. 1946. 10. 7.

Dr. Szőnyi Gézát Izraelben később Dr. Gerson Szinajként ismerték.

47 Új Élet, 1948. április 29. (IV. évf. 18. sz. 5–6) és május 6. (19. sz. 1).

48 „...A népi demokrácia követeli a zsidóság egységét. Akik ezt még mindig nem értették meg, egyforma ellenségei úgy a zsidóságnak, mint a demokráciának. Nem tűrjük meg magunk között az árulókat". In: Új Élet, 1948. május 6. (IV. évf. 19. sz. 1).

49 A MCSZ Joint-csoportja „Purim Sorsunk" (1947. március 6.), „Peszach-Sorsunk" (1947. április 5.), „Sorsunk" (1947. május 8–november), majd „Zsidó Állam" (1947. december) címen adott ki lapot, melynek első felelős kiadója Dr. Berg József főrabbi, az Ichud Mapai párt alelnöke volt. Lásd: Scheiber Sándor: Magyar zsidó hírlapok és folyóiratok bibliográfiája Budapest, 1993, 295–296 (a továbbiakban: Scheiber).

A baloldali Joint-tagok lapja „Híradó" (1946/1–5), „Üzemi Munka" (1947/1–4) (kiadja a Magyar Kommunista és Szociáldemokrata Párt Joint Üzemi Szervezete), „Fény" (1947. 5–10) címet kapta, majd 1948 januárjától ismét a „Híradó" nevet vette fel (1948. január–december). (Kiadják: A Joint Kommunista és Szociáldemokrata Párt Üzemi Pártszervezetei). A Scheiber Sándor-féle bibliográfia szerint (275–276.) 1948 májusától decemberig, kiadóként a „Joint (O. ZS. S. B.) dolgozói" szerepelnek. Bizonyos példányok az Országos Széchenyi Könyvtárban találhatók meg.

50 Új Élet. 1948. június 24. (IV. évf. 26. sz. 13).

Zionism and religious community

In 20th century Hungary the relationship of Zionism and the Jewish communities was extremely tense. Its reason lay in the differing ideas of the future and fate of Jewry. Before World War II the number and influence of Zionists were negligible. The alternative they offered was in sharp contrast with the world concept and the outlook upon society of the Hungarian Jews' "establishment", i.e. of the leaders of the Pest Israelite Community. In the 1930s Zionists took action, stronger than ever before, to change the composition of this leadership.

In November 1935, they founded the "Hitközségi Zsidó Néppárt" (Jewish People's Party of the Religious Communities) to represent the Zionist alternative as elaborated for the 1936 elections. The attempt, however did not succeed.

Decisive changes could only ensue ten years later.

In the new situation after World War II Zionism grew into the most dynamically developing Jewish movement. Wiser with the experiences of the Holocaust and impressed by the intact moral reputation of the leaders of the Jewish national movement, masses, formerly indifferent, embraced the Zionist idea. Still Zionism could not completely assert itself within the religious community. This is why in 1947 Zionists formed the "Cionista Választási Párt a Demokratikus Hitközségért" (Zionist Electoral Party for a Democratic Religious Community). The other side brought the "Zsidó Egység Demokratikus Hitközségi Párt" (Jewish Unity Democratic Party of the Religious Community) into being. The two parties fought vehement political battles, including lobbying political parties, like the Social Democrats. Finally the Ministry of Religion and Public Education instructed the Religious Community in August 1947 to postpone the elections. A year later the Zionist Federation and the Religious Community jointly prepared a single list of candidates, and, in lack of any other, declared them elected.

The leaders of the Religious Community could not accept the maximalism of the Zionists and in both cases invoked the state's help which then successfully prevented the realization of the "national Jews" intentions.

Az önkéntes karhatalmi századok

Róbert Péter

Az első világháborús propaganda és a felszított lelkesedés az aránylag frissen emancipált magyar zsidóságot sem hagyta érintetlenül. Osztoztak a lakosság hangulatában. Jól mutatja ezt a legnagyobb zsidó lap: az Egyenlőség állandó rovata a zsidó katonák harctéri cselekedeteiről. A hadköteles zsidó férfiak is egyenruhát öltöttek. Legénységi állományúak között ugyan valamivel alatta maradt az arányszámuk az országos átlagnak,de a tartalékos tisztek között az arányuk kétszer-háromszor meghaladta a lakosságit. Sok zsidó futott be fényes katonai karriert például pilisi Kornhaber Adolf táborszernagy, Vogel Simon az egykori bocher vezérőrnagy lett, sióagárdi Zöld Márton ezredes, később tábornok, hogy csak a legismertebbeket említsük.

Sokan elestek ismert zsidó közéleti személyiségek közül, így Dömény Lajos a cionista mozgalom egyik vezetője. A KKL, a Zsidó Néplap és a Kadima Cserkészcsoport megalapítója.

Schwarcz Mózes tábori rabbi a Piavénél 287 zsidó tartalékos tisztet temetett el egyetlen napon.

Jelentős adakozás folyt zsidó szervezetek és magánszemélyek részéről a galíciai és kárpátaljai menekültek megsegélyezésére, de támogatták a nálunk lévő orosz zsidó hadifoglyokat is.

Dr. Léderer Sándor külön bizottságot hívott életre a frontesemények következtében rossz helyzetbe került mintegy 10 ezer Palesztinában élő magyar zsidó megsegélyezésére.

Nyilvánvaló volt tehát, hogy a magyar zsidóság kiveszi részét a nemzeti erőfeszítésből és megpróbáltatásból.[1]

Ennek ellenére az első háborús nehézségek kiváltották a bűnbakkeresés mechanizmusát, megélénkült az antiszemitizmus. Már a háború második évében 23 napilap és 10 hetilap uszít a zsidók ellen. Főbb vádjaik: a zsidók hadiszállítókként meggazdagodnak, ha lehet nem vonulnak be, ha mégis a trénhez vagy hátországi beosztásokba, az országot elözönlik a galíciaiak, akik felverik az árakat. Ezekben csak annyi igazság volt, hogy a hadiszállításokon valláskülönbség nélkül jelentős haszonra lehetett szert tenni, az ügyes beszerzőket-ke-

1 Háborús erőfeszítésben a zsidóság minden irányzata részt vett, a cionisták is. Központi helyiségüket 10 ágyas szükség-kórházzá alakították a Boráros téri kórházbarakk építésénél a Kadima cserkészei segédkeztek.

reskedőket a magas rangú tisztek jól tudták használni a hadtápnál, különösen, ha értették a frontterület kereskedőinek jiddis nyelvét és az orosz hadsereg elől menekülő galíciai és kárpátaljai zsidók kénytelenek voltak magasabb árat is megadni az élelmiszerekért.

Időnként nevetséges rémhírek is hitelre találtak. Például közöltek ezek a lapok egy titkos zsidó kémszótárt, amelyben hüpe: tengeralattjáró, mecie: lövészárokban lenni, ganef: semleges állam jelentéssel bírt volna.

Ceglédi képviselő ismertette a helyi zsidók állítólagos levelét amelyből kiderül, hogy a zsidók fogva tartják Rudolf trónörököst (!), ráadásul éheztetik és rosszul bánnak vele.

Az antiszemita hangulat elsősorban a háborúban elszegényedő keresztény középosztály és a városi nincstelenek között erősödött. A frontokon a katonák látták, tapasztalták zsidó bajtársaik azonos sorsát.

A golyó nem nézte a felekezetet. Lehet, hogy valamivel kevesebb zsidó került a lövészárokba, de ha már ott voltak – statisztikák szerint –, többen estek el közülük, mint a nem zsidók közül. Lehet, hogy előszeretettel állították őket olyan helyre, ahol „halni volt esély"?

Ennek ellenére a hátországban nő az antiszemitizmus, olyannyira, hogy a XX. század című radikális folyóirat is kénytelen foglalkozni vele. 1917 májusában mintegy másfélszáz különböző vallású, foglalkozású és pártállású személyhez körkérdést intéz a magyarországi zsidókérdéssel kapcsolatban. Noha megkérdezettek zöme elítélte az antiszemitizmust, sikeresnek ítélte a zsidók eddigi beilleszkedését a magyar társadalomba, bizakodásukat a jövő nem igazolta.

Miközben az olasz fronton minden eddiginél véresebb a harc és Schwarz Mózes tábori rabbi 287 zsidó tartalékos tisztet temet el egyetlen napon, gyűléseken „sajtóhadikölcsönöket" jegyeztetnek Bangha Béla páter vezetésével zsidóellenes lapok számára. 25 koronás címletekben 10 millió gyűlik össze és a régebben a liberális sajtó által annyira kedvelt Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök cikkei és főrendiházi felszólalásai is szítják az indulatokat.

Vázsonyi Vilmos, az első zsidóvallású miniszter kénytelen lemondani és megkezdődnek a razziák.

Állítólag a közhangulat követelésére indították ezeket a rendőri – néhol katonai – akciókat, kizárólag a zsidók körében keresve elrejtett élelmiszerkészleteket és katonaszökevényeket.

Jellemző módon Budapesten a szakállas embereket fogdosták össze, több mint kétezret. Az eredmény sovány volt: 60 kg zsír, 18kg liszt – főleg galíciai menekült családok szalmazsákjaiból.

Összehasonlításul: Aradon Hámori László országgyűlési képviselőnél 30 vagon gabonát és másfél vagon zsírt találtak a hatósági közegek.

Sorban következnek a rajtaütések. Mindig jelentős zsidó lakossággal rendelkező település a célpont. Szatmár, Máramaros, Munkács, Sátoraljaújhely a sorrend. Utóbbi helyen 5 teljes napig tart az akció. Itt sincs eredmény, nem ta-

láltak se élelmet se katonaszökevényt, viszont a keresztény polgárok küldöttsége kéri a zaklatás abbahagyását – gazdasági okokból. Ui. egész Hegyaljáról eltűntek a borkereskedők!

Ennek ellenére folytatódnak a razziák, amelyek a cári rendőrség „oklavira" emlékeztetik a kortársakat.

Wekerle miniszterelnök, Tisza István, Balthazár püspök fellépnek az antiszemitizmus ellen – hiába...

Jom Kippurkor Máramaros-sziget városában 2000 fegyveres katona fogja körül a tömött zsinagógákat. Igazoltatják a bennlévőket. Durva fellépésük dacára, nem találnak katonaszökevényeket.

Elnézést kér a főispán és a polgármester is – a „szigeti hosszú nap híre messzire eljut. (A londoni Times szeptember 26-i cikke is hivatkozik rá!)

1918-ban megindult az Oroszországban lévő osztrák–magyar hadifoglyok hazaszállítása is. Beszámolóik a polgárháborús pogromokról illetve zsidók jelentős szerepéről az orosz forradalomban nem járultak hozzá a zsidóság helyzetének javulásához.

A háború vereséggel ért véget, az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnt. Az őszirózsás forradalom, amelynek előkészítésében és győzelmében a hazai zsidó értelmiség olyan sokat tett és úgy lelkesedett, nem volt mentes a történelmi időkben oly gyakori zavaros, anarchikus jelenségektől. Még a forradalom előtt megindult az antiszemita jelenségek elleni országos zsidó tiltakozó nagygyűlés előkészítése. Erre nagy volt az alulról jövő igény.

Nagyváradon az 57. zászlóalj zsidó katonái feliratban sürgették egy általános zsidó tiltakozó gyűlés megtartását. A pesti hitközségen tartott értekezleten Vázsonyi Vilmos, Szabolcsi Lajost bízta meg a nagygyűlés előkészítésével október utolsó napjára. (Ezen a napon ő már családjával együtt éjszaka külföldre menekült, néhány órával azelőtt, hogy katonák keresték volna Bulyovszki utcai villájában).

A kitört forradalom miatt november 6-ára tették át a nagygyűlést. Volt miről tárgyalni, mert sajnos november 1-től pogromok zajlottak Magyarországon.

A rend felbomlása különösen a távoli nemzetiségi vidékeken helyet adott a zsidók elleni atrocitásoknak.

Állandó rovat lett az Egyenlőségben és a Zsidó Szemlében a szomorú beszámoló a falvak zsidó lakói elleni fosztogatással párosult támadásokról. Sok volt a halálos áldozat és sok helyütt az életben maradt zsidókat elkergették. Előfordult, hogy a rend helyreállítására kiküldött katonák is részt vettek a fosztogatásban. Amikor a zsidó szervek a károsultak listáját felterjesztették a belügyminisztériumhoz, számuk 6206-ra rúgott, a kárösszeg pedig elérte az 1 milliárd koronát.

Ennek ellenére a főváros lekicsinyelte a veszélyt. Nagy Endre a zsidó származású kabaré szerző a Pesti Hírlapban nem átallott viccelődni a pogromokon.

A 8 órai újság is bagatellizálta a vidéki zsidóság szenvedéseit. Pedig ezek úgynevezett zsidó lapok voltak.

Igyekeztek kihangsúlyozni a nemzetiségi területek szerepét, a szlovák, román stb. részvételt.

Pedig például Kapuvárott és Nagykállóban is kifosztották a zsidó üzleteket és lakásokat.

„Az egész Nyírségben nem maradt ép zsidó üzlet, vagy zsidó ház" (Szabolcsi Lajos: Két emberöltő. 241).

Magyar Lajos a kor híres újságírója „A magyar forradalom" (élmények a forradalom főhadiszállásán) című könyve sem tulajdonít jelentőséget a pogromoknak.

Szerinte a nép szereti az „emberséges boltosokat" és ezek a kilengések a forradalmi idők sajnálatos kísérő jelenségei.

Az Egyenlőség némi történelmi előrelátással már október elején szorgalmazza Önvédelmi Liga és Védelmi Szövetség alakítását, valamint az adománygyűjtést az áldozatok számára.

Részletes híreket közöl a lengyel pogromokról, talán figyelmeztetésül. Később két állandó rovat is beszámol a magyarországi hasonló eseményekről. Érdekesek a címek: A forradalom szenvedései, Forradalmi mozaik.

Később Bangha páter is elítélően nyilatkozik a pogromokról (1918. dec. 14. 50. szám).

Szabolcsi Lajos így írt a helyzetről: „Kétségbeesve és tehetetlenül állottunk a rémhírekkel szemben. Karhatalom kellett volna!"

Nagy szükség van karhatalomra!

Már szeptember-októberben felvetődött egy önvédelmi szervezkedés igénye, az előrelátható összeomlás kísérőjelenségei kivédésére az élet és vagyonbiztonság védelmére. Arról, hogy forradalmi helyzetben – az eredeti szándékoktól függetlenül és a vezetők akarata ellenére – zsidóellenes atrocitások várhatók az orosz és lengyel hírek nem hagytak sok kétséget.

Hivatalos csatornákon kívül a hazajövő hadifoglyok is bőségesen szolgáltak információkkal. Körükben megerősödött a cionizmus befolyása. Itt utalnunk kell az oroszországi hadifogolytáborok sajátosságaira. Míg a legénységi állományúak rossz körülmények között robotoltak és tömegesen pusztultak el járványtól és hidegtől, a tiszti táborokban nem kellett dolgozni és havi 50 cári rubel zsoldot kaptak. Élénk volt a társadalmi és szellemi tevékenység. Nagyszámú zsidó tartalékos tiszt itt ismerkedett meg a cionizmussal, amely ekkor már az orosz zsidók többségét hívei közé számíthatta. Még a fogságba kerülés előtt találkozhattak a hadműveleti területen szenvedő nemzetiségi zsidókkal, a táborokban pedig osztrák, német, török hadseregben szolgáló zsidó tiszttársaikkal. Ugyanakkor a hazai hírek hatására itt a távolban is megerősödött az antiszemitizmus, különösen a hivatásos tisztek körében. Visszahatása szintén a cionizmust erősítette.

Volt egy kis, talán számban jelentéktelen katonai csoport, akik háborús események során megfordultak Palesztinában. Ugyanis ott húzódott a török front, és a Monarchia hadvezetése segédcsapatokkal (pl. magyar tüzérséggel) segítették szövetségesüket. Nekik kialakult némi kapcsolatuk zsidó telepesekkel és erről hazaküldött levelekben, ill. személyesen be is számoltak.

Mindez pozitívan hatott a hazai cionista mozgalomra. A háború alatt gyarapodtak a fiókegyesületek és a helyi csoportok, számuk elérte a 300-at. 1918-tól hetilapként működött a mozgalom lapja a Zsidó Szemle. A belügyminiszter nem hagyta jóvá az alapszabályokat, de ez nem túlságosan zavarta a tagokat.

Amikor november első napjaiban megsokasodtak a pogromhírek és Friedrich István a hadügyi államtitkár önkénteseket kért a rend fenntartására, nem csoda, hogy a hadviselt cionisták, elsősorban a Makkabea tagjai aktivizálódtak. November 3-án, vasárnap a cionista intézőbizottság „kötelességének tartotta, hogy azonnali orvoslásért forduljon a Nemzeti Tanácshoz. Megbízásából Guttmann Mór, az intézőbizottság tagja járt el. A Tanácsban történetesen Magyar Lajos hírlapíró tartott szolgálatot, aki az Egyenlőségnél elsajátított ideológiájához híven, riadtan és idegesen kérte a cionista vezetőséget, ne csináljon felekezeti kérdést az ügyből és álljon el egy cionista önvédelmi gárda megszervezésétől" – írja a Zsidó Szemle 1918. 44–45. száma, nem mulasztva el egy oldalvágást tenni a félhivatalos zsidó sajtóorgánum felé, majd így folytatja: „Mivel az ügyek vitele közben amúgy is a Nemzeti Tanácstól a kormány kezébe ment át, a cionista intézőbizottság másnap a magyar hadügyminisztériumhoz indult. Strausz Adolf kelet-akadémiai tanár, a magyarországi cionista szervezet elnöke, egy makkabeista tisztekből és Guttmann intézőbizottsági tagból álló küldöttség élén kifejtette Friedrich István, hadügyminiszteri államtitkár előtt, hogy a harctérről hazatérő zsidó katonák és tisztek karhatalmi századokat akarnak szervezni a vidéki zavargások elfojtására.

Friedrich államtitkár kitüntető melegséggel és lelkesedéssel fogadta a küldöttséget, jelentkezésüket, ajánlkozásukat a forradalom egyik legfelemelőbb mozzanatainak nevezte és kijelentette, hogy nemcsak kellő fegyvert és municiót ad a cionista gárda rendelkezésére, hanem ő maga áll az élére".

Más források nem egészen így írják le az eseményeket. Jehuda Lamdan írása szerint a küldöttségnek Beregi Ármin, Braun Jenő, Schwartz Miksa, Widder Dávid, Török István és mások voltak a tagjai, és 1500 fős alakulat felállítását kérték „a zsidó és nem zsidó lakosság védelmére". Amikor Friedrich István meglátta a magas kitüntetéseket viselő katonatiszteket, elkeseredetten jelentette ki: „Nem tudok segítséget adni, nincsenek katonáim". A küldöttség informálta őt, hogy tévedésről van szó: mi nem kérni jöttünk. Segítséget ajánlunk. Mi megszervezzük a rendfenntartó századokat, csupán formális engedélyt kérünk erre és fegyvereket".

Miután Friedrich felocsúdott meglepetéséből, azonnal megadta az engedélyt és municióval látta el a tiszti csoportot" (Izraeli Szemle 1993).

Megegyeznek a források abban, hogy ekkor kapták meg a Lehel úti Albrecht

laktanyát is. Hivatalosan felvették az Önkéntes Karhatalmi Századok nevet, de a lakosság általában cionista századoknak nevezte őket, helyenként a kormány hivatalos jelentései is.

A november 4-én megalakult zsidó önvédelmi gárda önkéntesei a Dohány utcai Zsinagóga előtti téren – a Zsidó Szemle szerint a Király u. 36. szám alatti cionista központi helyiség elől – vonultak be az angyalföldi laktanyába, ahonnan még aznap este elindultak a „terepre".

1319. ember és a tisztikar volt az induló létszám. Élükön mint karhatalmi parancsnok, Beregi Ármin százados, a cionista szervezet országos bizottságának tagja állt. Mellette Brünn Jenő főhadnagy, Schwarz Miksa és Widder Dávid hadnagyok és Rappaport Izráel zászlós (valamennyien a Makkabea cionista diákegyesület tagjai) látják el az Albrecht-kaszárnyában (Lehel tér) elhelyezett önvédelmi századok vezetését.

Az élelmezést Schwarz Mózes tábori lelkész intézi. (A gárda természetesen kóser kosztot kap.) A pénzügyek vezetője óbudai Freudiger Dávid tábori lelkész és Blau Jenő.

Közreműködött a szervezésben a már említett Guttmann Mór és Mayer Fülöp egy másik cionista intéző bizottsági tag, ő volt a „propagandaelnök".

Megnyíltak a pénztárcák is. Pártállásra való tekintet nélkül tettek adományokat. Az önvédelem első mecénása a cionisták közül került ki. Duschnitz Ignátz igazgató, a cionista országos bizottság tagja 10 000 K-t adott a gárda céljaira. A védelmi liga részéről dr. Szabolcsi Lajos szerkesztő 5000 K-t adott át. Elkán Gyula is 10 000 K-t adományozott.

A megalakulást követő napon az összes lapok kedvezően írtak a kezdeményezésről. Sok lap „cionista gárda" megnevezéssel írt róla. Viszont ez ellen némely lap tiltakozott.

Például a Pesti Napló november 7-én így ír: „A cionista gárda valóban nem alakult meg, hanem a magyarországi cionisták a kormány ismert felhívására, mely minden katonát a közrend védelmére szólít, karhatalmi századokat szerveztek a belső rend helyreállítására. Csapataik, legénysége és tisztjei között igen sok nem is zsidó felekezetű, így például egy holnap Homonnára induló osztag legénysége ötven százalékban nem zsidó felekezetű. A csapatok, amint tudósítónk jelenti, semmiféle vallási befolyás alatt nem állanak, zsoldjukat és élelmezési költségeiket a magyar állam fedezi. A csapatok főparancsnoka Friedrich hadügyi államtitkár. A fegyelem a legteljesebb katonai alapokon nyugszik. Ha valahol sikerült a közrendet helyre állítaniok, azonnal továbbvonulnak a veszélyeztetett pontokra."

Ne felejtsük el, hogy előző nap volt a meglehetősen zajos és gyakorlatilag botrányba fulladt zsidó nagygyűlés a Vigadóban. Itt a tettlegességig menő éles vita folyt a cionisták és a hagyományos hitközségi vezetés között. Buza Barna miniszter barátságos szavakat intézett mindkét félhez. Ő is és Juhász Nagy Sándor államtitkár hamar elhagyták a zajos gyülekezetet. Inkább elvi viták folytak,

pedig a vidéki küldöttek, például a kalocsai hitközség elnöke segélyt kért („boltjainkat, házainkat kifosztották, koldusbotra jutottunk"). Igaz, hangsúlyozta, hogy nem kérnek „cionista légiókat". Székely Albert a zempléni zsidók vezére így jellemezte a helyzetet:

„Az országban fosztogatják és gyilkolják a felekezetünket. Most alakítsuk meg védelmi szervezetünket, amely azonnal, még ma, járjon el a zsidók védelmére, a károk jóvátételére, a jövő alakulására nézve. A mi Védelmi Ligánknak már ötvenezer tagja van! Alakuljunk meg!"

A baj nagyságát jelzi, hogy a hivatalos zsidó segélyszervek 100 000 koronát osztanak ki a pogrommenekültek között. Ugyanakkor a cseh csapatok is elhurcoltak jelentősebb számban zsidókat.[2]

Beindult gőzerővel a szervezés. A Zsidó Szemle már említett irányítása kiemeli a szervezők közül Guttmann Mór cionista intézőbizottsági tag „dicséretre méltóan lelkes buzgalmát" és egy másik tag, Mayer Fülöp szerepét, aki „tevékeny és ernyedetlen munkásságot, mint propagandaelnök" fejtett ki. A magát meg nem nevező szerző szerint „A fővárosi zsidóság körében nagy és erős visszásságot keltett az önvédelmi csapatok megszervezése. Az orthodox ifjúság is csatlakozott a mozgalomhoz. Az előkészítő bizottságban dr. Adler Illés elnökölt és Szántó Menyhért miniszteri tanácsos a védelem módjait fejtegette."

Igaz, hogy néhány sorral később megismétli a felhívást: „A budapesti zsidóságot ezúton is felhívjuk a csatlakozásra. A vidék nyugalmas városaiban pedig kövessék zsidó testvéreink a budapesti példát. A kormány igen szívesen látja, hogy a rend fenntartásán s így a forradalom vívmányainak biztosításán dolgozunk. Felvilágosítást készségesen nyújt a cionista központi iroda, VI. Király utca 36."

Külön megszólítja a harcedzett volt tiszteket: „Cionista tisztek! Jelentkezzetek a forradalom vívmányainak biztosítására, népünk becsületének szolgálatára a karhatalmi század parancsnokságának, VI. Király u. 36.sz. alatti (Cionista otthon) helyiségében. Szükség van rátok!"

Kedveztek az idők a cionista mozgalomnak Magyarországon. Máramarosszigeten Zsidó Nemzeti Tanács alakult és a nemzetiségi miniszterré kinevezett Jászi Oszkár támogatta a zsidó nemzeti mozgalmakat.

Máramaros-szigeten Zsidó Nemzeti Tanács alakult, a Magyar Cionista Szövetség Intéző Bizottsága külön üdvözölte Buza Barna földművelésügyi miniszter kijelentését a már említett vigadói nagygyűlésen. A politikus „Éljen a zsidó nemzet!" felkiáltással fordult a jelenlévőkhöz.[3]

Szemléletváltást mutat, hogy például a Józsefvárosban Zsidó Népkör alakul,

2 Csehszlovák részről felvetették 5000 zsidó család kitelepítését a Felvidékről.

3 Viszont a hivatalos szervek semmit nem tettek a kifosztott zsidókért. Buza Barna kormányrendelete leállította az ügyészségi eljárásokat ezekben az ügyekben.

héber kurzusok indulnak. Általában megfigyelhető, bizonyos erjedés a hitközségekben, sok helyütt leváltják a vagyonos, de ugyanakkor erősen asszimiláns beállítottságú vezetőket és népibb, a jiddis nyelvvel és kultúrával erősebben kapcsolatot tartó, a cionizmussal barátságosabb emberek kerülnek posztokra. Nagy a várakozás Anglia palesztinai jelenlétével kapcsolatban, a pesti kávéházakban már a leendő zsidó állam határairól vitatkoznak.[4] Ennek jeleként héber kurzusok indulnak.

Egyre nyilvánvalóbbá válik az a szomorú tény, hogy Magyarország történelmi határai nem tarthatóak, így zsidók tömegei kerülnek új fennhatóság alá. Ez különösen Románia esetében, amelynek zsidóellenes politikája az elmúlt évtizedekben nemzetközi felháborodást váltott ki, nem valami kellemes perspektíva.

A Pester Lloyd idézi egy nagyváradi román politikus tervét 200 000 erdélyi zsidó kiűzéséről.

Decemberben a cionista Intéző Bizottság tiltakozó ülést tart a lengyel pogromok hírére a régi országházban. Természetesen Palesztinát ajánlják a bárhonnan kiűzött zsidó tömegek letelepedési helyének.

A gárda működése

Már a megalakulás bejelentésével egyidejűleg a Zsidó Szemle működő alakulatként írt róla:

„A cionista gárda kitűnően működik. Eddig 2000 embert küldött el veszélyeztetett vidékre. A gárda Galgócon igen vitézül harcolt. Alig szálltak le a vasútról, sortüzet bocsátottak a martalócokra és száz halott maradt a helyszínen. Az a csapat, amely Szereden – mint ezt Pásztor Árpád az Est pénteki számában leírja – egy szalvét beleeresztett a fosztogatókba s szétugrasztotta – szintén gárdánkhoz tartozott."

Ugyanebben a számban biztatásul olvashatjuk a következő közleményt: „Diamant Géza mérnök (Vágujhely) a Makkabea rossa,[5] aki maga is súlyosan megsebesült kezén s fején, értesíti Pöstyén s környéke cionistáit, hogy nemsokára küldhetnek nekik is őrjáratot. Forduljanak ez ügyben Herczog Gézához (Vágujhely)."

Mint a fentiekből látszik akcióik nemzetiségi területen zajlottak, s később gyakran hivatkoztak arra, apologetikusan, hogy a lakosok magyar csapatként kezelték őket. Az Egyenlőség november 9. 45. száma még középkori mintára

4 1919. jan. 26-ra cionista nagygyűlést hirdettek a Vigadóban. Meghívták Chajes Bécsi főrabbit is, aki a zsidó nemzeti autonómia ismert híve volt. Amikor az Ébredő Magyarok akciójától tartva betiltották a gyűlést, a cionisták tüntettek az Egyenlőség előtt.

5 Ros: vezető, héberül.

„zsoldos védelmi egységek" felállítását sürgeti, pedig már megalakultak az „önkéntes karhatalmi századok". Nem tartja őket cionista gárdának, amelynek még a tervéről is negatívan írt. Egy hét múlva „a galgóci skandalumról" számol be, másképpen mint a Zsidó Szemle. Szerinte a lakosság lefegyverezte a cionista alakulatot. Sajtóvitát okozott, hogy a cionisták viszont sikeres rendfenntartást jelentettek ugyanonnan.

Ezzel kapcsolatban tény, hogy a századok, ha lehet igyekeztek a fegyverhasználatot megelőzni és a lakósággal jó kapcsolatot kiépíteni. Például Szilágysomlyón az Önkéntes Karhatalmi Századok különítménye novemberben „felolvasó estélyt" rendezett.

Patai József lapja, a Múlt és Jövő is megemlékezett a cionista karhatalomról. 1918 végén óbudai Freudiger Dávid tollából Az önkéntes karhatalmi századok címmel jelent meg írás (december, 464). Következetesen cionista gárdának nevezi a rendfenntartókat. Erre utal az alcím is: Az igazság a cionista gárdáról, hiszen még a szolgálati jegyeken is „cionista gárda" megjelölés szerepel. Hivatkozik Fényes László kormánybiztos utasítására, amellyel 40 csapatot küld a Felvidékre. (E cikkel a Zsidó Szemle – a cionista mozgalom hivatalos orgánuma dec. 13. 50. számában nem ért egyet.)

Viszonyuk a felbomlóban lévő hadsereg alakulataival jó volt, nem találunk nyomot nézeteltérésre, hatásköri vitára.

Fent említett Múlt és Jövő 1919. februári Máramaros-szigeti beszámolója hol „cionista gárdát", hol „zsidó őrséget" említ. Ez a csapat „a református líceumban kapott elhelyezést, rituális ellátást". Fenntartását az adományok és a hadügyi kincstár fedezte. „Hetekig egyedül őrzik a középületeket" talán ez az általános közrendvédelmi jelleg vezetett 1919. tavaszára a keresztény tisztek egyre nagyobb számú megjelenéséhez a századokban. Az alakulatok tagjai többségükben tartalékos tisztek voltak, és a Makkabea cionista Diákegyesület tagjai. Nagyon jó volt a morális és fegyelmi állapotuk.

A századok vége

Egyes visszaemlékezések szerint az igény a rendteremtésre komoly létszámgondokat vetett fel. Ezzel foglalkozva a Zsidó Szemle 1923-ban így írt: „...a magyarországi cionista szervezet minden hadviselt tagja jelentkezett... Később a parancsnokok által egyenként ismert cionisták elfogytak." Ekkor a védelemre szoruló segélykérők pénzért szereztek hazatérő katonákat, akiket továbbra is a cionista alakulatok szereltek fel. „Nem voltak megbízhatóak, ami által a gárda elhatározta feloszlatását. Ez alkalommal a hadügyminisztertől hazafias munkájukért elismerő okmányt kaptak." – említi röviden a lap nov. 2.-i 32. sz.-ban egy névtelen írás.

Úgy tűnik nem ez volt a valódi ok. 1919. február 19-én Friedrich István be-

jelenti a Nemzeti Gárda felállítását és arra kéri Beregi Ármint,[6] hogy a Cionista Karhatalmi Századok olvadjanak be abba. Már előzőleg sok keresztény tisztet irányított a századokba, azok zsidó jellegének megváltoztatása végett. Beregi nem fogadta el ezt, lemondott a parancsnoki tisztségről és 1919. március elsején feloszlatta a századokat. Még idejében, mert a néhány hét múlva kikiáltott tanácshatalom Vörös Őrsége valószínűleg nem szívesen fogadta volna be a cionista alakulatot. (Betiltották a cionista szervezetet is!)[7]

Volt ugyan a magyar Vörös Hadsereg nemzetközi ezredében egy külön zsidó csapat, de ők a cári hadsereg magyar fogságba esett zsidó nemzetiségű katonáiból rekrutálódtak, nem magyar zsidókból.

Feladatuk egy részét átvette a hadsereg. Még a századok feloszlatása előtt is, ha a megmozdulások túlmentek a zsidóellenességen általában beavatkoztak. (Földfoglalások, bányászzavargások, leszerelő katonák elégedetlensége). Márciusban a Zsidó Szemle arról számol be, hogy amikor a Szepességben a zsidók után a dzsentriket is támadni kezdik, a katonaság leveri a szlovák felkelőket.

A karhatalom utóélete

Később kevés szó esett e csapatokról. Az asszimiláns „izraelita" szervek hallgattak a fegyveres zsidó önvédelem megvalósulásáról, ha mégis írtak róluk, akkor a nemzetiségi vidékeken rendet teremtő alakulatok magyar jellegét hangsúlyozták.

Jobboldalról viszont azzal vádolták a csapatokat, hogy előkészítették a proletárdiktatúrát. Ezért gyakran emlékeztetnek zsidó újságokban a zsidó egyesületek és sajtó tanácsköztársaság alatti betiltására, a jelentős zsidó személyiségek letartóztatására. Ezeket a vádakat Friedrich István is visszautasította a Tisza István meggyilkolása ügyében tartott bírósági tárgyaláson. Ennek ellenére később a hírhedt Milotay István jobboldali publicista és parlamenti képviselő megismételte a rágalmakat. Ő 1938-ban igen élesen kirohant Beregi Ármin ellen is, megpróbálta szerepét bemocskolni. Beregi már Tel-Avivban élt, onnan írta önérzetes válaszlevelét a vádakra. Néhány magyar lap (pl. a Jövő című) is támadta a gárdát.

Terrorizmussal, a lakosság megfélemlítésével rágalmazták őket. Ez nem volt igaz, a századok erélyes fellépése mindenütt humanizmussal párosult. Sehol sem hajtottak végre kivégzéseket, holott statáriális felhatalmazásuk volt rá. Távozásuk utánra helyi vezetőséget hagytak a rend további biztosítására.

6 Beregi Ármin (1879-1955). Mérnök, a Makkabea cionista diákegyesület alapítója, a Magyar Cionista Szövetség elnöke, a karhatalmi századok vezetője. Később a Palesztina Hivatal irányítója. Kivándorolt Palesztinába, ott is halt meg.

7 Hiába köszönti a Zsidó Szemle vezércikkben a proletárdiktatúrát (1919. márc. 30. 12-13. sz.), a 16. sz-tól betiltják.

Talán a karhatalmi századok emlékének tudható be az ellenforradalmi korszak első évében, hivatalos oldalról jelentkező fantomelképzelések valamiféle zsidó fegyveres fenyegetésről. Az ideiglenesen betiltott Zsidó Szemle utódlapja beszámol a Nemzeti Hadsereg kutatásairól egy un. „zsidó hadsereg" után. Olvashatunk a zsidó egyetemi hallgató Stendig Herman megkínzásáról. Fő bizonyíték ügyében egy „cionista karhatalmi század" nála megtalált névsora volt.

Még 1929-ben a Zsidó Szemle is kénytelen visszatérni a karhatalmi ügyekre. „Cionista vésztörvényszék" c. alatt önérzetes nyilatkozatban hárítja el a kivégzések vádját. Bebizonyítja, hogy a konkrétan említett Rácalmás környéki eseteket egy vörös tengerészalakulat hajtotta végre.

A karhatalmi századok története fényes lapja a magyar zsidóság és a korai cionista mozgalom történetének.

Beregi Ármin halálának első évfordulóján az Új Keletben megjelent emlékező cikk felsőfokon szól a cionista alakulatról. Érdemeikről szólva hangsúlyozza:

„Ennek a mindvégig legális alakulatnak köszönhető, hogy Magyarországon nem volt pogrom és a magyar zsidóság komolyabb vér- és vagyonveszteség nélkül vészelte át a forradalmi időket." (Új Kelet 1954. júl. 23.)

Zionist companies which protected the population in 1918–1919

The situation of the Jewish people on the territory of the Austro-Hungarian Monarchy at the end of the war.

Anti-Semite attitudes and giving expression to these attitudes.

The disintegration of the existing social orders and the pogroms.

István Friedrich calls for the protection of order.

The situation of the Zionist movement, demobilized Jewish soldiers and prisoners of war.

Ármin Beregi and his officer comrades.

The formation of the "force of arms" companies. Their composition, attitudes, spirit.

The description of the actions, taking into particular consideration the territories inhabited by national minorities.

Relations with the other formations of the army, the enrollment the Christian officers.

Ármin Beregi's resignation, the disbanding of the Zionist companies. Later evaluations and discussions.

Sources and remembrances.

A katolikus sajtó reagálása az első cionista kongresszusra*

Kiss József

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Elöljáróban engedjék meg, hogy néhány mondatban röviden elmondjam Önöknek, miért is választottam előadásom témájául a katolikus magyar sajtó reagálását az első cionista kongresszusra.

Tavaly év elején felkértek, hogy tartsak egy rövid előadást – a Herzl Judenstaat című művének 100. évfordulójára rendezett emlékülésen – „A magyarországi ortodoxia viszonya a cionizmushoz" témakörben. Az előadás anyagának összegyűjtése sok meglepő pillanatot szerzett, és néha igencsak elképedtem. Nem is a cionizmus ellen, illetve mellett felhozott érvek döbbentettek meg sokszor, hanem a vita hangneme. Azt azért mégsem mondanám, hogy nagy meglepetés ért, hiszen aki csak felületesen is ismeri a polgári anyakönyvezés bevezetését követő két-három éves időszak (1895–1897) magyarországi zsidó sajtójának – gondolok itt elsősorban az „Egyenlőség"-re – írásait, azt már semmi sem lepi meg. Ez az az időszak, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az ország északkeleti részén élő haszid, illetve ortodox népesség egy része fittyet hányva a polgári törvényeknek, csak a vallási hagyományoknak megfelelő házasságot hajlandó kötni, s emiatt az ilyen házasságból született gyermekek neve mellé a polgári anyakönyvben a „ törvénytelen" szó került. Ez a tény roppantul zavarta a neológ zsidóság vezérférfiait és kegyetlenül nekitámadtak a „jöttment galíciánerek"-nek. A korabeli antiszemita irányzatú lapoknak nem is nagyon kellett új, izgalmas témák után nézniük, elég volt átlapozniuk a szembenálló zsidó irányzatok sajtóorgánumait, s a téma úgymond a lábuk előtt hevert.

Nem kímélték egymást a vitázó felek a cionizmus körül kialakult adokkapokban sem. A legkedveltebb kifejezések a „hazafiatlan", a „hazaáruló" és az „istentagadó" voltak.

Már ekkor kíváncsi voltam arra, hogy ha a zsidók ilyen minősíthetetlen módon vitáznak egymással, akkor egy másik felekezet – esetünkben a katolikusok – képviselői milyen hangot ütnek meg velük kapcsolatban a sajtóban.

Munkámból kifolyólag – egy családtörténeti kutatóirodában dolgozom – alkalmam van elég sok régi folyóiratot olvasni és szép lassan elkezdtem a katolikus újságok zsidó témájú írásait cédulázni. Ezen cédulahalmaz alapján született jelen előadásom is.

Természetesen joggal tehetik fel a kérdést, milyen szempontok alapján döntöttem el egy-egy lapról, hogy az katolikus irányzatú-e vagy sem. Nem nekem kellett eldöntenem. Megtette ezt helyettem a „Magyar Sion" című Esztergomban megjelenő „egyházirodalmi folyóirat", mely 1897. évi 2. füzetében közli a „Magyarországi katholikus szellemű lapok és folyóiratok" listáját. Ez a lista közel 60 újság nevét és legfontosabb adatait tartalmazza. Vannak közöttük napi és heti, politikai és társadalmi, budapesti és vidéki, országos és regionális terjesztésű lapok, szaklapok és laikusok számára készült lapok, magyar, német és szlovák nyelvűek. Az összes újság tanulmányozására nem volt lehetőségem. Az előadásom elsősorban az 1897. augusztusa és októbere között megjelent politikai napi, illetve heti lapokban közölt írásokat vizsgálja.

Mivel az előadás időtartama limitált, magukról az újságokról csak igen szűkszavúan szólnék.

Kezdjük a sort a budapesti megjelenésű, országos terjesztésű lapokkal:

Alkotmány

A címlapon magát „katholikus napilap"-nak definiálja. Alapításának ideje 1895 végére esik, amikor „A néppárt országos szervezkedése...olyan szakaszba jutott, hogy a parlamenti választásokra készülő katolikus vezetők nem nélkülözhettek a fővárosban megjelenő hivatalos pártorgánumot".[1] Programja szerint meg kíván felelni „...azon óhajtásnak, mely évek óta és mindig sürgősebben oly keresztény napilapot kíván...mely a néppárt részéről kifejtett politikai és társadalmi programnak országos közege legyen".[2]

A lap antiszemitizmusa ebben az időben visszafogott, nem túl durva s ez megmutatkozik a bázeli kongresszussal kapcsolatos írásaiban is. Augusztus és október között hat hosszabb-rövidebb írásban foglalkozik a témával.

„A zsidó nemzet ébredése" című cikk üdvözli a kongresszust, s Herzlt és Nordaut „a zsidóság legkiválóbb szellemei"-nek nevezi, de a mozgalom ellenségeinek tekinti a zsidó bárókat és bankárokat. Dicséri a cionistákat, hogy „...felvilágosítják most a zsidó nemzetet és egyszersmind őszintén kijelentik a világnak, hogy a zsidóság egy külön faj, egy nemzet, mely soha más nemzetbe be nem olvad tömegesen, hanem külön nemzet marad, ott ahol lakik." Majd említést tesz Herzl Judenstaat című könyvéről, hogy aztán levonja a végkövetkeztetést: „Mi magyarok a zsidó nemzet ébredését örömmel üdvözöljük. Végre tisztulnak az eszmék, a farizeusok le vannak álcázva, a zsidó nemzet rehabilitálva lesz és az antiszemitizmus önként megszűnik. A nagy hazugság, hogy a zsidó nemzet valaha tömegesen beleolvad abba a nemzetbe, melynek országában él, – többé nem fog hitelre találni... Az üldözés, a nyomás kifejtették a

1 Dersi Tamás: A századvég katolikus sajtója. Budapest, 1973. 35.
2 Uo., 37.

zsidóban az erős nemzeti jellemet, melyet a farizeus bankárok és híveik sem voltak képesek a zsidó nemzetből kiirtani."[3]

Néhány nappal később közlik, hogy a cionisták milyen programot állapítottak meg és hogy ennek végrehajtásához milyen eszközöket kívánnak igénybe venni. Az Alkotmány szerkesztőinek elnyeri tetszését a program és őszinte szívből kívánják, hogy „...a zionisták fáradozását fényes eredmény koronázza, s hogy sikerüljön nekik minden hitsorsosukat összegyűjteni az ősi hazába, Palesztinába."[4]

A „Mozgalom a zionisták ellen" című írásban szomorúan veszik tudomásul, hogy a „Jövő" elnevezésű zsidó asztaltársaság mozgalmat indított a cionisták elképzelései ellen. Oda a szerkesztőség lelkesedése, ahogy írják, ..." mi hasznunk lesz az egész zionista mozgalomból, amely pedig oly szép reményekkel kecsegtetett bennünket".[5]

Érdekes, hogy a lap már igen hamar kitért a cionizmus esetleges nemzetközi hatásaira. Augusztus 15-én közlik a párizsi „Journal" című újság Zadoc Kohn francia főrabbival készített interjújának kivonatát. Az interjúból kiderül, hogy Kohn főrabbi pesszimista s óriási akadályokat lát Herzl dr. tervei elé tornyosulni, majd leszögezi: „Én lehetetlennek tartom, hogy sikerüljön összegyűjteni Palesztinába az összes zsidóságot. – Valóságos bábeli zűrzavar támadna abból, ha összegyűlnének egy helyen az angol, német, francia, orosz stb. zsidók. – Ha a szultán akaratából és személyes szuverenitása alatt meg is alakulhatna a Palesztinában az új független állam, azt sem kell feledni, hogy mit szólna ehhez a kereszténység és elhagyná-e vajon a szent földet?"[6]

A lapban ez már a második írás, mely a cionizmus és a kereszténység palesztinai szent helyei közötti konfliktusforrásra kíván rámutatni. Szeptember 9-én a „Külföld rovat"-ban közli a torinói „Stampa" c. lap információját, mely szerint „...a Vatikánban preventív tiltakozó jegyzék szerkesztésén dolgoznak, melyet a katolikus államok kormányainak diplomáciai úton kézbesíttetnek. A jegyzék felhívná a kormányokat, hogy tiltakozzanak az ellen, miszerint a kereszténység legszentebb helyei a zsidóságnak engedtessenek át."[7]

Csak közbevetőleg említem meg, hogy a Magyar Sion is foglalkozik e problémával, igaz csak érintőlegesen. Az 1897. évi 11. füzetben több oldalon keresztül taglalják a szentföldi kereszténység XIX. századi fejlődését és aggódva teszik fel a kérdést: „...megengedhetné-e a kereszténység,... hogy a kereszténységnek a Szentföldön most virágzó telepeik esetleg egy zsidó nemzeti állam fönnhatósága alá kerüljenek?...hogy a szent Sir, az ezzel kapcsolatos szent

3 A zsidó nemzet ébredése. Alkotmány, 1897. augusztus 29., 7.
4 A baseli zsidó kongresszus. Alkotmány, 1897. szeptember 3., 10.
5 Mozgalom a zionisták ellen. Alkotmány, 1897. szeptember 5., 7.
6 A francia zsidók főrabbinusa a zionizmusról. Alkotmány, 1897. szeptember 15., 6–7.
7 Zsidóság és a Vatikán. Alkotmány. 1897. szeptember 9., 5.

helyek és a Megváltó születéshelye ki legyenek szolgáltatva egy zsidó államnak?" A Magyar Sion válasza rövid és lakonikus: „Soha".[8]

A cionizmussal kapcsolatos utolsó cikk szeptember 29-én jelent meg az Alkotmányban. Ez az írás szintén egy interjúkivonat, de nem tudjuk kivel készült. A bevezető szerint „Scsepanszky Alfréd lengyel publicista a bázeli zsidó kongresszusról visszatért zionisták egyik legfőbb emberét interjúvolta." A „legfőbb ember"-ből a következő sorban „zionista zsidó matador" lesz. Az interjúból egyébként sok érdekes dolgot megtudhatunk, többek között azt is, hogy Palesztina egy kissé hasonlatos lesz az egykori ausztráliai fegyenctelepekhez. A következő néhány sort ugyanis elég nehéz másképp értelmezni: „A zsidók nem akarnak Palesztinában önálló államot alakítani, hanem egyszerűen a török szultán fennhatósága alá lépnének. Az ilyen állam az összes zsidóság menedéke lesz akkor, amikor annak egyes tagjai bizonyos politikai vagy emberi cselekedeteik miatt más államok rendjével összeütközésbe kerülnek..."[9]

Magyar Állam

Az újság, mely magát „egyetemes politikai napilap"-nak nevezi, jóval nagyobb múltra tekintett vissza 1897-ben, mint az Alkotmány. Születésének ideje 1868. december 15., amikor a Pesti Hírnök és az Idők tanuja című lapok egybeolvadásából világra jött ez a „tömjénszagú nacionalizmus"-t árasztó folyóirat.[10]

(a) szignójú szerzője nem üdvözli különösképpen a kongresszust. Nem nagyon bízik a zsidó állam megszületésében, azt pedig végképp elképzelhetetlennek tartja, hogy a magyar zsidók kivándoroljanak Palesztinába: „Ne ijedj meg jó magyarom, nem azért recipiáltad a zsidókat, hogy most hálátlanul hátat fordítsanak a „tejjel, mézzel bővelkedő Kánaánnak", mely nem más mint Magyarország. Lesz még szerencséd hozzájuk holnap is, holnapután is. A bázeli nagygyűlés határozata, ha ki mondaná is, hogy megalapít egy új zsidóországot, ez a zsidóság részéről bizonyára a bolond zsidók országának fog neveztetni, aminek okát közelebbről nem kell meghatároznunk, mert egészen természetes. Hogy is lehet zsidóország megalapítására csak gondolni is, mikor itt van a három halom és négy folyamnak vendégszerető nép által lakott országa?"[11]

A szeptember 3-i „Izrael hazamegy..." című vezércikkben – melyet Gedeon jegyez – már örvendeznek a kongresszus határozatának és a „vissza Palesztinába!" jelszónak: „Ha ezt a jelszót mi adnók ki, a tekintetes ügyészség legazon-

8 A szentföldről. Magyar Sion, 1897. évi 11. füzet, 869–874.
9 A zionisták terve. Alkotmány, 1897. szeptember 22., 11–12.
10 Dersi: i. m., 28.
11 (a): A bázeli nagygyűlés. Magyar Állam. 1897. augusztus 28., 2.

nal gondoskodnék számunkra hűvös helyről. Így azonban nem vagyunk bűnösök. Hiszen egy liberális államban lehet-e azt ellenezni, amit a legműveltebb és leggazdagabb zsidók akarnak?

Isten látja lelkünket, hogy a bázeli kongresszus határozatait igen szívesen elfogadjuk. Nemhogy kifogásunk lenne ellene, sőt örömmel üdvözöljük, mert hiszen az antiszemitizmus immár mint a zsidóság politikai felszabadításának eszköze tekintendő és törvény büntesse azokat, kik Izrael népének nemes aspirációi elé gátat vetni merészek! Igen, uraim, vissza Palesztinába!" A cikk következő bekezdése a hazafias érzelmű magyar zsidók legfőbb fegyverévé lett a cionista irányzattal szemben az elkövetkezendő évtizedekben. Szinte minden benne van, amit a cionizmus okán a magyar zsidóság fejéhez vágtak: „Hanem mielőtt még búcsút vennénk egymástól, gondoljanak önök a hálára, mellyel a többi közt ennek a gyűlölt goimországnak tartoznak és ha majd az ígéret földjének bércei közé megérkeznek, intsenek egy búcsúcsókot a Kárpátok felé, mert ámbár a szultán védőszárnyai alatt, hová önök igyekeznek, a nem törökökre most igen jó napok várnak, azért itt a Kárpátok északi és déli lejtőin nem volt önöknek rossz dolguk.

Fáj nekünk, hogy önök távoznak, mert hiszen önök meg nem szűntek a közelmúltban hirdetni nagy harsonával és kürtzengés ékes szavával, hogy önök magyarok és mi potom ötven krajcárért önöket Rákócziakká, Bercsényiekké és Bezerédiekké magasztosítottuk. Mindaz, mi itt rónákon és bércek közt terem, az Izraelnek olcsón életet adó elem – volt. Szabadok valának önök, mint Salamon király alatt és ki-ki vígan pihenhetett számolókönyveinek és pénzes zacskóinak üdítő árnyékában. Nem bántotta önöket senki. És most mindennek vége. Kiderült, hogy önök vissza akarnak menni Palesztinába, mert nem magyarok, hanem zsidók, nem vallás, hanem nemzet. Élő, művelt, gazdag és szabadságra törő nemzet! Kiderült, hogy önök nem Rákócziak, Bercsényiek, hanem önök e szép neveket csak úgy vették mint hajdan a Jázont, Achillest, Mareust és Juliust!"[12]

Szeptember 8-án még közlik Rónai balázsfalvi ügyvéd felszólalását, aki kijelenti, hogy „...az aktív zionizmusnak Magyarországon talaja nincsen. Szükség van nálunk általános felvilágosításra két irányban. Az egyik az, hogy az orosz és lengyel zsidók beözönlésének megakadályozását és a hazánk északkeleti részén nagy tömegben élő zsidóknak eltávolítását csak a zionista mozgalom eszközölheti sikerrel. A másik az, hogy a hazafisággal a zionizmus nem ellenkezik."[13] Rónai szavait nem kommentálták.

Többet a Magyar Állam nem foglalkozott a cionizmussal.

12 Gedeon: Izrael hazamegy... Magyar Állam, 1897. szeptember 3., 1.
13 Egy magyarországi zsidó beszéde. Magyar Állam. 1897. szeptember 8., 3.

Magyar Néplap

A folyóiratot 1891-ben indította a néppárt egyik alapítója, Lepsényi Miklós, akit 1896-ban országgyűlési képviselővé választottak. Az újság magát „politikai és társadalmi katholikus hetilapnak" vallotta. Az első oldal alján követelte, hogy „Keresztények! csak keresztényektől vásároljatok!" A lap antiszemitizmusa tagadhatatlan, de a fő hangsúlyt a „...zsidó kereskedők elleni bojkott meghirdetésére..." helyezte.[14]

A bázeli kongresszussal mindössze egy rövid írás erejéig foglalkozott, a „Hírek" rovatban. A mű stílusa nem túl eredeti: „Nem nagy súlyt fektettünk e hírre, mert ismerjük a zsidótermészetet, mely közös a poloskatermészetével, melyet sehogy se lehet kicsalni onnét, ahol jó dolga van. Nem bolondultak meg, hogy Magyarországból kivándoroljanak, hisz különb Zsidóországot még a paradicsomban sem találhatnának. Miért akarnák ők Jeruzsálemet visszaállítani, mikor Budapesten olyan Jeruzsálemük van, hogy még Salamon királyé is elbújhat mellette?"[15]

Vidéki lapok

Mint ahogy ma is, úgy száz évvel ezelőtt is érdekes műfaj volt a vidéki újságírás. Szinte nem volt egyetlen nagyobb település sem, ahol ne lett volna legalább egy helyi újság. Színvonaluk igen ingadozó volt, s jellegükből következően elsősorban helyi dolgokkal foglalkoztak. Már az ország más részein történt eseményeket is az országos lapokból vették át, természetesen némi időbeli eltéréssel.

A katolikusok vidéken 1897-ben egyetlen egy napilappal, a nagyváradi Tiszántúllal büszkélkedhettek. A Tiszántúl ritkán közölt zsidó témájú cikkeket, szellemisége az „Alkotmány"-hoz állt közel, s a bázeli kongresszussal kapcsolatos két nyúlfarknyi hír – az „Ujdonság" és a „Táviratok" rovatban – szinte szó szerinti, de rövidített átvétele az Alkotmányban megjelent hosszabb írásoknak.[16]

Bővebb terjedelemben, vezércikkben foglalkozott a cionista kongresszussal a Győrött megjelenő Dunántúli Hírlap. A szerző furcsállja, hogy alig lehet lapjainkban olvasni a bázeli eseményekről.

„Mi lehet ennek az oka?" teszi fel a kérdést: „Aligha csalódom, ha a hallgatás okát abban keresem, hogy a hirlapírás majdnem teljesen zsidó kézben van. Márpedig a bázeli kongresszus kiválóan olyasmiért gyűlt egybe, ami a magyar-

14 Dersi: i. m., 67.
15 Új Zsidó ország. 1897. szeptember 10., 8.
16 Zsidó állam Palesztinában. Tiszántúl, 1897. augusztus 31., 4.; Zsidó congressus. Tiszántúl, 1897. szeptember 1., 7.

országi zsidóságnak éppenséggel nem tetszik." Gyorsan válaszol arra is, hogy mi nem tetszik a magyarországi zsidóknak: „A magyarországi zsidók között pedig nincs egyetlen egy sem, aki örömmel vándorolna ki az ígéret földjére." De miért nem akarnak kivándorolni? Egyszerű: „Hiszen övék a dicsőség és a hatalom. A kormány meg se mocczanhat a zsidó pénzkirályok nélkül. Őket védi a törvény, övék a sajtó, – ők írnak a katholikus közönségnek még az autonómiáról is. Az udvarias kormány az ő kedvükért tiltja ki az ausztriai antiszemita lapokat. Ők kapnak nemességet, báróságot. Övék az ország fő- és székvárosa, lassankint övék lesz a föld." És mindennek a legfőbb oka a zsidók egyik jellegzetes vonása: az élősdiség. „Látott-e már valaha valaki élősdi növényt fa nélkül, amelynek nedvét szívja? Ugye soha. Éppen így állunk a zsidósággal. A zsidó nemzet, amely szétszóratott az egész világon, csak más nemzetek fáján élődik. Éppen ezért külön államot alkotni nem képes, de nem is akar. Nagy igazságot mondott a protestáns Herder a következő nyilatkozatával: Az Isten választott népe parazita növény más nemzetek törzsén, majdnem az egész földkerekségre kiterjedt ravasz kufárok nemzedéke, amely soha sem sóvárog haza után.

Így beszél a protestáns Herder. És teljesen igaza van. A zsidóknak nem kell külön állam, mert önnönmagukon csak nem élősködhetnek." Mindezek után szerzőnk levonja a tanulságot: „A zsidó állam utópia".[17]

Nem ilyen pesszimista az Esztergom című hetilap – melynek alapítója és főmunkatársa volt Prohászka Ottokár – állandó zsidó „munkatársa" Jakab, a lap nem túl humorosra sikeredett zsidó figurája, aki egyébként hithű ortodox és szereti a „sonkás tésztát". Jakab, aki mint az Esztergom kiküldött tudósítója vett részt a kongresszuson, miután meghallgatta többek között „Nordau Makszi" beszédét, a következő indítvánnyal állt elő: „Tisztelt khongresszus! E széles világon nincs szebb hon, mint a mi hazánk, Magyarország. Sehol annyi jóban nem részesülünk mint itt. Maga az ország fővárosa már majdnem egészen a mienk. Az ország földbirtokának egy harmadrésze a zionisták kezében van, alaposak a kilátásaink, hogy rövid idő múlva az egész kezünkben lesz. A kereskedelmet kizárólag mi monopolizáljuk, az újságokat egyedül mi szerkesztjük, a választásokat mi vezetjük és rendezzük, mire való hát e törekvés egy idegen kopár föld után? Ha Jeruzsálemet akarunk látni, elég elmennünk Budapestre, ha kell nekünk templom, ott a lipótvárosi bazilika, úgyis mi építtetjük. A török szultán kerek százezer milliót követel Juda országáért, Magyarországot sokkal olcsóbban vehetjük meg. Ez lesz az igazi honszerzés, mert hiszen őseink sippal vették be a Juda földjét, mi is Magyarországot sippal és fütyülővel szereztük meg. Azért alázatos inditványom odaterjed, hogy kezdjük meg a tárgyalásokat a magyar kormánnyal az új haza megvételére nézve és a tárgyalások sikereéért jótáll a Jakab."[18]

17 A bázeli zsidókongresszus. Dunántúli Hírlap, 1897. szeptember 8., 1–2.
18 Jakabunk Bázelben. Esztergom. 1897. szeptember 12., 3–4.

Természetesen idézhetnénk még a vidéki katolikus lapokban megjelent írásokból, de az összhatás nem változna lényegesen.

Végül engedjék meg, hogy egy olyan újság írásaiból tallózzak, mely az irodalom szinte minden területén „maradandót" alkotott a bázeli zsidó kongresszus apropóján. A Herkó Páter című politikai élclap 1893-ban indult, s a szerkesztőinek bevallott célja volt „ellensúlyozni a Borsszem Jankó és az Üstökös hatását".[19] Előfizetési felhívása a következőképpen hangzott: „A Herkó Páter a legnagyobb, legelterjedettebb és legolcsóbb magyar élclap. Az egész országban egyetlen antiszemita közlöny. Vajha minden vendéglőben és kávéházban ott találhatnók, hogy e megbomlott kóser korszellemet mindenki a leghübb, legközvetlenebb világításában láthassa és tapasztalhassa."[20]

A bázeli anzix szeptember 12-én indult, Gill Balázs „ Új haza" című 12 versszakos versével. A „költemény" botrányos. Két legjellemzőbb versszaka talán a 4. és az 5.:

Vagy nem kimondták ott a Sionisták?
S nem úgy cselekszik titkon Izrael,
Hogy nemzet ők, mely nem feledte múltját,
Hát összetart, s tör a magasba, fel!
Nem vallást üld hát az antiszemita,
De nemzetet, mely tör fajunkra mint a
Tatár s gyűlöljük e rút népeket,
Mint szláv magyart, vagy cseh a németet.

S ők távoznának, itt hagyván a földet,
Melyen magyar vet és zsidó arat?
Fővárost, melyben palotát emelnek,
S lovuk ruhánkra rúgja a sarat?
Hol a zsidó szent s a hivő eretnek,
Nem boldogul, csak akit ők szeretnek,
Hol milljókat szavaznak meg nekik
Mikor a nép, szegény nép éhezik!

Ugyanezen szám 3. oldalán már egy „remekbeszabott" közmondást is találhatunk:

„Minden zsidónak ez a szent jelszava. Ahol van a haszon, ott legyen a haza." Ezt a témát variálja a szeptember 19-i szám egy karikatúrája is, melynek halandzsa képaláírása így hangzik: „Micsoda edj őrült gündolat az, hodj: El az új hazába?! Mikor hol a thele bügyeller van, ott van mindig a haza is."[21]

Henczegi Izor sem érti miért kellene neki Palesztinába menni: „Különben

19 Dersi: i. m.: 68.
20 Herkó Páter, 1897. október 3., 11.
21 Képek a hétről. Herkó Páter, 1897. szeptember 19., 8.

sem thartok én edj szerencsés gündolatnak, hodj a zsid nemzetséget Paleszthinóba akharják lábra állithani, mikkor az már Juda-Mador országon csaknem theljesen khészen is van."[22]

Október 3-án már olvashatjuk Dr. Khón judapesti főrabbi imáját is: „Hatalmas Jehova, tisztelünk mi thégedet! Hanem azt a bolondot the meg ne thedjél, hodj minkhet innen Modjororszógból a the igeret földidre elvigyél! Mert ennél zsidóbb országot már the se nem theremthetnél nekhünknek. Amen."[23]

Október 17-én „Új zsidó ország alapitása" címmel hét részes cikksorozatot indítanak az új ország első két évéről. A szereplők között találjuk Mezei Mórt, Falk Miksát, Kiss Józsefet, Heltai Jenőt, Ignotust, dr. Kohn Sámuel budapesti főrabbit.

A Herkó Páter jó témát talált a cionizmusban, vissza-visszatért hozzá, de a poénok nem lettek jobbak.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a katolikus szellemű lapok legalább háromféleképpen reagáltak az első cionista kongresszusra. Voltak, amelyek üdvözölték a kongresszust, s a magyarországi zsidó kérdés megoldását a hazai zsidóság tömeges Palesztinai kivándorlásában látták. Más lapok azonban tartottak a zsidók nagyarányú szentföldi bevándorlásától, féltették a keresztény kolóniákat és a kereszténység szent helyeit. A nagy többség azonban nagyfokú szkepticizmussal fogadta a mozgalmat, elképzelhetetlennek tartották azt, hogy a magyar zsidóság megszerzett pozícióját feladva tömegesen fog kivándorolni az ígéret földjére.

Az új államot különben is életképtelennek tartották és ezt nagyon jól példázza a Herkó Páter fentebb említett cikksorozatának utolsó része, melynek már a címe is árulkodó: „Új zsidóország bukása vagyis az alapitás vége". Az utolsó bekezdések egyikében I. (Rotschild) Pinkász király – mint már magánember – röviden összefoglalja a bukás okait: „Valamennyi üzlet megbokta magát, mert nem volt olyan vevő, akit meg lehetett volna csalni. A hamis bankrott, a váltóhamisítás, a sikkasztás stb. honfiui erényeink ott nem használtak semmit, mert ahhoz, hogy érvényesülhessenek, hiányoztak a keresztények milliói. Egy országban nem szabad több zsidónak lenni, mint a lakosság tizedrészének, akkor minden rongyszedő milliomos lehet, ha jól gseftel és a kormány szabadelvü. De ha több zsidó van, akkor már kevesebb jut egyre-egyre a nép zsirjából. Ahol pedig nincs más csak zsidó, annak az országnak tönkre kell mennie, el kell pusztulnia."[24]

A zsidó állam tehát elbukott a Herkó Páter szerint, sőt a visszavándorló zsidókat egy ország sem fogadta be. Bolygó zsidókká váltak. Mindezt a Herkó Páter így nyugtázza:

„...ugy-e szép álom volt mindez?

Sajnos csak álom volt – Adja Isten és segítsük a »Herkó Páter«-t, hogy az álom minél előbb valósággá váljék."[25]

22 Henczegi Izor (lóditásai és hóditásai). Herkó Páter, 1897. szeptember 12., 10.
23 Dr. Khón judapesti főrabbi imája. Herkó Páter, 1897. október 3., 3.
24 Új zsidóország bukása, vagyis az alapítás vége. Herkó Páter, 1897. december 19., 6.
25 Uo.

Az álom, Herzl és társainak álma tényleg valóra vált, de ez az álom nem ugyanaz az álom volt, amiről a Herkó Páter szerkesztői álmodtak. S ez az álom azóta is tart – a zsidó állam jövőre lesz 50 éves.

The First Zionist Congress: How the Hungarian Catholic Press Responded

Having considerable experience in content analysis of the press, this time the Author gives a picture of how the fact of the first Zionist Congress was mirrored by the contemporary Catholic Press – in particular by the political journals and newspapers, whose number amounted to about one and a half dozen in 1897.

As suggested by quotations taken from a great variety of articles, the mixed picture includes examples from complete silence through skeptical tone to sarcastic, rough and even rude and vulgar utterances.

„Magyar képzelőerő, nagy írói öntudat...”

Megjegyzések a Herzl-irodalom néhány kérdéséhez*

Ferenczi László

„Babilon folyóvizeinél ott ültünk és sírtunk, mikor a Sionról megemlékezénk. Bázel folyójánál leültünk és elhatároztuk, hogy többé nem sírunk.” – kezdi beszámolóját az első cionista kongresszusról (1897) Israel Zangwill angol író. A *137. zsoltár* közismert sorát, a gyász, a fájdalom, a száműzetés szimbólumát, a babiloni fogság emlékét idézi Zangwill, hogy azonnal éles ellentétként, az öröm és bizakodás hangját szólaltassa meg.

Az első cionista kongresszust a magyar Herzl kezdeményezésére és szervező munkájának eredményeként hívták össze. Programját a másfél évvel korábban Bécsben megjelent Zsidó állam című könyvecskéjében fogalmazta meg. A világon kétezer éve szétszórtan élő zsidók közül azokat, akik erre igényt tartanak, önálló zsidó államba kell tömöríteni.

Herzl Tivadar 1860-ban született Pesten, az evangélikus gimnáziumban érettségizett. 1878-ban szüleivel Bécsbe költözött, ahol jogi diplomát szerzett. Színműíró, elbeszélő és főként sikeres publicista. 1891-től a bécsi Neue Freie Zeitung párizsi tudósítója. 1895-ben, a Dreyfuss-per idején a zsidó vallási hagyományoktól teljesen elszakadt Herzlt a francia antiszemitizmus alapjaiban megrázza. Az antiszemitizmus tette zsidóvá. Úgy érzi, hogy ő hivatott a zsidókérdés megoldására. Az antiszemitizmus, vallja, nem vallási, társadalmi vagy gazdasági, hanem nemzeti kérdés. Megoldása a nemzetközileg garantált zsidó állam létrehozása lenne. Ezért nevezték Herzlt és követőit politikai cionistáknak. Herzl szakított a kétezer éves zsidó hagyománnyal, mely a zsidók összegyűjtését ősi földjükön, Palesztinában a Messiástól várta.

Amikor 1895 nyarán Párizsban Herzl szinte lázálomban megfogalmazta a *Zsidó állam* első vázlatát, semmit sem tudott arról, hogy 1880-as évek eleji pogromokat követően orosz zsidó értelmiségiek szervezkedni kezdtek a Palesztinában való letelepedés érdekében. 1882-ben Pinsker kiadta *Autoemancipáció* című könyvét, amelyben a túlélés érdekében zsidó állam létrejöttét sürgette Palesztinában vagy máshol. Herzl később azt mondta, hogy ha ismerte volna Pinsker művét, valószínűleg nem írja meg a sajátját.

1896 tavaszán Bécsben megjelent a *Zsidó állam.* Nagy visszhangot keltett. A közép- és nyugat-európai, illetve amerikai zsidó elit elutasította. Ez az elit a bázeli konferencián sem vett részt. A bázeli konferencia után írta Herzl naplójába: „Megalapítottam a zsidó államot. Ha hangosan mondanám, kinevetnének, ötven év múlva valósággá válik” – írja.

1904-ben Herzl meghalt. 1917 őszén, az első világháború idején Balfour angol külügyminiszter elismerte a zsidók jogát ahhoz, hogy Palesztinában nemzeti otthont alapítsanak. 1918-ban az angol hadsereg elfoglalta Palesztinát, mely angol mandátumos terület lett. 1947 őszén az ENSZ Közgyűlése elismerte a zsidók igényét, hogy létrehozzák önálló államukat. 1948 májusában kikiáltották Izrael államát. Herzl félévszázados jóslata tehát bekövetkezett. De: az első bázeli kongresszus és Izrael kikiáltása közötti időszakban Hitler kiirtotta az európai zsidóság túlnyomó többségét.

Herzl rendkívül érdekes és sokat vitatott történelmi személyiség. Tanulmányomban a bázeli konferencia századik évfordulója alkalmából az értékelések néhány szempontját ismertetem. Zangwill 1898-as elfelejtett esszéjét kiindulási pontnak azért választom, mert a százéves Herzl-irodalom megdöbbentően sok kérdését felvetette. Ennek ellenére szinte sohasem hivatkoznak rá, még azok sem, akik egyébként nem tagadják az angol író szerepét a cionista mozgalom történetében.

Zangwill, mint láttuk, kongresszusi beszámolóját a *137. zsoltár* felidézésével és tagadásával kezdte. Magyar fordítója figyelte meg: Zangwill állandóan visszautal a zsoltárra, hogy rendre optimista változatát adja.

Bázelben „...évszázadok annyi munkája után, megint egy nagyon modern Mózes gondolkodik Izrael megszabadításáról a rabság házából – egy kongresszus absztrakt-konkrét formájában”. Zangwill a *Zsidó állam* című műre utal, melyben Herzl a megalapítandó Zsidó Társaságot nevezte az új Mózesnek. Ennek kell megszervezni és lebonyolítani az új honfoglalást. „Par excellence forradalmi eszme volt a zsidók visszatérése az Ígéret Földjére” – fordítja majd fogalmi nyelvre Zangwill metaforáját André Chouraqui algériai szerző Párizsban 1960-ban kiadott Herzl-életrajzában.

A nemzetközi, így a magyar sajtó hírt ad az első bázeli kongresszusról. A Budapesti Hírlap névtelen vezércikke szerint „a legérdekesebb dolog, érdekesebb mindennél, ami ebben a pillanatban Európában történik, az úgynevezett Sionpárti zsidók kongresszusa”. A megelőző hetekben a Budapesti Hírlap részletesen beszámolt – összehasonlíthatatlanul nagyobb terjedelemben – a francia köztársasági elnök oroszországi útjáról, és tudósítást közölt a világ minden tájáról, vissza-visszatérve egy-egy eseményre, görög miniszterválságra vagy délamerikai államcsínyre. Tudomásom szerint még senki sem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a nemzetközi sajtó vagy csupán egy-egy ország sajtója milyen

* Zangwil esszéjét Tóth Szilvia, az egyéb idézeteket a szerző fordította.

súllyal és milyen terjedelemben foglalkozott az első bázeli cionista kongresszussal. A bécsi Neue Freie Presse, melyet a kor legfontosabb német nyelvű lapjának mondanak – a pápa és a török szultán is olvasta –, és amelynek Herzl Tivadar volt az irodalmi rovatvezetője, tudatosan hallgatott az eseményről. Liberális zsidó tulajdonosai a cionizmus következetes ellenfelei voltak.

A sajtójelentéseken túl az első és azonnal klasszikus beszámolót a kongresszusról Israel Zangwill írta. Zangwill a '80-as években kezdte pályáját. 1892-ben jelent meg a *Children of the ghetto* című könyve, óriási sikert aratott, és későbbi értékelések szerint fordulatot jelentett a zsidó irodalom történetében. Amikor 1895-ben Herzl Londonban Max Nordau ajánlólevelével felkereste, Zangwillt már jól ismerték Angliában és az Egyesült Államokban. A következő évtizedben híre átterjedt a kontinensre, Franciaországba Charles Péguy, a neokatolicizmus vezéralakja vezette be. Nálunk Ady írt róla elismeréssel.

Zangwillnak jelentős szerepe van a cionizmus történetében. 1895-ben összehozta Herzlt az angol zsidó körökkel, és így biztosított számára először nyilvánosságot. Évtizedekkel később André Spire elmondja, hogy Zangwill személye nyugtatta meg a franciákat, a zsidókat és nem zsidókat egyaránt, hogy a cionizmus nem valami német dolog, és Herzl nem a „Kaiser", azaz a német császár ügynöke. Az első kongresszusok hivatalos nyelve a német volt, 1914-ig a vezetők többsége a németek közül került ki. Spire 1919-ben a Versailles-ba meghívott cionista küldöttség tagja lesz. 1897-ben Bázelben csupán két nemzetközileg ismert személyiség volt jelen: Max Nordau és Zangwill. Nordau is Pesten született. Orvos és német nyelvű író, német lapok párizsi tudósítója. Könyvei a századforduló idején rendkívül olvasottak.

Achad Haam, a neves orosz zsidó publicista, aki csak vonakodva ment el megfigyelőként Bázelbe, a kongresszust követően kijelentette: „Izraelt nem a diplomaták, hanem a próféták fogják megváltani [...] a nép újraszületésének meg kell előznie az ország újjáépítését." Achad Haamnak Zangwill, a londoni gettó szláv szülöttje, már *A kongresszus álmodói*ban válaszolt: „ És bár Palesztinát jelölitek meg végső célként, azt tanácsoljátok, hogy később cselekedjünk, érleljük a cionista szenvedélyt, a fajt fokozatosan neveljük és készítsük fel az eljövendő nagy, tudatos, történelmi szerepre, negyven évig tartó vándorlást a sivatagban, mialatt megszervezzük vagy elpusztítjuk a csőcseléket: hogy a ma elnyomott millióinak sírása süket fülekre találjon, ugye, te álmodó? Nem vennél tudomást a sok száz sürgönyről, a számtalan aláíró ezernyi kérelméről, a holnap valamilyen elképzelt tökéletessége kedvéért?"Achad Haam „a bázeli program eltökélt ellensége" – írja majd Chouraqui 1960-ban.

Ugyancsak 1960-ban Emanuel Neumann, az amerikai cionista szervezet vezetője hasonlóképpen értékel, és többek között Achad Haam hatásával magyarázza, hogy Herzl halála után a cionista mozgalom még a Balfour-deklarációt követően is (1917) lemondott a herzli eszmékről, „mert sem a Cionista Szervezet, sem a Jewish Agency nem rendelkezett kormányzati és adminisztratív ha-

talommal, amely pedig lényeges eleme volt Herzl koncepciójának". 1930-ban Weizmann, a cionista világszervezet akkori elnöke – emlékeztet Neumann – kijelentette, hogy sem a zsidó állam, sem a zsidó többség nem szükséges Palesztinában. Achad Haam lényeges befolyást gyakorolt olyan orosz és német zsidókra, akik egyébként kölcsönösen nem igen szívlelték egymást, mint Weizmann, Martin Buber filozófus és Nachum Goldmann, a cionista világszövetség egyik elnöke. Amikor 1936-ban a Peel Commision Palesztinába látogatott, hogy a jövőt illető fontos kérdéseket megvitassa (Palesztina akkor angol mandátumos terület volt), Weizmann Achad Haam könyvének angol fordítását kívánta átnyújtani mint „aktuálisat". Weizmann egyik politikai ellenfele, Berl Katznelson viszont kijelentette: „Achad Haam fontos szerző, de angol fordítása veszedelmes. A könyv megírásának időpontja és Hitler között nem harminc év, hanem háromszáz év telt el." Martin Buber és Nachum Goldmann ezt nem feltétlenül vették észre, ha az előbbi 1944-es *On Zion* című könyvére, és az utóbbi 1960-as Herzl-emlékbeszédére gondolok.

Achad Haam 1904-ben éppen az egyik szenvedélyes cikkét írta Herzl ellen, amikor a halálhírét meghallotta. Nem kevésbé szenvedélyesen méltatja a már legendássá vált vezért, és aztán folytatja a politikai cionizmus bírálatát. Achad Haam ellenezte az 1880-as évek elejétől – az oroszországi pogromok hatására – Palesztinában létesített földműves telepek működését. Palesztinát csupán mint leendő kulturális központot képzelte el. Ezeket a telepeseket nevezték praktikus cionistáknak. Herzl is ellenfelük volt, mert filantróp alapon működtek, és nemzetközi jogi garanciák nélkül. (Palesztina 1918-ig a török birodalom része volt.) Achad Haam feltétlen történelmi érdeme, hogy mindenkinél korábban felfigyelt a palesztinai arabokra, és elvetette azt a legendát, amely szerint Palesztina néptelen lenne.

Herzlről rengetegen írtak. Korabeli majd későbbi pártemberek, államférfiak, cionisták és anticionisták, szépírók, újságírók és filozófusok, majd, inkább csak újabban, hivatásos történészek. Terjedelmes monográfiákat szenteltek neki, mint De Haas, Alexander Bein, Patai József, Desmond Stewart, Amos Elon, Chouraqui, Ernst Pawel, Halász Zoltán; a cionizmus története megfelelő fejezetében szólnak róla, mint Jacques Soustelle, Walter Laqueur, David Vital, Harold Wilson és Shlomo Avineri; emlékirataikban idézik, mint Chaim Weizmann és Stefan Zweig. Itt jegyzem meg, hogy az angolszász és a frankofón szerzők egymás kutatásairól általában kölcsönösen nem vesznek tudomást.

A cionizmus első átfogó történetét R. J. H. Gottheil írta, a sémi nyelvek professzora a Columbia egyetemen. *Zionism* című könyve 1914-ben jelent meg a *Movements in Judaism* sorozatban. Előszavának dátuma 1912. október. Az amerikai cionista szövetség vezetőjének nagy érdeme, hogy bőségesen idéz korabeli újságcikkekből, amelyekre utóbb ritkán történt utalás. Kisebb-nagyobb tárgyi tévedései vannak, például Herzl és Zangwill nem Bécsben ismerkedtek meg véletlenül, hanem Herzl tudatosan kereste fel az angol írót Londonban.

Gottheil eltökélt zsidó nacionalista. Szenvedélyesen támadja a nyugat-európai asszimilált zsidókat és szervezeteiket, így az 1860-ban – mint mondja – ígéretesen alapított, de később a „francia sovinizmus szolgálatába süllyedt" Alliance Israelite Universelle-t. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az arab zsidóknak majd egészen más véleményük lesz az Alliance-ról. Az Alliance a francia nyelvet és kultúrát terjesztette a Földközi-tenger mohamedán vidékein és a Balkánon, és ezzel elősegítette, hogy az ott élő zsidók a középkorból kiemelkedjenek. A már említett Chouraqui nemcsak Herzl életrajzát, hanem az Alliance történetét is megírta. 1912-ben azonban még szó sincs az arab zsidókról a cionista mozgalomban, sőt a szefárdokról sem nagyon, jóllehet személy szerint Nordau szefárd volt, és szinte a legutóbbi időkig ezt Herzlről is feltételezték. Továbbá: az arab zsidók általában nem osztoznak az asszimiláció elleni támadásban sem, amely egyébként a 19. század elleni általános támadás egyik összetevője volt.)

Természetesen minden politikai, társadalmi vagy művészi mozgalom iparkodik megtalálni a maga előfutárait. Gottheil részletesen felsorolja mindazokat, akik valamilyen formában a cionista gondolat úttörői lehetnek, így – a legtöbb későbbi szerzővel azonosan – megemlíti George Eliotot, Moses Hesst, az Egyiptomot megszálló Napóleont a zsidókhoz intézett 1797-es kiáltványa miatt, Pinskert és még sokan másokat, de nem azzal a célzattal – ami Weizmannál és Bubernél érezhető –, hogy Herzl jelentőségét csökkentse. Chouraqui szerint a „visszatérés gondolata" csaknem minden nemzedékben megjelent, és többek között Reubenit és Sabbatai Zvit is emlegeti. A második világháború óta a történészek a holocaust vagy (és) Izrael állam létrejötte szemszögéből vizsgálják a zsidó történelmet.

Az amerikai David Biale, aki az amerikai tapasztalatok alapján gondolkodik, és a zsidó történelmet eltökélten nem a holocaust és nem is a cionizmus lencséjén kívánja szemlélni, azt állítja, hogy Reubeni (XVI. század) és Herzl között az a különbség, hogy az utóbbi korában a politikai propaganda már hatásosan működött (*Power and powerless in Jewish history*, New York, 1986). Avineri a tágas és mindig bővülő névsort, Graetz-cel egészíti ki, mert a XIX. századi német tudományosság legjobb szintjén elsőként írta meg a zsidók egyetemes történetét.

Kétféle kronológia van: konkrét, átélt – és absztrakt, szimbolikus. Az előbbit ismeri a történelmi személyiség, az utóbbit a történetíró teremti meg. Ha már Budapesten az első cionista kongresszus századik évfordulóján Herzlről, a magyarról beszélhetünk, hadd említsek meg én is valakit, akit a képzeletbeli múltat, az absztrakt és szimbolikus kronológiát konstruálva a cionizmus előfutárának tekinthetünk. Sándor Iván (1750–1815) előbb a piaristák, majd a jezsuiták tanítványa volt. Az első magyar bibliofil és a magyar ortográfia úttörője volt. Enciklopédikus érdeklődésébe Sabbatai Zvi (XVII. század) is belefért. *Sokféle* címen egyszemélyes folyóiratot adott ki. Első kötetében 1791-ben ma-

dártávlatból áttekinti a zsidók helyzetét a világ különböző térségeiben Perzsiától Amszterdamig. Konklúzióként elmondja, hogy ha a zsidók újra összegyűlnének, újra nagy nemzetet alkotnának.

Az első francia nyelvű Herzl-életrajzot Baruch Hagani írta az első világháború idején. Ennek is nagy érdeme, hogy a korabeli, később alig emlegetett forrásokból – napilapokból és folyóiratokból – részletesen idéz. Hagani, a párizsi Écho sioniste szerkesztője, a legjobb francia kartéziánus hagyományt követi: könyve tömör, világos és lényegi kérdésekre koncentrál. Tárgyi tévedésektől mentes. Mindenkinél pontosabban írja le Herzl és az orosz zsidók közötti különbséget, a nagy angol kereskedelmi társaságok hatását Herzl gondolatvilágára és Herzl vezetési módszerét. Hagani – a később írt életrajzok tükrében láthatjuk ezt – a boileau-i elvet követi: „felesleges részletekkel ne terheld az olvasót". Haganit szigorúan csak a politikus érdekli, a későbbi szerzők a politikust és a magánembert rendre összekeverik.

Mi a Herzl és az orosz zsidók közti különbség? Herzl az Osztrák–Magyar Monarchiában nőtt fel, ahol szinte teljes volt a szólás- és sajtószabadság. Az orosz zsidóknak a cári Oroszországban minden szavukat meg kellett fontolniuk. Az eltérő tapasztalatok miatt nem azonos nyelven beszélnek, noha általában németül érintkeznek. Herzl kultúrája magyar, német és francia, az oroszoké kelet-európai zsidó kultúra. Herzl a nyugati tudomány és technika szerelmese, az oroszok ezzel éppen hogy csak ismerkednek. Herzl világpolitikában gondolkodik és diplomáciai erőfeszítésektől vár sikert, az oroszok a mindennapos, apró munkában bíznak, és tapasztalataik alapján a politika szó maga is rémülettel tölti el őket. Herzl viszont a palesztinai apró munkával szemben bizalmatlan, mert nemzetközi garancia híján bármikor bármiféle kormányzati szeszély megsemmisíthetné. Herzl zsidóságának tudatosítása után is közép-európai, az oroszok Herzl tervezett államában semmiféle sajátos zsidó jelleget nem látnak. Herzl regényében – a valószínűleg Jókai (is) inspirálta *Ős-új ország*ban – Achad Haam csak nyugati kultúrát talál.

Zangwill 1898-as esszéjében bemutatja a kongresszus résztvevőit. „Furcsán válogatott vezetők csoportja ez [...] mindannyian többé-kevésbé azt hiszik, hogy a tollnak a milliomos aranyánál nagyobb hatalma van." Zangwill, a szigetországbeli író jellemzi így kontinentális kollegáit. Mert ugyan az arisztokrata Shelley nevezte hajdan a költőket a világ öntudatlan törvényhozóinak, elsősorban a kontinensen terjedt el ez az eszme, ahol a költészet – legalábbis művelői számára – a vallás helyére lépett, és ahol a költők – legyenek középosztálybeliek vagy éhenkórászok – a próféták jogait igényelték. Vajon ismerte-e Herzl e gondolat egyik legradikálisabb megfogalmazását, Petőfi *A XIX. század költői* című versét? Nem tudom. Zangwill szerint Herzlt a „magyar képzelőerő, nagy írói öntudat és zsidó szív" jellemzi.

Nagyon fontos és összegző mondat ez. A későbbi méltatók általában megfeledkeznek a költői öntudatról és a magyar képzelőerőről. Természetesen min-

denki megemlíti, hogy Herzl író volt, olykor ismertetik műveit, és idéznek is belőlük, de inkább csak a politikus „színpadi fogásairól szólnak", míg a költői öntudat jelentőségéről (egy-két kivétellel, mint Ernst Pawel) hallgatnak. Voltaire volt az első, aki a világ hatalmasaival mint költő (és mert költő) egyenlőként kívánt beszélni. Herzl egyik kötetének a *Filozófiai mesék* címet adta. (Bécsben akkoriban Voltaire nagyon népszerű volt.) A Herzl Tivadarral foglalkozók általában mellőzik a komparatisztikai vizsgálatokat, és elkerüli a figyelmüket, hogy több nemzeti felszabadítási mozgalom vezetője költő volt. Sok szerzőt, így a diplomáciai kapcsolatokban feltehetően jártas Avinerit is meglepte az a fesztelenség és magabiztosság, mellyel Herzl a világ vezető személyiségeivel tárgyalt, és ami nehezen magyarázható a cionisita vezető (*Naplója* tanúsága szerint) sokszor Adyra emlékeztető költői öntudata nélkül. Herzl egyébként az akkori világ legjobb politikai propaganda- és színpadi iskolájába járt, a francia parlamentbe. A fogásokat gondosan lejegyezte, még mielőtt sejtette volna, hogy egyszer majd felhasználhatja azokat*.

Zangwill nem részletezi, hogy mit jelent a magyar képzelőerő. Szövegében evidencia erejével hat, mint amit mindenkinek ismerni kell. A XIX. század végén Angliában még élt a magyar 1848–49 emléke. Jókait az orosz realistákkal egyenértékű nagy írónak tartották, és maga Zangwill tudott Kossuth angliai diadalútjáról. Egy harcosan anticionista orosz–amerikai zsidó, J. Menuhin, aki a judaizmus XX. századi válságáról értekezik, a magyar szabadságharcot teszi felelőssé a cionizmusért, mert Petőfi és Kossuth tanították meg az orosz zsidó fiatalokat, hogy nacionalisták, azaz cionisták legyenek. Petőfi és Kossuth hatásáról objektív történetírók is beszélnek. Herzl maga több ízben is kijelentette, hogy a korabeli Európában csupán Angliában és Magyarországon nincs antiszemitizmus (noha tartott kirobbanásától). A bécsi zsidók az idő tájt abban reménykedtek, hogy a magyarok megakadályozzák az osztrák antiszemitizmust. A magyar háttér jelentősségére az arab André Chouraqui ráérez, de tényleges ismeretei nincsenek.

Monográfusai általában elmondják, hogy Herzl Pesten született, de olykor nem ismerik a különbséget Galícia, Ausztria és Magyarország között, és Herzlről jobbára mint Pestre tévedt bécsi gyerekről beszélnek, így Amos Elon, akivel vitatkozva írta Andrew Handler *Dori. The life of Theodor Herzl in Budapest* című könyvét. Handler alapkutatásokat végez, és külön érdekessége, hogy észreveszi Istóczy Győző antiszemita felfogása és Herzl Zsidó állama közt az érvelésbeli hasonlóságokat. (Istóczy szerint a zsidókérdés megoldása az ősi zsidó állam újra visszaállítása lenne.) Handler műve nélkülözhetetlen

* Nem találtam még olyan tanulmányt, mely a *Bourbon Palotát*, a francia parlamenti életet bemutató cikkgyűjteményét behatóan elemezte volna, noha Herzl társadalomismeretéről sokat megtudhatunk belőle. Herzl újságíróként komolyan vette magát, párizsi példa is bátoríthatta: E. Drumont hatalom volt.

minden további kutatáshoz (Ernst Pawel például jól kamatoztatja), de nem tudja érzékeltetni, hogy a valóságban mi is volt Herzl magyar szellemi hozománya. Pedig Handler idézi is – szinte könyve létjogosultságaként – Zangwill megjegyzését Herzl magyar képzelőerejéről.

A „magyar képzelőerő" kérdése nem érdektelen. Pinsker *Autoemancipáció*ja (1882), és Herzl *Zsidó állam*a (1896) között tucatnyi könyv jelent meg, tucatnyi társaság alakult, és még cionista kongresszusról is ábrándoztak. Miért éppen Herzlnek volt sikere? Mert a korábbi kezdeményezésekre építhetett, anélkül, hogy kezdetben bármit is tudott volna róluk? Vagy mert szerencsés pillanatban szólalt meg, nem öt évvel korábban és nem öt évvel később? Vagy azért volt sikere, mert írásmódjában és egész modorában eltért az elődeitől? Herzl egyszerre volt rendkívül határozott, szertartásos és udvarias. Vagy azért, mert Magyarországon tovább tartott az eklektikus, liberális és toleráns XIX. század, a tudományban és technikában bízó XIX. század, mint másutt? Az a XIX. század, amelyet olyan erővel támad majd Maurice Barres és Charles Maurras, Szabó Dezső, Achad Haam és Martin Buber... Amikor egy neves francia író 1904-ben bejelenti a „tudomány csődjét", Ady hevesen tiltakozik...

„Vagy kevésbé költő az – folytatja Zangwill –, aki figyelembe veszi a valóság törvényeit, kevésbé vallásos, aki elfogadja azokat, és kevésbé zsidó, aki saját századában él? A mi álmodónkban semmi középkori nincs, a modernség szerelmese..." Baruch Hagani (aki – kivételes eset – Zangwill említett esszéjére is hivatkozik) Herzl tévedésének tartja, hogy túlságosan is bízott a technikában.

Herzl „empirikus államférfi volt". Szelleme rugalmas volt és mozgékony, gyorsan alkalmazkodott a körülményekhez, de a célokat és az alapvető politikai elképzeléseket nem változtatta meg – mondja majd Emanuel Neumann Herzl születésének 100. évfordulóján. Így látja őt Jacques Soustelle francia politikus és etnográfus, aki a *Longue Marche D'Israel* Herzl-fejezetét Chouraqui adatai nyomán írja.

Zangwill így folytatja tanulmányát: „Az idealistáknak megvan az a boldogító képességük, hogy átnézzenek a láthatón – ezt az árat fizetik a láthatatlan látásáért. Nyitott szemű zsidó idealistánk is azzal van megáldva, hogy az aktualitásokról egyáltalán nincs tudomása. De erejét éppen az adja, hogy egyáltalán nem ismeri a népet, melyet vezetne, és az országot, ahová vezethetné őket, és az, hogy cionista lelkesedéséről elismeri, hogy csak másodrangú fajtából való, amit a helyi antiszemitizmus hozott létre..." Hathatós érv lenne ez a szöveg Herzl zsidó ellenfelei számára, ha Zangwill nem folytatná gondolatmenetét. „Nem létezik számára a fajtájára jellemző bénító humorérzék, a kicsinyes ellenségeskedés holland és lengyel között, a szefárd és askenázi kölcsönös felsőbbrendűsége, a nyugati és keleti zsidó groteszk összeférhetetlensége, a gazdag cinizmusa és sznobériája és a kiaknázatlan területek műveletlen kalandorainak materializmusa. Olyan magasan és távol van, hogy az apró egyedi színezetek és

jelek számára mind beleolvadnak az általános testvériségbe; és ha elég cinikus, hogy sejtse létezésüket, elég bölcs is, hogy felismerje, hogy minden nemzet össze nem illő részek komponense, melyet ellentétes elemek éltetnek."

A XVI. századi vallásháborúk dúlta Franciaországban politikusnak nevezték azokat, akik az áthidalhatatlannak tetsző katolikus-protestáns ellentéteken túlemelkedve az egységes Franciaország eszméjét hirdették meg.

„Egyedül a politikai cionizmus tud felemelni és egyesíteni: bármilyen vallásos fordulat zavart okozna, és elválasztana" – írja Zangwill. Még legrosszabb álmában sem gondolta volna 1898-ban, hogy éppen a politikai cionizmushoz való hűsége miatt kell majd elhagynia a mozgalmat Herzl halálát követően.

Zangwill esszéje hatalmas tabló, melynek sűrű szövevényében ezernyi apró célzás van. A kongresszusi jegyzőkönyv hitelesíti a költői beszámoló tárgyi pontosságát. Egy valami hiányzik belőle, az idő. A leírás biztonságot és bizalmat sugároz. Herzl – a *Zsidó állam*ból láthatjuk – nem fél attól, hogy a zsidókat komoly veszély fenyegetheti. Nordau 1897-es kongresszusi beszámolója, bármilyen sötét képet is fest az asszimilációról, tragédiától nem tart. Herzl, amikor 1895-ben megírja a *Zsidó állam*ot, nem megalázott, hanem megsértett ember. Úgy érzi, hogy zsidó nem élhet méltóságban keresztény társadalomban. Az új zsidó államot a méltóság megőrzése és megvalósítása miatt kell megteremteni. A közvetlen fizikai veszélyt csak az orosz zsidók érezhetik, akik körében már szerveződik a Herzllel szembeni ellenállás. Aztán gyorsan követik egymást az események. A romániai zsidók exodusa, az orosz zsidók helyzetének fokozódó romlása, a kisinyovi pogrom. Az emberi méltóság érdekében fellépő Herzl felismeri a fizikai veszélyt, az élet vagy halál kérdését, és ezért elfogadja az angol kormány ajánlatát 1903-ban, hogy Kelet-Afrikában telepítsék le a veszélyeztetett zsidókat. Ez az ún. Uganda-terv. Zangwill 1898-as esszéjében még nincs benne az, amit a holocaust után Laqueur, a cionizmus egyik történetírója nagyon személetesen úgy fogalmazott meg, hogy Herzl a „sebesség prófétája". Herzl halála után Zangwill is a „sebesség prófétája" lesz.

Herzl utolsó évei: versenyfutás az idővel. Mindegy, hogy hol, csak valahol Európán kívül – jogi garanciákkal – letelepíteni a létükben fenyegetett zsidó tömegeket. „A szívem Palesztinához, az eszem Kelet-Afrikához vonz" – írta Herzl egyik utolsó levelében.

Herzl halála után a cionista vezetés véglegesen elutasítja az Uganda-ajánlatot. Zangwill ezért szakít a mozgalommal, és megalakítja a maga territoriális szervezetét. „A cionizmus Cion nélkül többet ér, mint Cion a cionizmus nélkül" – vallja Zangwill. Azaz többet ér egy nép, mint bármiféle eszme. André Spire, aki az Uganda-ügyben egyértelműen Zangwillt támogatja, 1913-ban kijelenti, hogy a műveletlen és arrogáns orosz cionista vezetők, akik csak Palesztinában gondolkodtak, képmutatásból feláldoztak egy népet.

Negyedszázaddal később Révész Béla a Holocaust előestéjén írta meg kétkötetes expresszionista hangvételű, de meglepően jól dokumentált Nordau-

életrajzát. Az üldözött zsidók előtt a menekülés minden kapuja bezárult. Révész természetesen az Uganda-terv pártfogóival rokonszenvezett.

1948-ban alakult meg Izráel állama. Az 1949-ben Tel Avivban kiadott cionizmustörténetében írja Isaac Gruenban: „Az antiugandisák nem értették meg Herzl politikájának motívumait."

Ben Guigui 1964-ben a Toulouse-i egyetemen készített doktori disszertációjában feleletet keres arra, hogy miért felejtették el az egykor világhírű Zangwillt. Két oka volt: az irodalomban a viktoriánus kori ízlésnek bealkonyult, és a cionista vezetők nem bocsátották meg neki, hogy szakított a mozgalommal.

Herzl 1904-ben 44 éves korában halt meg. Talán szerencséje volt, erre mintha Buber is utalna. Gyerekes dolog lenne találgatni, mi történt volna, ha még él öt vagy harminc évet. Megmarad-e a mozgalom vezetőjének, vagy kikerül magából a mozgalomból is. Az Uganda-tervet Herzl 1903 őszén a VI. cionista kongresszuson terjesztette elő. Ernst Pawel kitűnő életrajzában (*The labyrinth of Exile. A life of Theodor Herzl*, New York, 1989) érzékelteti, hogy a következő hónapokban Herzl és orosz ellenzéke között már nemcsak az Uganda-terv elfogadásáról vagy elvetéséről folyt a vita, hanem a vezetés kérdéséről és a vezér személyéről is.

The Fantasy of the Hungarian, the Dramatic Self-consciousness of the Literary Artists

The title of the study – the fantasy of the Hungarian, the dramatic self-consciousness of the literary artist – is a citation from the Dreamers of congress written by Israel Zangwill. The essay is a classic but often forgotten depiction of the Basel congress. The lecturer analyses some of the Herzl-commentators and biographers (among them Achad Haam; R. J. H. Gottbel, the first american historian of zionisme; Baruch Hagani, the first French biographer of Herzl; André Chouraqui, Amos Elon, Jacques Soustelle and Béla Révész), and compares their opinions to Zangwill's one.

Theodor Herzl a szépíró

„Ősújország" – a valóra vált utópia

Lichtmann Tamás

Theodor Herzl íróként és publicistaként kezdte pályafutását. Bécsben a Neue Freie Presse irodalmi rovatát vezette, közben színműveket írt, amelyekkel mérsékelt sikert aratott. Párizsi tudósítói munkásságát tárcái fémjelzik, ekkor született A zsidó állam című politikai röpirata. Amivel politikai tevékenysége mellett írói halhatatlanságot biztosított magának, az egyetlen regény, az Ősújország (Altneuland). Az is kétségtelen azonban, hogy ez a mű elsősorban nem irodalmi értékei miatt maradandó.

Jelen tanulmány arra a – Herzl-kutatásban legalábbis – szokatlan feladatra vállalkozik, hogy esztétikai elemzés tárgyává tegyen egy olyan művet, amely elsősorban nem irodalmi-poétikai értékei által hat, nem esztétikai normák alapján tartozik a művelődéstörténet vitathatatlanul maradandó értékei közé, hanem az esztétikum területén messze túlmutató sajátosságai miatt. Herzl olyan utópikus regényt írt, amely a műfaj sok évszázados történetében először lépett túl a nyelv közegében létező virtuális világ keretein. Először fordult elő egy irodalmi alkotással, hogy fikcióból empirikus valósággá vált. A regény híressé vált mottója – „Ha akarjátok, nem mese" – egyedülálló módon világít rá esztétikum és valóság viszonyára, miáltal elemzése a konkrét jelenség megismerésén túl általános filozófiai-esztétikai tanulságokkal is szolgálhat.

1. Elméleti megjegyzések az utópia fogalmáról

A szó eredeti jelentése szerint az utópia olyan átfogó társadalomelméleti, főleg államelméleti elképzelés, amely az adott korban megvalósíthatatlannak látszó eszményi társadalmi berendezkedést vázol fel.[1] Tágabb értelemben utópiának nevezhető bármilyen fantasztikus színezetű társadalomelméleti, természettudományos vagy akár köznapi elképzelés is, mely az adott korban térben és időben lehetetlennek látszik vagy esetleg a jövőben megvalósulható lehetőségként merül fel.

1 A szó a toposz („hely") görög szó fosztóképzős alakja, vagyis jelentése „nem hely", nem létező hely, sehol sincs ország. A fogalom először Morus Tamás művének címeként fordult elő, tartalmi előképe Platón: Az állam c. műve.

„Az utópisztikus képzetek az ember nembeli lényegéhez tartozó teleologikus gondolkodás sajátos termékei; olyan fantáziaképek, amelyek gyakran megszabhatják a pozitív cselekvés irányát, máskor azonban üres álmodozáshoz vezethetnek, s megvalósulásuk az adott körülmények között objektíve kizárt. A pozitív utópiák fontos szerepet tölthetnek be, mint nagyobb történelmi távlatú célkitűzések, amelyek később, a hozzájuk vezető feltételek fokozatos megteremtésével – többnyire módosult formában, de lényegi tartalmuk megtartásával – valóra válhatnak."[2] Lamartine szavaival élve az utópiák gyakran csak túl korai igazságok.

Az utópisztikus irodalom a szépirodalom – elsősorban a regényirodalom – egyik jelentős csoportja, melynek tartalma és célja egy átfogó jellegű társadalmi, technikai jövőkép bemutatása, amely legtöbbször elvontan társadalomfilozófiai, államelméleti jellegű, de lehet személyes hangon előadott élményszerű fikció is.

Műfaji sajátossága, hogy az elmélet és az epikus fikció sajátos módon keveredik benne, az elméleti jellegű műveket átszövi a fantasztikum, a teremtett epikus fikció, a szépirodalmi utópiákat pedig gyakran megszakítják az elképzelt (gyakorlati, politikai, gazdasági, szociális) állapotokat értekezésszerűen leíró jellegű szövegek.

A leírások adott esetben háttérbe is szoríthatják a cselekményesség szépirodalmi formáit. Az utópia esztétikai-poétikai következménye, hogy az eszményítés jegyében nem vagy alig fordulhatnak elő komolyabb emberi-individuális konfliktusok; amennyiben mégis szerepet kapnak a történetben, akkor is inkább illusztratív jellegűek és didaktikus hangsúllyal rendelkeznek. Az utópikus regényekben előforduló konfliktusok néha globális természeti-történeti katasztrófák, melyek révén az ideális társadalom létrehozásáért vívott harcot állítja középpontba a szerző (természeti katasztrófák, kozmikus jelenségek, történelmi-politikai összeütközések).

Az utópisztikus irodalom műfaji formái: államregények, útleírások, fiktív utazások, messianisztikus, apokaliptikus művek, science fiction, egzotikus irodalom (távoli tájak, idegen bolygók, térbeli-időbeli távolságok legyőzése). A műfaj ősképei az emberiség történetének legrégibb korszakaiból származnak, az ősi mítoszok világából, melyek bizonyos szempontból bízvást nevezhetők az utópisztikus irodalom előképeinek: kozmikus és metafizikus eredetmítoszok, teremtésmítoszok, a bibliai vízözön, kéneső, tűzben pusztuló birodalmak képei, az antik alvilág, túlvilág képzete, a boldog lelkek szigete, az aranykor ígérete – és maga az Ígéret Földje, a zsidó Kánaán utópikus eszméje. Mindezek

2 Lásd Világirodalmi Lexikon. 16. kötet. Budapest. 1994. Akadémiai Kiadó. 252.

azt bizonyítják, hogy az utópisztikus gondolkodásmód az ember legősibb vágyainak, képzeteinek, közösségi és egyéni boldogságról vallott elképzeléseinek lényegi sajátossága, amely kezdettől napjainkig végigkíséri az embert egész történelme során.

Ugyanakkor az utópia – különösen a legújabb korok tragikus történelmi tapasztalatainak következtében – nemcsak az emberiség vágyait, hanem rémképeit, rettegéseit, a totális pusztulástól való félelmének vízióit is megörökíti, negatív utópiák formájában (Huxley, Orwell, Čapek, H. G. Wells, Jünger és mások művei; ősei a vallásos világvégemítoszok, utolsó ítéletképzetek, haláltánc-irodalom, Bosch és mások víziói)

2. *Az Ősújország helye az utópisztikus irodalomban*

Amint láttuk, az utópisztikus irodalom évezredes hagyományokra tekinthet vissza, melyek sorában a zsidó vallásos-mitikus irodalom eszmeköre a legjelentősebb előzmények közé tartozik. Ebből a szempontból tehát korántsem véletlen és egyedülálló jelenség, hogy egy modern szerző az új zsidó állam tervét egy utópisztikus regény keretei között fogalmazza meg. Hiszen ebben a szándékában olyan előképek erősíthették meg eszméit és látomásait, mint a zsidó profetikus irodalom apokaliptikus és társadalomfilozófiai víziói, az aranykor utópisztikus ígéretei, és a zsidóság történetét végigkísérő messianisztikus megváltásreménységek.

Herzl műve azonban nemcsak ősi előképeit tekintve mondható egy gazdag hagyománykincs részének, hanem újkori szellemi, politikai, társadalomelméleti környezetében, a zsidó megújulás utópisztikus álmaként is elődökre, társakra támaszkodhat. A 19. század új filozófiai, társadalmi, politikai törekvései számos messianisztikus, utópisztikus vonással rendelkeznek: ilyenek az utópisztikus szocializmus, a marxizmus messianisztikus motívumai, vagy a zsidó nemzeti törekvések utópisztikus szocialista jellegű eszméi. Tulajdonképpen a megszülető cionizmus számos vonása a (zsidó) forradalmi messianizmus egyik formájaként is felfogható.

Ezek az eszmék kezdettől fogva utópisztikus regényekben, vagy idealizált, egyértelműen eszményítő megközelítésű történelmi tárgyú regényekben fogalmazódnak meg. Theodor Herzl regénye tehát mind tágabb mind szűkebb értelemben egyaránt visszavezethető előzményekre, ősökre, irodalmi példákra. Talán elegendő itt csupán néhány ismert példa megemlítése: Moses Hess: Róma és Jeruzsálem, 1862; Theodor Hertzka: Eine Reise nach Freiland, 1887; Menahem (Edmund) Eisler: Ein Zukunftsbild, 1885; Max Osterberg-Verakoff: Das Reich Judaea im Jahre 6000 (2241), 1893.

A műfaj a 20. században is tovább élt, számos kiemelkedő – ráadásul asszimiláns – német író foglalkozott a zsidóság sorsával, utópisztikus regényben

vagy esszében, önvallomásban vagy más műfajban.[3] Az utópisztikus cionista regény egy különös kései példáját megtaláljuk a harmincas évek magyar irodalmában is, Barta Sándor elfeledett regényében, az 1938-ban írt Új Júdeában (amely meglepő módon rímel Herzl híres művére).

3. *Az Ősújország keletkezésének motivációja és az író szándéka*

Esztétikai elemzésünk fő hipotézise szerint tehát Theodor Herzl műve utópisztikus regény. A legújabb magyar kiadás előszavában Borsányi Ferenc a leghíresebb cionista utópiának nevezi a regényt, műfajilag pedig klasszikus utópiának tartja. Az író egy olyan országot álmodik meg benne, „amelyben a tudományok, különösen a műszaki ágazat, elérik a fejlettség legmagasabb szintjét, ahol a zsidó lakosságot korlátlan lehetőségek veszik körül, barátságban él és együtt dolgozik az arabokkal, akik hasonló jogokkal és lehetőségekkel rendelkeznek. Ez az új kultúra alapjaiban európai kultúra, amely a sokszínűségre és soknyelvűségre épül, a technikai és szociális kérdések megoldására helyezi a legfőbb hangsúlyt. A héber nyelvről és a zsidó kultúráról szó sincs a regényben."[4]

Vajon mi indította Herzlt arra, hogy utópisztikus regényt írjon; mégpedig éppen arról a témáról, pontosabban arról a célról, amely őt közvetlenül politikailag, társadalmilag, gyakorlatilag foglalkoztatta? Miért nem elégedett meg azzal a munkával, azzal az alkotó tevékenységgel, melyet fantasztikus energiával, embert próbáló erőfeszítéssel (mint hamarosan kiderült, minden emberi mértéket meghaladó erőfeszítéssel) végzett: a cionista politikai mozgalom megszervezésével, a politikai, diplomáciai, gazdasági, szociális, magánéleti akciók sokaságával, amit egy meglehetős konkrétsággal körvonalazott politikai terv megvalósítása érdekében fejtett ki? Ha a politikai cionizmus tervét reálisnak tartotta (márpedig minden jel szerint annak tartotta), ha a gyakorlati tennivalók teljes embert (sokszor még annál is többet) kívánó munkáját végezte, ha az elképzeléseinek megfelelő tetteket cikkeinek, röpiratainak sokaságával, különösen a nagyhatású „Der Judenstaat" című művével szolgálta, vázolta és szervezte – akkor miért érezte szükségesnek még azt is, hogy egy utópisztikus regényben megalkossa az általa elképzelt államot?

3 Néhány példa a rendkívül gazdag német esszéirodalomból: M. Brod: Requiem Hebraicum, Rassentheorie und Judentum; A. Döblin: Jüdische Erneuerung, Flucht und Sammlung des Judenvolks, Wanderung oder Hochmut kommt vor dem Fall; L. Feuchtwanger: Die Aufgabe des Judentums (A. Zweiggal közösen); J. Roth: Juden auf Wanderschaft; J. Wassermann: Mein Weg als Deutscher und Jude; A. Zweig: Bilanz der deutschen Judenheit, Das neue Kanaan; S. Zweig: Die Heilung durch den Geist

4 Ld. Borsányi Ferenc: Előszó. Aki valósággá álmodta a mesét: Herzl Tivadar. Az ősi ország újjászületésének regénye. In: Herzl Tivadar: Ősújország. Bp. 1993. Bethlen Gábor Könyvkiadó. 6.

Erre a kérdésre egyetlen – mégpedig esztétikai – válasz adható: széleskörű politikai tevékenysége, a cionista mozgalom megszervezése mellett, részben annak ellentéteként Theodor Herzl elsősorban írói alkat volt, alapvetően publicisztikai hajlamokkal és szépirodalmi ambíciókkal megáldva.

Ez a megállapítás választ adhat ugyan arra, hogy miért írt regényt, ahhoz azonban, hogy azt is megértsük, miért írta meg politikai álmait éppen egy utópisztikus regényben, tovább kell fejtenünk a gondolatmenetet. Egyáltalán, utópiának szánta-e művét, vagy népszerűsítő formában megalkotott államtervnek? Hiszen ha utópiaként írta meg, akkor – nagy európai műveltsége alapján – nyilván tisztában volt azzal is, hogy az utópisztikus álmokból ritkán lesz valóság, szkeptikusabban fogalmazva; még sohasem valósult meg egyetlen eszményi utópisztikus elképzelés sem. Akkor tehát – hogy megismételjük a kérdést – nem is utópiának szánta művét, hanem fikcióba öltöztetett programnak? Alapjaiban, az állam megszületésének, létrehozásának kényszerítő eszméjében bizonyára inkább a program szándéka munkált benne, ebből a szemszögből nézve inkább a fikció által erősített politikai eszmével állunk szemben. Az elképzelt állam felépítésének részleteiben viszont egy eszményi utópisztikus álomelképzelés körvonalai bontakoznak ki, a mű részleteiben tehát sok a (ma is, sőt bizonyára mindenkor is) utópisztikusnak tekinthető elem. Ezekről a részletekről később még lesz szó.

Maradjunk tehát egyelőre az író elsődleges szándékának vizsgálatánál. Herzlnek tudnia kellett, hogy az emberekre ritkán lehet hatni filozófiai elméletekkel, esszéisztikus társadalmi elképzelésekkel. A tömegeknek meg kell mutatni, mégpedig világos, érzékletes képekké oldott, átélhető formában, miért és hogyan lesz számukra jobb az, amit az író-politikus elképzelt, miért lesz előnyös számukra, ha gyökeresen megváltoztatják körülményeiket. A tömegeket – miután képzeletüknek megmutatják a megálmodott új világot – rá kell venni arra, hogy ne csak elképzeljék, hanem akarják is azt, amit valaki(k) elképzelt(ek), megálmodta(k) számukra és önmaguk számára, és éppen azon vannak, hogy valósággá változtassák az álmokat. A társadalmi álmok közvetítése a tömegek számára még akkor is nehéz feladat, ha ezek az álmok az évezredes hagyományokban gyökereznek, ha a hazatérés, a régi haza újbóli birtokbavétele évezredek óta ott szunnyad a zsidók lelkében. Az is igaz, hogy amiről Herzl a regényében ír, az mese (a szónak „fikció" értelmében) – de éppen azt üzeni általa a tömegeknek, hogy ha akarjátok, nem mese, hanem valósággá válhat. Csak akarni kell!

Vajon milyen arányban akarhatták a korabeli zsidók Herzl (és a cionista kongresszusok gyakran nem is egységes) terveinek valóra váltását. Tartok tőle, hogy olyasmivel kell itt szembenéznünk, ami ellentétben áll a próféta álmával, ami – ha belső meggyőződését, álmodói zsenialitását nem is, de – közvetlen eredményességét alapvetően kétségbe vonja. A Bázeli kongresszust követő évtizedek ugyanis azt igazolják, hogy Herzl álma nem vezetett egyenesen a zsidó állam megteremtéséhez. Nem tudjuk természetesen, mi történt volna, ha megéri az I. világháborút és az azt követő évtizedeket. Ezt az abszolút történetietlen feltételezést meg sem fogalmazhatnánk, ha történeti-eszmei szempontból vizsgálnánk témánkat – de megtehetjük egy esztétikai-poétikai elemzésben. Herzl álma ugyanis – és ez ma már sajnos történelmi közhely – a II. világháború nélkül alighanem ma is az utópiák világába tartozna. A zsidó állam létrejöttéhez nem Herzl álma és nem a cionista kongresszusok terve adta meg a végső lökést, hanem Auschwitz és a Holocaust. Ezzel nem állítjuk azt, hogy a II. világháború nélkül nem jött volna létre az állam, és azt sem, hogy nem. De talán hiába lett volna Herzl álma, hiába a cionista mozgalom mindmegannyi erőfeszítése, ha nincs Holocaust, talán még ma sem létezne a zsidó állam, talán még ma is az utópiák világába tartozna Herzlék nemzedékének álma. Vagy legalábbis sokkal nehezebben és később születhetett volna meg.

A műfaji meghatározás tehát innen szemlélve is jogosult. Az Ősújország elsősorban nem program, nem gyakorlati tanítás, hanem utópia. Mert azok között a viszonyok között, amikor a mű (és a mozgalom) megszületett, az utópiák világába tartozott. És csak évtizedek múltán érlelődött meg a történelmi szükségszerűség, amelynek alapján – sokkal súlyosabb és véresebb körülmények között, mint ahogy ő megálmodta – megvalósulhatott az Ősújország utópiája. Ami pedig megvalósult, az csak részben hasonlít arra, amit Herzl megálmodott. A regény szövegében megtestesülő álmokból sok minden utópia volt és az is maradt. Ha tehát azt mondjuk, hogy Herzl műve az egyetlen olyan utópia, amely megvalósult, akkor ezt csak korlátozott érvénnyel jelenthetjük ki. A többszintű utópiából megvalósult a lényeg, maga az állam, ám a vázolt társadalomelméleti elképzelések többsége nem vált valóra, és ma is utópiának számít. Ezekre később még visszatérünk.

Nem lehet nem tudomásul venni, hogy fél évszázad telt el a kongresszus után, amikor megvalósult az, amit 1897. szeptember 3-án Herzl nagy öntudattal (vagy talán inkább profetikus előrelátással) feljegyzett naplójába: „Bázelben megalapítottam a zsidó államot." Az utópia akkor lehetett volna igazán eredményes, ha általa sikerül megelőznie mindazt, ami a kijelentés és a politikai megvalósulás között történt. Így azt mondhatjuk, hogy Herzl műve olyan utópia, olyan eszmény, amelyre a történelem minden korábbinál és elképzelhetőnél tragikusabb módon cáfolt rá, és a világ évtizedekig abba az irányba haladt, hogy még a legtávolabbi jövőbe vetített lehetőségét is megsemmisítse mindannak, amiről az utópia szólt.

Ami végül is ötven év után megvalósult, az a vér és pusztulás legmélyebb poklában született. Igaz ugyan, hogy a megvalósult mű fölött a nagy álmodó Herzl szelleme lebegett alapeszmeként, de még inkább az elpusztított milliók nyomán felszálló füst – és az utóbbinak volt csak annyi ereje és hatása, hogy felébressze a Föld államainak lelkiismeretét (már amennyire az államoknak egyáltalán lehet lelkiismeretük). Herzl kongresszusainak és regényének erre önmagában nem lett volna ereje.

Kétségkívül szkeptikus gondolat ez, talán eretnek is, de sajnos ez az igazság. Ezért (is) érezhetjük úgy még ma is, hogy Herzl regénye utópia. Az eret-

nek gondolatmenetet folytatva akár arra a következtetésre is juthatnánk a szörnyűségek tapasztalatának birtokában, hogy talán hatásosabb lett volna (ismét a meg nem engedhető feltételes mód!), ha Herzl nem egy tökéletes, ideális állam utópiáját vázolja fel, ahogy ő mondja, tanításként a nép és a politikusok számára, hanem inkább egy negatív utópia vízióját, egy feltételezett és várható katasztrófa képét festette volna meg, figyelmeztetésül a világ számára: ha nem cselekedtek hamarosan, megtörténhet a legnagyobb szörnyűség, és ti lesztek a felelősek érte.

Hiába volt azonban Herzl a legzseniálisabb álmodó, azt a szörnyűséget, ami később bekövetkezett, ő sem álmodhatta meg. Mert a Holocaust valósága emberi elme számára elképzelhetetlen volt, azt emberként gondolkodó lény legkísértetiesebb rémálmában sem álmodhatta meg előre. Talán csak egy Kafka-szerű túlérzékeny, fájdalmak és félelmek évezredes terheit magában egyesítő zseni volt rá képes.[5]

Másfelől viszont optimistán is szemlélhetjük a cionista mozgalom és a regény hatását. Eszerint úgy lehetne fogalmazni, hogy alig ötven év telt el a megírás óta, és a benne foglaltak lényegében megvalósultak. Ebben az esetben viszont cinizmussal is vádolhatók lehetnénk, hiszen ez az „alig ötven év" szörnyű ötven év volt. Az optimizmus tehát nem lehet felhőtlen, az elmúlt évtizedek árnya most már örökké fölötte lebeg. Ez a kettősség a zsidóság legújabb kori történetében (is) elválaszthatatlanul jelen van: Egyfelől a cionizmus a 20. század legsikeresebb nemzeti mozgalmai közé tartozik – másfelől viszont a 20. század egyik legtragikusabb mozgalma.

A regény azért is utópia, mert a benne vázolt út – miszerint a cionizmus egyetlen célja a világ valamennyi zsidójának kivándorlása Palesztinába – még ma sem egyértelmű cél. Sőt, a cionizmus nemcsak Izrael államot jelenti, mint egyetlen megoldást, hanem a kettős azonosságot, a kettős kötődést is elfogadhatónak tartja. Eszerint Herzl képe, miszerint a zsidó proletariátus, a zsidó parasztság, a zsidó burzsoázia; cionisták és asszimilánsok, vallásosok és ateisták, sőt zsidók és nem zsidók (európaiak, arabok) tömegei egyként Palesztina tökéletes és ideális államában találják meg boldogságukat, ma éppúgy utópiának számít, mint a századfordulón. A valóság ugyanis ritkán hasonlít az álmokra.

Még egyszer mérlegre téve a feltételezett írói szándékot, most már közelebb lépve a regény szövegéhez, számos motívum, megjegyzés, fiktív elem utal arra, hogy Herzl maga is utópisztikus regénynek szánta művét. Az igazságos ál-

5 Másrészről viszont igaz, hogy a regény számos motívuma döbbenetesen realisztikus és a későbbi valóság ismeretében látnoki erő munkál benne. Az író olyan részletkérdésekben látta meg előre a jövőt, melyek azt bizonyítják, hogy nem földtől elrugaszkodott fantaszta, hanem múltat és jelent mérlegre tevő racionális gondolkodó és reálpolitikus volt. Bár az is lehet, hogy ez is utólagos belemagyarázás, és valójában Herzl elképzelései termékenyítették meg azok gondolkodását, akik később gyakorlatba ültették át az eszmét, és tőle vették át a megvalósítás útját-módját.

lamrend, a mindenki érdekére tekintettel levő hatalom, a lehető legteljesebb gazdasági egyenlőség, a vallások és népek békés testvéri együttélése, a fegyverek teljes szükségtelensége, a tudomány egész világot megtermékenyítő hatalma, az élet eszményi megszervezése, a tökéletes világ – mindez egy racionális elme szinte már misztikus álma. Ahogy a nagy szellemek – filozófusok és költők – elképzelik a tökéletes államot. Az elképzelt eszményi Palesztina, amely kicsiben megvalósítja a világharmóniát (ahogy egy másik álmodozó, Pap Károly évtizedekkel későbbi vitairatában írja[6]), és ideális példáját az egész világra kisugározza; a zsidó messianisztikus eszméknek ebben a késői megfogalmazásában a zsidóság példaadó szerepének álma rejtőzik. És ez metafizikus-etikai szempontból nézve mélyen utópisztikus gondolat.

4. *A regény utóhangja*

A fentebb vázolt utópisztikus szándékokat látszik bizonyítani a regény lírai utószava, amely látszólag szervetlenül követi a mű epikus cselekményét. Megtörik az egységes szépirodalmi fikció, az alkotó kilép a személytelenség homályából, és első személyben vall céljairól, álmairól. Az utóhang első mondata különösen erős szubjektív hangsúllyal indul:

„De ha nem akarjátok, úgy mindaz, amit elmondtam néktek, csak mese s az is fog maradni."[7]

Ez a mondat a regény címe alá írt műfaji megjelölésre rímel. Ami ott még alig tűnik fel, az itt értelmet nyer. „Ha akarjátok, nem mese..." – „De ha nem akarjátok, csak mese..." Ez az elején félbeszakított, és csak a történet befejezése után folytatott mondat mesteri szerkesztéssel foglalja keretbe az egész fikciót. Íme, elolvastatok egy regényt, egy nyilvánvalóan kitalált történetet, amely a jövőben játszódik (a megírás éve, 1902 után húsz évvel), de csak rajtatok áll, hogy a kitalált szépirodalmi történet ne maradjon meg a virtualitás világában, hanem valósággá váljék. Csak akarnotok kell, és megvalósul.

Hogy mi valósul meg? Mindaz, ami a cím utáni mottó félbeszakított és a regénytörténet befejezése után folytatott mondata között olvasható. Vagyis az egész történet. Ez is azt bizonyítja, hogy utópisztikus regényt olvastunk. Hiszen egy valóságos regény szerzője nem foglalja effajta keretbe művét; nem a megvalósíthatóságot hangsúlyozza (vagy ha igen, akkor azt is fikcióként – vagyis a fiktív történet valós voltát hangsúlyozva és nem a potenciális megvalósítási lehetőséget). A kettő között világos különbség tehető: a regény gyakran

6 Pap Károly: Zsidó sebek és bűnök. Bp. 1935.

7 Herzl Tivadar: Ősújország. Bp. 1993. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 231.o. A fakszimile kiadás alapjául a Márkus Aladár által fordított és 1938-ban megjelent kiadás szolgált. A továbbiakban valamennyi idézet ebből a kiadásból való.

úgy igyekszik felkelteni a valóság illúzióját, hogy megjegyzésként hozzáfűzi: a történet, amit elmesélt, igaz, és megtörtént eseményeken alapszik. Herzl nem ezt mondja. Nem azt állítja, hogy története igaz, hanem azt, hogy igaz lehet, megvalósítható – a jövőben. Nem a múltba, nem is a jelenbe helyezi a fikció igazságát, hanem a jövőbe. Ha akarjátok, mindazt megtehetitek, amiről szóltam, valósággá tehetitek, amit e lapokon megálmodtam nektek.

Ahogy G. B. Shaw írta az utópiáról: „Képzeld el, amit kívánsz, kívánd, amit elképzelsz; teremtsd meg, amit kívánsz." Shaw persze arra gondolt az utolsó részmondatával, hogy az író megteremtheti műve fikciójában, amit kívánt és elképzelt. Herzl pedig azt mondja, hogy az író által megteremtett fiktív világ nemcsak virtuálisan, hanem a valóságban is megteremthető. Az utópiának ezáltal hangsúlyosan imperatív jelleget kölcsönöz.

Az utóhang következő mondatában két kulcsszó bukkan fel: „Tanító költeményt akartam írni. Sokan azt mondják majd erre: több benne a költészet, mint a tanítás, mások meg úgy vélik tán, hogy inkább tanítás volt, mint költemény."[8] Művét egyfelől költészetnek nevezi, vagyis a fiktív szépirodalom körébe utalja, másrészt tanító költeménynek, vagyis olyan fiktív világnak, amely közvetlenül kell hogy tanítsa, nevelje az embereket, és irányt szabjon cselekedeteiknek. Ismét a lélektanilag motivált akarati ráhatás motívumát hangsúlyozza: csak akarni kell mindazt, amit tanítok nektek, és akkor megvalósul.[9]

A két fogalom distinkciójából alapvető és lényegi esztétikai következtetések is levonhatók. A művészet egy fiktív világot ábrázol, amely úgy része a valóságnak, hogy nem akar empirikusan megvalósulni, hanem a maga fikcionalitásában válik a teljes (materiális és eszmei) valóság részévé. Vagyis a mű világa is valóság, de nem lép fel a hétköznapi valóság akár csak illuzórikus látszatával sem. A kettő nem keveredik össze, az olvasó az első mondattól az utolsóig beleéli magát a mű világába, benne létezik, de mindvégig (különösen azután, hogy leteszi a könyvet) tisztában van vele, hogy amit olvas, az nem az ő mindennapi valósága. Átélhetjük Don Quijote, Raszkolnyikov vagy Josef K. kalandjait, de eközben világosan tudjuk, hogy az utcán (sem a múltban sem a jövőben) nem találkozhatunk velük.

Az utópia fiktív világa viszont azt a képzetet kelti, hogy ha ma nem is, de a jövőben talán ugyanúgy fogunk élni, mint a mű hősei, hogy az ábrázolt világ számunkra is megvalósítható példa, és hogy a valóságban is törekednünk kell a megvalósítása felé. Ebben az esetben is tudjuk ugyan, hogy amiről olvasunk, az nem az empirikus valóság, de – a többi műfajtól eltérően, ahol azt is tudjuk, hogy sosem volt és sosem lesz empirikus valóság – az utópisztikus művek ol-

8 Ősújország, uo.

9 Ez minden tanítás, minden nevelés célja; ezért tartozik számos tanító költemény az utópisztikus irodalom körébe (pl. a reneszánsz utópiák, a felvilágosodás híres tanító művei, Voltaire, Rousseau; az utópiszikus majd az agitatív szocializmus művei. pl. Brecht tandrámái.

vasása közben elhisszük, hogy a benne megteremtett virtuális világ egyszer talán valóban empirikus valósággá válik. Ha nem is abban az eszményi formában, ahogy alkotója elképzeli, de egyre közelítve hozzá. És ebben rejlik az utópia lényege – a megvalósíthatóság eszméjében és hitében.

Az utóhang következő bekezdése is szokatlan: „Három évi munka után utadra bocsátalak, könyvem! Sajnállak. Mert irdatlan erdőkön, a meg nem értés, a félremagyarázás ellenséges rengetegén át fog utad vezetni."

Regényt ilyen gondolatokkal nem szokás „útjára bocsátani". Csak a regényfikción túlmutató szándékkal, az esztétikumon túli célokkal létrehozott művek kelthetnek hasonló gondolatokat. Hiszen minden könyv önálló életet él, minden mű félremagyarázható, félreértelmezhető. Ez – hogy profánul fejezzük ki magunkat – „be van kalkulálva" a művészi tevékenységbe. Herzl féltő, aggódó szavai egy személyesebb, nem „pusztán" esztétikai szándékot feltételeznek, egy annál közvetlenebb, megvalósításra törő szándékot fejeznek ki. Csak azt a fikciót félti így teremtője, amelyet meg is akar valósítani. Hiszen az írói szándék csaknem mindig félreérthető, de ez jottányit sem változtat a szöveg értékén, véglegességén. A félreértelmezéseket helyes értelmezések követik, vagy legalábbis egyre közelebb juthatnak a mind teljesebb és egzaktabb műértéshez. Ha viszont a műben megfogalmazott eszmét a szerzője meg akarja valósítani, akkor sokkal veszélyesebb a félreértelmezés, mert abból egészen másfajta valóság keletkezhet, mint amilyet a szerző megálmodott. Az empirikus valóság pedig már nem korrigálható.

Az utóhang utolsó bekezdésében felhangzik a legfontosabb kulcsszó: az álom – az utópia kulcsszava:

„De ha barátokhoz érsz, köszöntsd őket az én nevemben is. Mondd meg nekik: az álmodozás is lehet az élet tartalma. S ne higgyék, hogy álom és valóság közt oly nagy a távolság. Minden emberi tett csak álom volt valaha s eljön az idő, amikor ismét álommá porlik szét."

Minden utópia álomként született, és az álom lényegéhez tartozik, hogy nem válik valósággá (hiszen maga is valóság, de nem empirikusan az). Herzl üzenete katartikusan megrendítő: Az álmodozás az élet tartalma, és csak akkor születnek nagy tettek, ha az ember merészet álmodik. A legfőbb merészség pedig az, ha megpróbáljuk álmainkat valóra váltani. A megvalósított álmok az igazi tettek, ezek viszik előre az emberiség életét.

Másrészről az álom a művészi fantázia, a fikció szinonimájaként is értelmezhető. Vagyis az a mondat, miszerint az álmodozás is lehet az élet tartalma, a művészi fantázia működésére is utalhat. Az álom képes valóságot teremteni, de nemcsak úgy, ahogy az utópia jegyében elképzeljük, empirikus valósággá válva, hanem virtuálisan, a mű világában is. Számos korban az álom a művészet legfőbb ihletője (romantika, szürrealizmus – hogy csak kettőt említsünk), de ennél átfogóbb módon, filozófiailag is értelmezhető; mint a megismerés lényeges formája, a lét álomszerű megmagyarázhatatlanságának, vagy a világ

megismerhetetlenségének, káoszának, álomszerű irracionalitásának metaforikus kifejeződése.[10]

Theodor Herzl álma azonban nem a romantikus elvágyódás, az álomszerű valóság irracionalitásának kísérteties álma, hanem a realitásé – pontosabban az álomként elképzelt jövendő realitásé.

5. *A regény címéről*

A cím jelentésére az első rész végén kapunk magyarázatot. Az embergyűlölő Kingscourt, akihez a hős beáll segítőtársnak, kísérőnek, szilveszter éjszakáján, a palesztinai partok mentén hajózva, hosszú beszédet tart a korabeli világ bűnösségéről, az emberek butaságáról, a társadalom pusztulásra érett dekadenciájáról. Fejtegetései jellegzetesen századfordulós gondolatok, a válságba jutott polgár rezignációjának kifejtései. Szerinte ha Mózes feltámadna, csodálná ugyan a technika új vívmányait, de keserűen nevetne az emberek változatlan gyarlóságain. Gondolatait a következőkkel zárja: „Azokkal az eszközökkel és ismeretekkel, amelyekkel ma, 1902. december 31-én, az emberiség rendelkezik, azokkal ma lehetne segíteni rajtuk. Higgye meg, nem kell ehhez sem a bölcsek köve, sem a kormányozható léghajó. Tudja, hogy kiknek kellene elöl járni? Maguknak, zsidóknak. Éppen azért, mert olyan rossz körülmények között élnek. Maguknak nincs veszteni valójuk. Maguk megteremthetnének egy kísérleti országot ott Palesztinában, ahol voltunk, felépíthetnének az ősi földön egy új országot. Az ősújországot."[11]

Itt hangzik el a regényben először és egyetlen helyen a cím. Az ősi földön új ország magyarázatot ad ugyan a fogalomra, de nem ez az egyetlen magyarázat. A legendásan híres név több rétegű jelentést hordoz, melyek közül az egyik feltétlenül kiemelendő a többi közül. Az „altneu" jelző Európa talán leghíresebb középkori zsinagógájának, a prágainak a neve. Márpedig ez a név – hogy ismét profán módon fogalmazzunk – szerzői jogilag foglalt, és minden művelt európai értelmiségi számára ismerős, különösen, ha az az értelmiségi a Monarchiában született és Bécsben élt. Nem lehet tehát véletlen, hogy Herzl – talán tudat alatt, freudista ösztönöktől hajtva (ami szintén az akkori Monarchia vívmánya), talán nagyon is tudatosan – a legendás prágai zsinagóga nevét adja utópisztikus zsidó államának. Emellett az esztétikai-poétikai értelmezés sem mehet el szó nélkül.

A zsinagóga nevének asszociatív alkalmazása azt jelenti (akár a szerző szándéka ellenére is, de meggyőződésem szerint inkább tudatosan felhasználva), hogy az író az európai zsidó tradícióra épít, hogy az egész megálmodott államot ebből az évszázados vallási hagyományból eredezteti. Akik tehát a vallás elhanyagolásával, a zsidó kultúra hagyományaival való szakítással vádolták Herzlt, azok nem olvasták el alaposan a regényt. Hiszen a leghangsúlyosabb helyen, a címben rejti el metaforikusan műve legfontosabb üzenetét; az „altneu" eszerint nemcsak az ősi földet jelenti, ahogy a rezignált német–amerikai milliomos magyarázza, hanem az ősi hagyományt is, a vallási tradíció erejét. Arra utal (áttételesen és rejtetten) ez a cím, hogy a zsidóság megmaradásának kulcsa évszázadokon keresztül a zsinagóga eszméjében és vallási gyakorlatában őrződött meg és rejlik ma is. Mondhatni, ez a címötlet a regény egyik legzseniálisabb művészi, metaforikus találmánya.

Herzl Tivadart sok kritikusa vádolta világiassággal, a hagyományoktól való elszakadással, túlzott szekularizációval, amiért a racionalitásra, a politikai-gazdasági megoldásra helyezte élete és küzdelme fő hangsúlyát, és regényében is ezek a világi motívumok jelennek meg túlsúlyban. Ez kétségtelen, egyfelől. Másrészről viszont ne feledjük, hogy az Új társaság felvilágosult, racionális utópiája mellett (amelyre még visszatérünk) ellenkező előjelű súlypontként ott van az újjáépített Templom költői erejű utópiája is. A kettő együtt alkotja az új Palesztinát, az utópia megvalósítandó államát. A 20. század küszöbén csak e kettő egyensúlyával, racionalitás és misztikum, világi és vallási gondolkodás harmonikus együttműködésével lehetett elképzelni a jövőt.

6. *A regény szerkezete*

A történet fikciója egy kitalált hőst állít a középpontba, akinek jellemét gondosan és jelképes erővel alkotja meg a szerző. Löwenberg Frigyes a századforduló jellegzetes alakja, rezignált, életunt, célokat és eszméket nem ismerő fiatalember, aki egy boldogtalan szerelemben tetszeleg, és bánatában „kétségbeesett" tettre szánja el magát: elbujdosik Bécsből. Az író leplezetlen iróniával ábrázolja hőse egész életformájának felszínességét. A fejezet (és az alak) mintha Arthur Schnitzler, Krúdy Gyula vagy Robert Musil könyveiből lépne elő. Az asszimiláns zsidó nagypolgárság metszően szatirikus képe még jobban kiemeli a későbbi fejezetek ideális palesztinai világának költői lendületét, amellyel éles kontrasztban áll. A társasági élet üressége a bécsi asszimiláns értelmiséghez tartozó író öniróniáját is magában rejti. A hős minden nyomot eltöröl maga után, és egy hozzá hasonlóan életunt amerikai (volt porosz) milliomos kísérőjeként elhagyja a dekadens Európát, hogy elvonuljon egy lakatlan szigetre.

Az első rész egy klasszikus realista regény „stíljében" íródott, fikciója azt sejteti, hogy hőse később katalizátorként közvetít majd a kor eszméi, alakjai, konfliktusai között. Miközben önmagának nincs és nem is lesz valódi drámai konfliktusa. Enervált, akarattalan, törekvés híján nem is lehet valódi regényhős, hiszen annak megszállottan kellene követnie élete választott célját, hogy

10 Néhány híres példa a világirodalomból: Calderon: Az élet álom, Kleist: Homburg hercege, E. T. A. Hoffmann: Az arany virágcserép, Hesse: A pusztai farkas, Kafka: A per.

11 Ősújország. 49–50.

elérje és megvalósítsa, vagy tragikusan belebukjon a harcba. Itt ilyesmi nincs, nem is várható. Löwenberg mellett már gyermekként felbukkan a regény későbbi másik hőse, Litvák Dávid, a galiciai szegény zsidóság jelképes alakja. „...ha az ember tanul, akkor erős és szabad lesz. És akkor majd kimegyek a szüleimmel és Mirjammal Erec-Jiszraelba. Az a mi országunk. Ott megtalálhatjuk a boldogulásunkat.– És én vissza fogom fizetni a jót és a rosszat is"[12] – mondja tízéves gyermekként, hallatlan öntudattal. Ez az öntudat nem az utópia világába tartozik, hanem hiteles valóság, enélkül az új nemzedék nem lett volna képes az új államalapításra. Nem a közép-európai asszimiláns zsidó polgárságban, hanem bennük, a galiciai és orosz zsidó szegényekben látja Herzl – rendkívüli politikai tisztánlátással – a jövőt, azokat a hiteles hagyományt, teremtő lendületet, intuíciót, energiát, életerőt adó vonásokat, amelyek nélkülözhetetlenek lesznek a későbbi államalapításhoz. Dávid alakjának megteremtésében egyáltalán nem utópisztikus, hanem messzire látó reálpolitikus a szerző.

A második rész húsz évvel később játszódik, és rögtön egy utópisztikus világ keretei között találjuk magunkat. Az utópia kedvelt cselekményváza az utazás, ahogy a hősök a megunt világból elutaznak, hogy megkeressék az álmok birodalmát. Itt is ez történik, az első rész hőse utazóként visszatér régi-új környezetébe, hogy megismerkedjék a húsz éve létrejött új országgal, és közvetítésével mi is megismerjük az utópisztikus államot. Ekkor már egyértelmű, hogy utópisztikus művel állunk szemben, de elsősorban nem azért tekinthető utópiának, mert a jövőben játszódik, hiszen annyira nem távoli ez a jövő, csupán húsz esztendő. Hanem inkább azért, mert ennyi idő alatt ilyen tökéletes ország, virágzó gazdasággal, iparral, infrastruktúrával, közlekedéssel, világszínvonalú tudománnyal, építészeti csodákkal (közöttük első helyen a rekonstruált jeruzsálemi Templommal) egyszerűen nem hozható létre. Csak az utópisztikus vágyak és álmok világában.

A rövid időbeli különbségre nyilván az epikus fikció érdekében (és kényszerében) van szüksége az írónak. A hős huszonhárom évesen hagyja el Bécset, tehát egy emberöltőn belül kell folytatódnia a történetnek, ráadásul egyéni boldogságát is meg kell találnia; tehát még házasságra illetve szerelemre képes korban kell lennie. Az epikus fikció követelményének viszont az a következménye, hogy a létrejött új világ tökéletessége, eszményi mivolta még utópisztikus keretek között is nehezen elképzelhető. Bár ha belegondolunk, hogy mit hozott létre hihetetlenül rövid idő alatt Izrael – korántsem utópisztikusan eszményi, de az adott történelmi-társadalmi lehetőségek között magasan fejlett, a kor legmagasabb társadalmi-technikai szintjén álló – állama, akkor nem is olyan hihetetlen a mű szerkezetében „engedélyezett" húsz év.

12 Ősújország. 27.

Kétségtelen, hogy az utópia kibontakozásával egyidejűleg a regény esztétikailag-poétikailag ábrázolt konfliktusainak feszültsége, a történet érdekessége fokozatosan alábbhagy, és végül teljes érdektelenségbe fullad (a mű irodalmilag értelmezhető konfliktusáról és nem a szöveg egészéről van szó). Helyét az utazó mindennapos tapasztalatai, részletesen leírt élményei, az eszményi állam eszményi polgárainak hosszú teoretikus előadásai, fejtegetései foglalják el. A szerkezeti váltás, a mű arányeltolódása szükségszerű és jellegzetes következménye az utópisztikus formának és tartalomnak. Az utópisztikus fikció szerint a hős sorra járja az eszményi állam helyszíneit, megismerkedik a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, vallási élet egyes képviselőivel és az általuk reprezentált gondolatokkal.

A leíró jellegű, értekezésszerű szövegek kétségtelenül gyengítik az irodalmi fikció erejét, megtörik a szerkezetet, lehetetlenné teszik a valódi konfliktusok érvényesülését, de – mint azt a műfaj elméletéből tudjuk – a didaktikum, az illusztratív jelleg az utópisztikus irodalom szükségszerű velejárója. Emellett Herzl ügyesen teremt epikusan fiktív keretet társadalomelméleti, politikai, gazdasági, kulturális elképzelései köré: gondoljunk a III. rész választási korteshadjáratának vitává alakított gazdaságpolitikai eszmefuttatásaira, az utazóknak megmutatott ipari és tudományos létesítményekre, vagy Levy József lemezről meghallgatott előadására a tömeges bevándorlások megszervezéséről (a IV. részben).

Közben a hős személyes sorsa annyira redukálódik, hogy végül egyetlen – szinte véletlen – gesztussal fejeződik ki új „szerelme", amely egy félreértésen alapuló leánykéréssel zárul. A hős személyes története tehát legfeljebb két-három mondatra terjed ki. A többi szereplőnek még ennyi személyes sorsa sincs, inkább illusztratív szerepük van; az ideális politikust, az ideális gazdasági vezetőt, az ideális tudóst, az eszményi állampolgárt jelenítik meg – és együtt alkotják az ideális társadalmat, az eszményi államot.

7. Utópisztikus elképzelések a regényben

Korábban utaltunk már rá, hogy az utópia többszintű ábrázolást eredményez a regényben, amelyek elsősorban eszmeileg, a valósághoz való viszonyukban több rétegűek, és nem esztétikailag-művészileg. Ősújország utópiája egészében valóban az egyetlen olyan utópia, amely azóta megvalósult. Számos részletében viszont azóta is az álmok eszményi birodalmába tartozik, és korunkban sincs sok remény rá, hogy valaha is valósággá váljanak. Megfogalmazásuk célja és értelme, hogy morális és történetfilozófiai szinten örök példaként, az abszolút tökéletesség megvalósításának elvont céljaként álljanak az emberiség előtt. Végezetül álljon itt néhány ezek közül a lényegük szerint utópisztikus elképzelések közül.

– A társadalmi berendezkedés utópiája:

„A célszerű beosztás mindent olcsóbbá tesz. A századvégi társadalom igen gazdag volt, csak nem volt meg benne a kellő rendszeresség és semmihez sem lehetett benne hozzájutni. Szociális kísérleteink azért sikerültek, mert a mi társadalmunk kiépülhetett anélkül, hogy a múlt hibáit örökölte volna. Bennünket a múlthoz csak az köt, ami gyakorlati életünk fejlődését nem gátolja. Megtehettük ezt annál is inkább, mert intézményeink mind újak. Itt semmi sem visel régi terheket, régmúlt idők adósságait nekünk nem kell törleszteni, nem úgy mint a régi államok számadásaiban. Nálunk az egész berendezkedés közpénzen történik, feltéve, hogy a szükségleteket nem fedezik azok az alapítványok és templomi adományozások, ami nálunk, zsidóknál szokásosak. Egyébként itt minden férfi és minden nő köteles két esztendőt közmunkában eltölteni, ezzel szemben minden iskola, sőt az egyetem is tandíjmentes. Hadseregünk nincs."[13]

Valamiféle ősközösségi ideális társadalom képe sejlik fel a sorokban, az örök egyenlőség, a szükségletek szerinti elosztás ősi eszméje alapján. Kisebb közösségekben azóta történtek kísérletek a megvalósítására, a társadalom egészét tekintve ez az abszolút tökéletesség vágyálmai közé tartozik.

– A béke utópiája:

„Hatalmas területen, négy utcára nézett a Béke Palotája, ahol az örökbéke hívei s a legkülönbözőbb tudományok képviselői kongresszusaikat tartották.

Ez a csodálatos intézmény a nemzetközi jótékonyságnak igazi középpontja. Itt fut össze a földkerekség búja-bánata, ami enyhítésre vár. Ha valahol a világon nagy szerencsétlenség történik, tűzvész pusztít vagy áradás rombol, ha valahol éhínség tör ki vagy járvány dühöng, itt mindig akad segítség. Mert nemcsak a panaszok futnak itt össze a világ minden részéből, de a nemes szívű adományok is. Nemzetközi állandó bizottság ügyel fel arra, hogy a segítség odajusson, ahol szükség van rá s az adományokat igazságosan osszák szét. De sokszor fordulnak ide támogatásért tudósok, művészek és feltalálók is.

Az óváros valóságos nemzetközi hely volt, ahol minden nép otthonára lelt. Hiszen innen indult el világtörténelmi útjára a legáltalánosabb és egyetemesebb emberi érzés: a szenvedés. S itt ringott bölcsője az emberi szellem minden törekvésének, amellyel a szenvedés ellen védekezett: a hitnek, szeretetnek és tudománynak."[14]

Az örök és teljes béke eszméjének utópisztikus alapjai nem is igényelnek külön bizonyítást, gyökerei a prófétai irodalomban, a messianisztikus eszmékben lelhetők fel.

13 Uo., 67.
14 Uo., 191–192.

– Az Új Társaság utópiája:

„A hit kérdését a közéletből végérvényesen kikapcsolták. Nem nézték azt, ki hol találja meg az áhítatot: zsinagógában, templomban, mecsetben, műcsarnokban vagy filharmonikus hangversenyen. A Végtelenséggel mindenki ott kereshette lelkének kapcsolatát, ahol legközelebb érezte. Mindez nem tartozott a közösségre és mindenki legbensőbb lelki ügyének tekintette."[15]

Ez a társaság, amely vallásokat, művészeteket, mindenféle emberi tevékenységet egyesít, inkább egy szabadkőműves páholyra emlékeztet. Alapvetően szekularizált, asszimiláns szervezet. Hasonlóval találkozhatunk Hermann Hesse költői utópiájában, Az üveggyöngyjátékban is.

Más helyen a regény a társaság gazdasági szerepéről szól, ami a megvalósult kibucokra emlékeztet, bár azok sem képesek az egész társadalmat átfogó érvényre juttatni eszméiket:

„Az Új Társaság tulajdonképpen nem más, mint a szövetkezeteknek egy óriási trösztje, amely a gazdasági élet minden ágát felöleli. S emellett legfőbb céljának a közjólét emelését tartja."[16]

– A Zsidó Akadémia utópiája:

„A művészet és filozófia független központja a Zsidó Akadémia volt, amelyet a francia akadémia mintájára szerveztek meg. … A nemzeti sovinizmus természetszerűleg távol állott e magas testülettől. Az első tagok a legkülönbözőbb nyelvű kultúrákból kerültek össze és az igazi humanizmus talaján egyesültek. Az alapszabályok első pontja így hangzott: „A Zsidó Akadémia célja, hogy felkutassa és megjutalmazza az egyénnek az emberiségért hozott áldozatát." És az Akadémiának e hivatása átölelte az egész földkerekséget."

„A régi társadalomban az államférfiak igen helyesen felismerték, hogy a becsületnek és dicsőségnek is jelvényekre van szüksége. … Tagul csak azt vesszük fel, aki minden magánérdektől és politikai törekvéstől távol áll. … És tudatosan választottuk a sárga színt is, hogy a becsületnek és dicsőségnek ez az új sárga foltja népünk történetének legszomorúbb napjaira és megaláztatásunkra emlékeztessen bennünket."[17]

Az akadémia elnökének szavai a szerző szubjektív vallomását is magukban foglalják. „Nem mondom, hogy a világ tökéletes. De hiszem, vallom és megvigasztal, hogy a múlt ma is él közöttünk s amit még a jövendő rejt, azt is ismerem. S ez a Jóság, a Szeretet. … Igen, mulandó és hiú minden, ha az egyén arasznyi létének távlatából nézzük, de felmagasodik az örökkévalóság horizontjába, ha képesek vagyunk egyéniségünktől elvonatkoztatni. Örök az álom, ami szememre borul, mert mások is álmodják majd, ha én már nem leszek.

15 Uo., 200.
16 Uo., 225.
17 Uo., 200–201.

A Szépség és Tudomány nem múlik el, ha alkotóik meg is térnek újra a semmiségbe."[18]

– A bölcsek hajójának utópiája:

A bölcsesség utópiájának egyik szép metaforikus motívuma a bölcsek hajója, a Futuro. Ennek ötlete is a zseniális államszervező, Lévy József agyában születik meg; „akiket meghívtunk a szentföldi útra, a világ intellektuális társadalmának legkiválóbbjai voltak. Írók és művészek bizottsága állította össze a meghívottak névsorát. Vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül hívtuk meg ezeket a szellemi előkelőségeket, a világnak a legnagyobb elméit, akik nem csak az út kellemességeinek kedvéért jöttek el, hanem mert tudták, hogy társadalmi helyzetüknek és kultúrájuknak megfelelő társaságot fognak együtt találni. – Én nagy érdeklődéssel figyeltem a gondolatoknak minden megnyilvánulását és mondhatom, úgy éreztem, hogy a legnagyobb elmék szóltak itt a zsidó néphez."[19]

– A Templom utópiája:

„Beteljesült az Idő s a Templom újra állott. Úgy mint egykor, a történelem kezdetén, ég felé törtek ismét az érc oszlopok Izrael szentélye előtt. Balról Boaznak hívták, a jobboldalit pedig Jachinnak. Az előcsarnokban óriási ércoltár emelkedett s a víztartó medencék, amiket vastengernek neveztek, úgy voltak lehelyezve, mint Salamon király dicsőséges napjaiban.

A hatalmas csarnokban most ének és lant zendült fel. Frigyes szíve mélyéig meg volt rendülve. Ott látta magát saját gyermekkorában s azután visszaszállt képzelete Izrael kezdeti korába. ...

Egykor, Salamon idejében a Templom aranytól és drágakövektől terhes pompája Izrael hatalmát és büszkeségét hirdette. S amikor mindez összedőlt, a romfalak mellett tizennyolc évszázadon át zokogott a zsidóság és felsóhajtott a Láthatatlanhoz, akinek a Templom csak kőbefaragott megjelenítése volt. Frigyes itt érezte újra a Láthatatlant a Templom oszlopai közt. Melle kitágult, szabadság és büszkeség nyargalt át lelkén. Íme, itt álltak körülötte az Úr ősi kiválasztott népének megtért fiai s felemelték lelküket a Láthatatlanhoz. Úgy álltak itt, mint őseik egykor a Mória hegyén. Salamon szavai újra valóra váltak: „Isten, ki a felhőkön trónol, elhívott engem s én építettem számára szilárd hajlékot, templomot, hol örökké fog lakozni." Ezen az estén ima szállt fel a földkerekség számtalan zsinagógájából, fényes palotákból és egyszerű hajlékokból, a péntekesti zsolozsmák felzendültek a szétszóratás bábeli nyelvtarkaságán, de Templom csak egyetlen egy volt a földön.

Miért?

18 Uo., 203.
19 Uo., 172.

Mert Izráel népe itt újra abban a szabad társadalmi közösségben élt, amelyek az emberiség magasabb céljainak elérését lehetővé tették. Azelőtt a száműzetésben, az elnyomásban, a gettóban csak a társadalmi összetartást ismerték meg. Később az egyenjogúsítás után felvirradt a szabadság napja is. De a kettő nem tudott egyesülni és együtt hatni. A gettóban lealázták emberi méltóságukat, elvették emberi jogaikat, de amikor a kultúrnépek megnyitották előttük a gettó kapuit és a szabad világra kiléphettek, megszűntek zsidók lenni. A zsidóság világtörténelmi hivatásának teljesítéséhez a szabadságnak és a zsidó közösség összetartozásának együtt kellett jelentkeznie. Csak itt, ahol ez megtörtént, építhették fel a Láthatatlannak, a Mindenhatónak igazi hajlékát."[20]

– Az Ősújország utópiája, a jövő állama – a regény központi utópiája:

„Sokat beszéltek és írtak már akkor is a jövő államáról, némelyek gúnyosan, mások lelkesedéssel... A jövő államát csak a meglévő társadalmi és politikai intézmények romjain tudták elképzelni. A jövő előjátéka tehát egy világkatasztrófa lett volna, amiben senki sem hitt komolyan. Úgy képzelték el a dolgot, hogy előbb a Káosz következik és azután fog csak ebből valami kialakulni, de még mindig kérdéses, hogy ez a valami jobb lesz-e mint a mostani állapotok... A régi világnak tehát nem kell elsüllyednie, hogy egy új világ születhessen... Az új társadalom hosszú időn át együtt él a régivel, amíg annak helyét teljesen elfoglalja."[21]

Az új állam a világ harmonikus fejlődéséből nő ki (ez is sajátosan utópisztikus gondolat, a nagy utópián belül), miáltal az európai zsidók tömeges távozásával helyreáll a gazdasági és társadalmi egyensúly, megszűnik a zsidó verseny, a konkurenciaharc, feledésbe merül az irigységből fakadó gyűlölet, és a zsidó állam népe a világ népei közösségének egyenrangú szeretett tagja lesz.

Sajnos, éppen ez az a gondolat, amelyre a legtragikusabban rácáfolt a történelem. A legracionálisabb elképzelést a legirracionálisabb valóság követte.

Ezért azután az Ősújország – éppen létrejöttének körülményeiben – a legutópisztikusabb.

Végül idézzük fel a regény végső szavait, melyek (egy madáchi ellen-haláltánc jelenetben) szinte aforisztikusan foglalják össze a boldog társadalom, az új állam létrejöttének valamennyi lényeges feltételét:

„– Íme, uraim, a társadalmi lét, az új és boldogabb formáit látjuk itt, Ősújhonban, magunk előtt. Vajon ki és mi teremtette meg ezt?

Mindenki a maga lelkivilága szerint válaszolt.

Az öreg Litvák: A szükség.

20 Uo., 193–195.
21 Uo., 223–224.

Steinek építész: A nép, amely ismét egyesült!
Kingscourt: A közlekedés tökéletesedése.
Dr. Marcus: A tudomány!
Levy József: Az akarat.
Steinek tanár: A természet erői.
Hopkins, az angol prédikátor: A kölcsönös türelem.
Besyd bej: Az önbizalom.
Litvák Dávid: A szeretet és a szenvedés.
Ekkor felállott az agg Sámuel rabbi és ünnepélyesen szólott: Isten![22]

Az új államot a szükség, a nép, a technika tökéletesedése, a tudomány fejlődése, az akarat, a természet embert szolgáló ereje, a kölcsönös türelem, az önbizalom, a szeretet és a szenvedés – és mindennek összefoglaló eszméje; Isten teremtette meg.

Theodor Herzl, the Literary Man

Theodor Herzl began his career as a literary man and publicist. In Vienna he was the literary editor of the Neue Freie Presse. He also wrote plays staged with moderate success. His work as a Paris correspondent was hallmarked by his feuilletons. It was in this period that his political pamphlet Der Judenstaat (The Jewish State) came into being. What made him immortal, apart from his political activities, was one single novel, the Altneuland (Old New Land). Undoubtedly this works is of lasting value but not on account of its literary merits.

The lecturer undertakes the perhaps unusual task of subjecting to aestethic analysis a work whose effect does not principally lie in its literary-poetical values, which does not belong to the undoubtedly lasting pieces of cultural history on the basis of aestethic norms, but on account of its features pointing far beyond the realm of aestethics. The Utopian novel Herzl wrote was the first in the history of several centuries of the genre to transcend the limits of the virtual world existing in the medium of language. It happened for the first time to a literary work that it turned from fiction into empirical reality. The famous motto of the novel – "If you will it, it is no fairy tale" – cast a unique light on the relations of aestethics and reality, therefore its analysis may, apart from getting us acquainted with the actual phenomenon, result in lessons of philosophy and aesthetics as well.

22 Uo., 229.

Herzl és Jókai

Szörényi László

Van a tengernyi Herzl-szakirodalomnak egy megdönthetetlennek látszó dogmája: ezt úgy nevezhetnők, hogy *a pesti német fiú* mítosza. Hogy most csak egy példát idézzünk: Klaus Dethloff Herzl-válogatása elé kismonográfia terjedelmű bevezetőt írt (1986) és ezt egy igen erőteljes képpel fejezi be, mégpedig az *Altneuland*ból (magyarul legsikerültebb fordítása, Márkus Aladár munkája az *Ősújország* címet adta neki). A regény főhőse, Friedrich az újra föltámasztott Zsidóországban istentiszteleten vesz részt. *„A hatalmas csarnokban most ének és lant zendül fel. Frigyes szíve mélyéig meg volt rendülve. Ott látta magát, saját gyerekkorában s azután visszaszállt képzelete Izrael kezdeti korába. S amíg körülötte a hívők az imát énekelték, eszébe jutottak Heine bűbájos sorai* Szombat hercegnő*ről, akit a* Csend Fejedelemasszony*ának is neveztek. Most felbúgott az ősi dal, amit a szétszórt nép számtalan zsinagógájában honvágytól remegve századokon át énekelt a földkerekségen:* Lehó daudi likrász káló... *Vagy mint Heine németül dalolta:* Komm, Geliebter, deiner harret / Schon die Braut, die dir entschleiert / Ihr verschämtes Angesicht... *Heine, a költő, szíve mélyéig átérezte a bűbájos romantikát, amelynek palástja népének sorsát betakarta. Német költő volt, de húrjain felsírtak a német dalok mellett a szépséges héber dallamok is."* Dethloff azt akarja bizonyítani ezzel az idézettel, hogy Herzl vezérlő ideája a tökéletes asszimilációra Heine volt, a harmadik nevezetes zsidó, aki a regényben – az író kortársain kívül – Mózesen és Sabbatai Cvin kívül előfordul és Dethloff szerint csak azért, hogy ez a két utóbbi „gestor"- ill. messiásszerepével megkönnyítse Herzl azonosulását az igazi példaképpel, Heinével.

Ezt a nagy életrajzokban általánosan elfogadott képet eddig csupán két kutató kérdőjelezte meg: Andrew Handler (1983) és Ferenczi László. (Tulajdonképpen legelőször már Patai József, aki kitűnő és héberre is lefordított életrajzában rengeteg megbízható és elsődleges forrásokból származó adatot hoz fel Herzl magyar identitásának kérdésköréhez, de ezeket nem foglalja össze, és így ő is áldozatul esik „a pesti német fiú" sztereotípiájának – ahogyan ezt teljes joggal megállapítja róla Handler. Mivel választott témám kifejtéséhez szükségesnek tartom, hadd ismertessem kissé részletesebben az ő gondolatmenetének ide vonatkozó pontjait.

Először is kifejti, hogy – szemben a német, angol és francia nyelvű szakirodalommal – Pest, ill. Budapest Herzl születésekor és élete első tizennyolc évében, amikor a magyar fővárosban élt, egyáltalán nem volt „német sziget a magyar barbárság tengerében". (Ahogyan egyébként ezt a Nordau-szakirodalom egy

része is hangoztatja.) Sőt, olyan magyar újjászületésnek volt színhelye, amelynek reményeiben a zsidók legnagyobb része osztozott, és hozzá is járult tehetsége szerint megvalósításához. Vonatkozik ez az újjászületés nemcsak a politikára és a gazdaságra, hanem a kultúrára is. Éppen ezért alaptalan Herzlt úgy beállítani, mintha ő a német nyelvnek és irodalomnak lett volna kizárólagos bajnoka igen korán kezdett irodalmi tevékenységében ill. a híres „Wir" elnevezésű német önképzőkör szervezésében. Handler elsőként ismertette és elemezte a jeruzsálemi Herzl-archívumban található magyar nyelvű dolgozatokat, amelyek nyelvi és stilisztikai minőségükben semmivel sem maradnak el a német nyelvű írások mögött, terjedelmükben pedig meg is haladják azokat. (Remélem, hogy valaki majd az elkövetkezőkben teljes terjedelmükben ki is fogja adni őket.) Ugyanígy cáfolja azt az önéletrajzi visszaemlékezést, amely szerint Herzl egy antiszemita megjegyzés miatt hagyta volna ott a belvárosi főreált, és iratkozott volna át az evangélikus gimnáziumba. Mindkét iskola ebben az időben egyrészt magyar szellemű volt, másrészt toleráns. Herzl tehát nyugodt lélekkel tekinthető olyan ifjú írópalántának, aki egyszerre készült mind a német, mind a magyar nyelven való íráskészség tökéletesítésére. Csupán Bécsbe való áttelepülése után mondott le természetszerűleg a magyar írásról. Azonban – s itt tizenhat évvel fiatalabb unokaöccse, Heltai Jenő tökéletesen hitelt érdemlő visszaemlékezéseire kell utalnunk – mindvégig anyanyelvi szinten beszélt magyarul és igen alaposan ismerte a magyar irodalmat, nem csupán az iskolában tanult szövegeket; Heltai fő kedvenceiként Aranyt, Petőfit és Kiss Józsefet említi. (Rendkívül sajnálatos, hogy Handler nem ismerte a Zsoldos Andor által az ő könyve előtt két évvel, tehát 1981-ben szintén Amerikában megjelentetett Heltai-visszaemlékezést, pedig egyébként ismeri Heltait, sőt egyenesen Herzl magyar nyelvű alteregójának nevezi.)

Ferenczi László először egy tavaly felolvasott, egyelőre még írásban meg nem, jelent tanulmányában hangsúlyozza nyomatékosan Herzl magyarságát. Itt elsősorban Zangwill megfigyelésére támaszkodik, aki kiemelte Herzl magyar „képzelőerejét". Másodszor egy idén megjelent tanulmányában – A kongresszus álmodói című, általa összeállított kötet bevezetésében – hangsúlyozza újra Herzl magyar szellemi gyökereinek fontosságát. (Ehelyütt külön szeretném megköszönni barátomnak, Ferenczi Lászlónak, hogy mindkét helyen megtisztelő módon utalt egy 1983-as tanulmányomra, amelyben futólag megemlítettem Jókai és Herzl gondolatainak hasonlóságát. Erre a mai előadásra is ő biztatott és látott el nem csupán szakirodalommal, hanem állandó és igen értékes tanácsaival is. Rajta kívül köszönöm még Szász Ferenc barátomnak is értékes könyvészeti segítségét.)

Jókai nevét Herzllel kapcsolatban először Patai írta le. Őt is azok közé a magyar kortárs írók közé sorolta, akiket Herzl nagyon szeretett. Megállapítása bizonyosan igaz, de ez sajnos a további szakirodalom emlékezetéből kihullott. Például Amos Elon kézikönyvnek számító, több kiadást megért életrajza csak egy összefüggésben írja le Jókai nevét: eszerint Herzl – a jeruzsálemi archívumban őrzött kézirata tanúsítja – egy színikritikájában, amelyet Jókainak egy Bécsben bemutatott színműveről írt, azt a megállapítását, mely szerint *„Jókai olyan népszerű Németországban, mint Turgenyev"*, részben átjavította; a „Németországban" kifejezés helyett a végleges változatban azt írta, hogy „nekünk németeknek". Elon nem csupán Jókai nevét írta hibásan, hanem a mű címét is. A Jókai kritikai kiadás alapján azonban azonosítani lehet, hogy itt nem egyébről van szó, mint a *Könyves Kálmán* című dráma (1855) bécsi, 1885-ös Burgtheáter-beli bemutatójáról. Sajnos eddig nem tudtam megtalálni a Neue Freie Presse vonatkozó évfolyamának szóban forgó számát, amelyben a Herzl-kritika megjelent, az általam hozzáférhető könyvtárakban pedig gyűjteményes kötetben sem találtam meg. Solt Andor viszont a Jókai kritikai kiadás drámasorozatának általa gondozott kötetében idéz egy éppen nem hízelgő megállapítást a cikkből: *„Jókai csak elbeszélő műveiben produkál értéket. A drámában kibicsaklott lábú Shakespeare, náthás Schiller."* (Igaz, hogy Solt ezt egy egykorú magyar beszámoló nyomán idézi, és nem tudja, hogy a cikk szerzője Herzl.)

Tudjuk, Jókai jelen volt a *Könyves Kálmán* bécsi előadásain; ha találkozott esetleg ifjú kritikusával, az viszont nem az első érintkezés lett volna az életükben. Herzl apjának, Jakob Herzlnek a neve ugyanis több ízben is előfordul Jókai noteszeiben, az 1870-es évek elején, valószínűleg olyan összefüggésben, ahová olyan személyek neveit jegyezte fel, akik valamiféle politikai támogatásért fordultak hozzá. Erre nyílhatott alkalom 1872–1873-ban, amikor is Herzl Jakab pénzügyei megrendültek; tudjuk Jókairól, hogy mindig mindenkin szívesen segített; a közvetítő talán Horn Ede lehetett, aki Herzléknek is és Jókainak is egyaránt jó barátja és az írónak fegyvertársa is volt.

Mielőtt azonban a Ferenczi László által feltett lényegi kérdésre próbálnék válaszolni, vagyis Herzlnek, mint írónak a viszonyát próbálnám megvilágítani Jókaihoz illetve a magyar romantikához, hadd térjek vissza egy pillanatra a Handler által ismertetett és részben angolra fordított jeruzsálemi magyar nyelvű szövegekhez. Szerepel ezek között egy novella, mégpedig humoros-fantasztikus novella, amelynek címe: *A bölcsek köve* (The stone of sages). Ennek egyik groteszk motívuma, hogy egy kémikus-varázsló egy csodálatos vegyülettel akarja fölidézni a Föld szellemét. Herzl csúfondárosan megjegyzi, hogy ez a csodaszer nem volt egyéb, mint a kalapzsír, amelyet minden alföldi marhapásztor ismer: ugyanis ezen bűzös anyag meggyújtásával vadítják meg szükség esetén a legelésző marhákat. Nem tartom valószínűtlennek, hogy ezt a motívumot Herzl az egyik leghíresebb Jókai-regényből vette, az 1869-ben megjelent *A kőszívű ember fiai*ból; ebben – mint köztudott – a regény egyik szereplője, Boksa Gergő vadítja meg ezzel a különleges anyaggal a csordát, amely legázolja az ellenség lovasságát. Ez csupán egy filológiai apróság, de mindenesetre legalább bizonyítani látszik azt az egyébként is nehezen cáfolható tényt, hogy Herzl olvasta Jókait.

Már Handler is számol azzal, hogy 1848–1849, azaz a magyar szabadságharc emléke az önkényuralom idején valóságos mítosszá vált és ez az ideoló-

giai szerepe csak növekedett az 1867-es kiegyezésig. Hogy milyen elsőrendű szerepet játszott ez az emlék az egész magyar zsidóság életében, egyenjogúságra való törekvésétől kezdve a legkülönbözőbb szellemi és vallási irányzatainak létrejöttéig, azt legutóbb Komlós Aladár nagy posztumusz művében láthattuk részletes okadatolással. Ennek a mítosznak fő megteremtője és legfőbb „pap-ja" éppen maga Jókai, és elsősorban *A kőszívű ember fiai* című regényével. A nemzethalállal – az ettől való félelem egyik fő motiválója volt az egész magyar romantikának – igenis szembe lehet szállni: az elszánt akarat csodát művelhet, feltámaszthatja a nemzetet. Handler egyik legdöbbenetesebb megállapítása szerint a Judenstaat sokféle és mind a mai napig csak részben azonosított ihlető forrása között szerepel egy magyar antiszemitának, Istóczy Győzőnek 1878-ban elmondott parlamenti felszólalása is, amely részben irtózatos jövőbeli irtóháborúval fenyegeti meg az európai zsidóságot, részben mindjárt kínál is békés megoldást: Palesztinában a zsidó állam újjáalakítását. Nemcsak maga az idea, hanem sok részlete is kísértetiesen emlékeztet a Herzl röpiratában javasoltakra, például az, hogy a zsidóság a török birodalom megrendült pénzügyeit tudná rendbe hozni és ezáltal engedélyt nyerni tömeges letelepedésre. Van azonban egy részlet, amelyet nem idéz Handler, s amelyben Istóczy azzal oszlatja el azok kételkedését, akik fantazmagóriának tartják egy új zsidó állam létrehozását, hogy utal néhány sikerrel végrehajtott nemzeti újjászületésre, így a magyarokéra, akik a mohácsi vész után, csak 1867-ben nyerték vissza állami függetlenségüket, a németekére, akiknek nagy birodalma Barbarossa Frigyes óta csak a minap alakult újjá, vagy az olaszra, amely a római birodalom bukása óta, csak a 19. században született újjá. Bármilyen döbbenetes Handler föltételezése, egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy Herzl tizennyolc év múlva a *Judestaat* írásakor visszaemlékezhetett a nagy botrányt kevert parlamenti felszólalásra, azonban sokkal fontosabbnak tartom ebben a magyarországi ifjúságára való visszaemlékezésben a pozitív oldalt. Nem az antiszemitizmus tényét, hanem azt az élő példát, amelyet az elsősorban Jókai által mítosszá formált nemzeti újjászületés kínálhatott neki. (Például amikor egy úti tárcájában, ahol a Budapestre vezető bécsi vonatot írja le, meghatottan emlékezik meg a honfoglalást jelképező bánhidai turul-emlékműről.) A nemzeti újjászületés hatott rá akár abban a technicizált, mérnöki, természettudományos elemeket is tartalmazó utópiában, amelyet a *Fekete gyémántok* képvisel, de főleg mindennél fontosabbnak tartom Jókai legnagyobb szabású „utópiájának", *A jövő század regényének* a hatását.

Rövid módszertani kitérőként szeretnék utalni két mozzanatra. Az egyik a regény és a cionista mozgalom Herzl-féle realitásának teljes összefonódása, amelyet Gisela Brude-Firnau hangsúlyozott legutóbb (1976) Herzl naplóinak *Vision und Politik* címmel készített válogatásában, illetve a hozzá írt tanulmányokban. A szerzőnő a modern irodalomelmélet eszközeit is mozgósította, amikor megpróbálta meghatározni a hatalmas terjedelmű napló műfaját. Természetesen a napló elemzéséhez hozzákapcsolja a *Judenstaat* és az *Altneuland* analízisét is. Szerinte – ha regénynek fogjuk fel az egészet, mint ahogy Herzl nyíltan utal erre néhányszor – akkor Herzl kétségtelenül egyike a regényforma megújítóinak. A másik mozzanat Dethloff idézett könyvében található: ő jogfilozófiai alapon vizsgálja Herzl eszmerendszerét, és meg is találja Herzl bécsi tanárai között azt az ösztönző forrást, amely lehetővé tette a jövendő zsidó államot felépítő kétféle társaság megkülönböztetését mint „jogi személyt" és mint „erkölcsi személyt"; majd kifejti azt is, hogy Herzl a római magánjog terminológiájából merítette azt a meghatározást, amellyel körülírta az új államot megteremtő személynek a funkcióját, és ez pedig nem egyéb, mint a „gestor negotiorum" fogalma. Tehát az, aki magára veszi egy pusztulásnak indult érték megmentésének feladatát olyan körülmények között, amikor a tulajdonos nem tud a veszélyről, vagy akadályoztatott. Ez a magánjogiból közjogivá előléptetett fogalom sokkal inkább alkalmas annak a szerepnek a körülírására, amelyet Herzl magára vállalt, illetve magának tulajdonított, mint az általános értelemben vett „próféta", vagy „új messiás" szerepköre. Egyre inkább fölismerte, illetve felismertette a külvilágban a maga mózesi küldetését, de Mózes szerepét a fentebb vázolt gestor módján képzelte el.

Jókai *A jövő század regényé*ben ugyanolyan indulattal utasítja el azt, hogy az ő műve utópia, vagy más szóval államregény volna, mint ahogyan Herzl tette nem egyszer. Idézzük Jókait: *„Más regénynek a feladata, egy mesét, melyet csak a képzelet alkotott, úgy adni elő, hogy az olvasó azt higgye, hogy az valóban megtörténhetett; ez a regény egy olyan koreseményt fog előadni, mely »még« nem történhet meg, s küzdeni fog a nehéz feladattal, úgy rajzolni tényeket és alakokat, a jövő korszak kül- és belvilágát, hogy az olvasó azt mondja rá: ez még megtörténhetik!"*

Vessük össze az Ősújország alcímével (Regény – ha akarjátok, nem mese), vagy hallgassuk meg a következő idézetet: *„Ifjú, komoly és szelíd arc volt ez, szinte barnás, alig színezett ott, ahol az ifjúság rózsái szoktak nyílni; határozott, merész kifejezést adó orr; állán kétfelé váló selymes fekete szakáll; ajkai nemes metszésűek és teltek, a felső ajk fölvetett, szemei nagyok, világlók, feketék, erős, sűrű szemöldök alatt. [...] A homlok az, amire az emberi jellem titkai vannak felírva: a homlok tud a legtöbbet beszélni. S ez a homlok nagyon jól egészíti ki az arcot. Ez valódi Mózes-fő [...] kétfelé omló sűrű hajával, izomteljes, nagy, széles homlokával. Csak a fénysugár szarvak hiányzottak róla. Talán még azok is megjőnek."* Nyugodt lelkiismerettel hihetnők azt, hogy Herzl Tivadar arcképét írta le egy éles szemű megfigyelő. Pedig Tatrangi Dávidnak, a Jókai-regény főhősének arcával ismerkedhettünk meg, aki egyébként – mint ugyanennek a szakasznak a folytatásából kiderül – székelyföldi „magyar" zsidó, azaz szombatos.

Jókait – mint politikust és írót – a kiegyezés egyáltalán nem nyugtatta meg. A legkevésbé sem volt arról meggyőződve, hogy ez a konstrukció tartósan biztosíthatja a magyar nemzet fennmaradását. Általános aggodalmaihoz, melyek közül a legfontosabb az volt, hogy a jövőben összefonódhatik egymással a li-

berális Európát fenyegető két legfőbb veszély, vagyis a pánszláv irányú orosz önkényuralom és az általa nihilizmusnak nevezett kommunizmus, hozzájárult még egy speciális körülmény is: az ország keleti részén lakó székelyek nyomora és e nyomor által indukált kivándorlása. (Érdekes, hogy az egyik legfigyelemreméltóbb protocionista szerzőt, Moses Hest 1862-ben azzal támadja meg egy ellenfele, hogy korábbi szélhámosságai után most azzal foglalatoskodik, hogy a cseh, montenegrói, székely stb. nemzetiségek mellett a zsidó nemzetiséget is életre akarja kelteni.)

Tatrangi Dávid szerepe egyértelműen a „gestor negotiorum"-é akkor is, ha (a szintén jogász műveltségű!) Jókai ezt a kifejezést nem használja. Magánember, aki magára veszi egy nemzet, egy ország, sőt egy birodalom megmentésének terhét, mivel az arra hivatottak nem tudnak vagy nem hajlandóak kötelességükkel foglalkozni. A regénybeli király ebben a minőségben ismeri őt el. Alkalmazott módszere, az Otthon-állam megteremtése, igen sok tekintetben szolgálhatott előképül Herzlnek. Az állam részvénytársasági alapokon áll, a legmodernebb technikát alkalmazza, államformájában a velencei patrícius-köztársaság mintáját követi, a legteljesebb nyelvi, kulturális és vallási toleranciát valósítja meg, és diplomáciai tárgyalások során csikarja ki a nemzetközi elismerést. Létrejötte és megmaradása nemcsak a benne lakóknak, sőt nem csupán a magyar nemzetnek hasznos, hanem végső soron megoldja az egész világ problémáit. Egy iszonyatosan fenyegető világháborút szeret le, és a világkereskedelem központjává válik. A regény második részében *(Az örök béke)* az író még annál is tovább megy: a politikai és morális világrend helyreállításán túl a föld még fizikailag is átalakul. Ha összevetjük a *Fekete gyémántok*kal, amely igen sokat köszönhet Milton bibliai eposzának, akkor a választott nép sorsának jobbra fordulása tulajdonképpen kiengeszteli az Istent az emberiséggel.

Jókai 1872-ben, a regény írásának kezdetekor így vallott egy német fordítójának írott levélben: *„Hónapok óta csak szépirodalommal foglalkozom, utálom a politikát, a hazai állapotoktól borzadok, »magyarságbetegségben« szenvedek. Őrültség, amit mi művelünk. Mi magyarok most jobban gyűlöljük egymást, mint valaha az idegent gyűlöltük. Most éppen azon igyekszem néhány hazafival, hogy szerencsétlen népünket önmagával megbékítsem."* Ez a vallomás nem csupán a regényszülő lelkiállapotot jelzi, hanem azt is, hogy Jókai akkor politizál leginkább a regényben, amikor a hagyományos értelemben vett politikát megutálja, és ezért újítja meg – vállalva a legszélsőségesebb kritikákat is – a hagyományos regény műfaját.

Herzl – mint tudjuk – azon a napon kezdte el élete végéig vezetett naplójának írását, amikor egy villanás alatt megálmodta a zsidó állam ideáját. Regény vagy valóság ebben a pillanatban még tökéletesen összefonódik. Tudjuk, hogy az itt megemlített korábbi életfordulatok – például Dühring antiszemita könyvének olvasása, az egyszer utána kiáltott „hep, hep", vagy az az elképesztő ötlet, hogy a pápának felajánlja az összes zsidó egyszerre történő kikeresztelkedését – íróilag megszerkesztett és válogatott emlékdarabok: Handler számos

helyen bizonyítja, hogy a naplóban és az 1898-as önéletrajzban is említés nélkül hagy olyan eseményeket, amelyek lehettek akár korábbiak vagy döntőbbek is, de valamiképpen zavarták volna az önmagáról sugallni kívánt képet, amelybe semmiképpen sem illett bele magyarságának emlegetése. Mégis ezen a ponton, tehát a napló kezdetén előjön (ráadásul hatalmas erővel) a pesti gyermekkor: a Dohány utcai zsinagógára való emlékezésben. Joggal hihetjük, hogy ez az emlék itt emblematikus tömörségű, és nem csupán önmagát jelenti, hanem a Magyarországon átélt ifjúkort is, benne a magyar irodalmat, Jókait is.

Jókai és Herzl egy évben haltak meg, 1904-ben. A magyar író egyik utolsó regénye az 1903-ban megjelent *A mi lengyelünk.* A kutatás eddig nem figyelt fel arra, hogy a regény végletes pesszimizmusa mögött nem csupán életrajzi motívum kereshető, vagyis az, hogy a zsidó Nagy Bellával kötött második házassága miatt megtapasztalhatta a növekvő antiszemitizmusból fakadó gyűlöletet, hanem az is, hogy látta: végveszélybe kerültek eszményei. A 20. század valósága meg akarja csúfolni az előző század liberális utópiáját, arra pedig senki sem hallgat, aki prófétai képességekkel megáldva vagy megverve előre jelzi a szörnyű katasztrófákat. Ezért az író az önparódia eszközeivel él. Főhőse már nem is „magyar", vagyis szombatos, hanem csak zsidó, mégpedig lengyel, aki tökéletesebb magyar minden hazafi kortársánál, aki tökéletesebb ember a súlytalannak bizonyuló összes szereplőnél. Ám ez a társadalom nem képes a nagyságot elismerni; ez az egyetlen regénye Jókainak, amely nem csupán a tökéletes szolgaság és elnyomatás korszakában, tehát a Bach-korszakban játszódik, hanem egy oly világban, amelyből nincs feltámadás. Nem csoda, hogy az *Otthon állama* és az elnyomott magyarság segítségére siető ázsiai testvérek – vagyis *A Jövő század regényé*nek fő motívumai – ebben a kontextusban már csak úgy jelenhetnek meg, mint részeg, gyáva és barbár álhazafiak álmodozásai.

Jókai sosem írt szabályos önéletrajzot. *Összes művei* nemzeti kiadása számára készített ugyan *Életemből* címmel egy kétkötetes összeállítást, szellemi születésnapjának ebben is március 15-ét jelöli meg, ám hangja elkomorul, hiszen utolsó túlélőként idézi fel a szabadság nagy napjának résztvevőit, akik már egytől egyig halottak, de később enyhít ezen a hangon, és az anekdoták szaporodásával egyre nehezebb egységes szerkezetet felfedezni a műben. Van azonban egy utolsó éveiből származó noteszbejegyzése: ez feltétlenül egy virtuális önéletrajz vázlatának tűnik. Idézzük (a legsikeresebbnek tartott írótól, dicsősége csúcsán):

1. Szabadság kikiáltása
2. Nagy betegség
3. Árok Komárom
4. Közönség hűtlensége
5. Futás
6. Harcok, bombázás
7. Haza elbukása

8. Bujdosás
9. Betegségek
10. Küzdelem a nemzetért. Sajó
11. Munka, árvaság
12. (Sic!) Börtön
13. Összeesküvés, játék a bitófával
14. Semmivé létel, mint költő
15. Pénzügyi bukás
16. Népszerűtlenség
17. Párbajok
18. Ellenségek
19. Tiltott öröm, szenvedély
20. Felelősség
21. Aszály, fagy, jégverés
22. Gyalázat
23. Kritika
24. Elborult világ
25. Önelítélés

A szívhalál rémével küzdve, megrendülve a siker folyton elillanó délibábjától, egyre jobban érezve, hogy új Mózesként ő sem válthatja meg Ígéret Földjét, Herzl 1902-ben ezt az Utóhangot írta az oly hosszú ideig érlelt regényhez, az *Ósújországhoz*:

De ha nem akarjátok, úgy mindaz, amit elmondtam nektek, csak mese s az is fog maradni.

Tanköltеményt akartam írni. Sokan azt mondják majd erre: több benne a költészet, mint a tanítás, mások meg úgy vélik tán, hogy inkább tanítás, mint költemény.

Három évi munka után utadra bocsátalak, könyvem! Sajnállak. Mert irdatlan erdőkön, a meg nem értés, a félremagyarázás ellenséges rengetegén át fog utad vezetni.

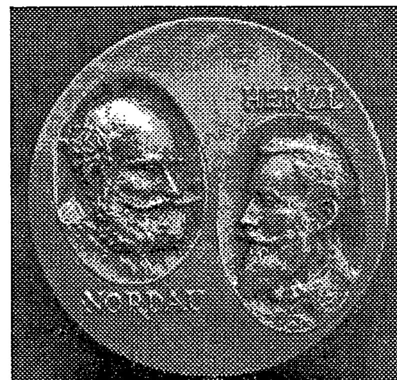
De ha barátokhoz érsz, köszöntsd őket az én nevemben is. Mondd meg nekik, hogy álom és valóság közt oly nagy a távolság. Minden emberi tett csak álom volt valaha, s eljön az idő, amikor ismét álommá porlik szét.

Ezeket a keserűen elégikus sorokat azon regényének végére illesztette, amelyet 1897-ben kezdett írni; s abban az évben a Lueger-féle antiszemitizmus egy röplapja már 1848 márciusának örökségét is megtagadta, mert szerinte az csak a zsidóknak hozott hasznot...

Herzl and Jókai

The study proves by philological means that Jókai – whom Herzl had known in person since his childhood – had influence upon Herzl even during the his artistic experiments of school-age. The Altneuland, an utopian novel of Herzl shows the impact of A Jövő század regénye (The novel of the next century) written by Jókai. The most important motif coming from Jókai is the new state based on shares. In both novels the state – built upon peaceful commerce and high-technology – saves a nation's (the Hungarian and the Jewish) menaced subsistence, and opens a new way of the history of world.

A Magyar Cionista Szövetség Herzl–Nordau-emlékérme

A cionizmus a tradicionalitás Szküllája és a modernitás Kharübdisze között

Kovács Sándor

A héber nép (עם העברים) történetét *két világtörténelmi jelentőségű nemzeti-társadalmi forradalom* foglalja keretbe; mindkettő – a létében veszélyeztetett nép (עם האבדים) széles rétegeinek Izrael földjén (ארץ ישׂראל) történő *honfoglalását,* illetve *honalapítását* követően – „egy új emberi, földi állapotra való transzcenzusban", *a társadalmi és egyéni lét újjászületésében* fejeződött ki.

A héberek e két történelmi kor (2. évezred A. C., A. D.) „legragyogóbb" civilizációiból történő tömeges kivonulásának (יציאה), illetve kivándorlásának (עליה) valódi *oka* vagy pontosabban kifejezve *oksora* – egyes láncszemek eltérő jellege, súlya és szerepe ellenére – lényegében *ugyanaz* volt. Vagyis a történelem – bizonyos értelemben – ismételte önmagát.

A fontosabb okok sorában *a priori* említendő a héber népnek Izrael földjéhez fűződő – mély és erős – lelki köteléke. A világ különböző tájain szétszóródott közösségek „értékrendszerének és csoportöntudatának mindig is fontos részét képezte – mutatott rá *Shlomo Avineri* – az őket Izrael földjéhez fűző kötelék." Számukra *Eretz Yisrael* nem pusztán egykori tartózkodási helyük, hanem az *Ígéret földje* (ארץ הבטחה) volt. Ugyanakkor mindkét esetben paradoxont képezett egyfelől a mélységes lelki elkötelezettség (debitismus) Izrael földje iránt, amely a héber identitás egyik legjellemzőbb vonásává vált, másfelől pedig a *várakozó álláspontú magatartás (attentismus)* ezen elkötelezettség tényleges gyakorlati következményeivel szemben. Ezért az Izrael földjéhez fűződő lelki kötelék – állapíthatjuk meg *Avineri* okfejtését követve – mindkét honalapítás motívumai között kétségtelenül fontos, de csak formai okként (causa formalis) szerepelt. Vizsgálatunk szempontjából szintén nem sorolhatók a döntő okok közé – a kisebbségi lét gyakori velejárójaként – a többségi társadalom részéről (másságuk miatt) irányukban megnyilatkozó intolerancia, (negatív) diszkrimináció, represszió vagy pogromok. E sokat szenvedett, keménynyakú nép (עם קשה) ugyanis rendre kitartott a vele szemben ellenségessé váló földön (ארץ איביהם) a legnagyobb megpróbáltatások és legkegyetlenebb üldöztetések idején is, s ha egyes személyek vagy csoportok el is hagyták (időlegesen vagy véglegesen) a közösséget, mindig megmaradt a *Zera Kodes* (זרע קדשׁ) – a „Szent Mag". S ha végleg nem tehettek sorsuk jobbrafordulása érdekében

mást, akkor szervezetten és tömegesen hagyták el szenvedéseik színhelyét, de nem az ősatyák földjére vándoroltak. Az a tény, hogy mindkét történelmi korban a héberek jelentős része Izrael földjén alapított új hont, nem magyarázható pusztán azzal a *nyomással,* amely Egyiptom vagy Európa elhagyására késztette őket. Valamiféle *húzóerő* is szerepet játszott ebben – hangsúlyozta Avineri –, amely Izrael földje felé irányította őket.

Tovább vizsgálódva észre kell vennünk azt a különös okot, amelyben a *külső kényszer* és a *belső indíték* – egyazon irányban hatva – szervesen összefonódott. Ezen ok egyfelől az előtörténeti társadalmak elvileg korlátolt viszonyai és lehetőségei közepette – elsősorban a jogilag nem vagy a *laissez faire* elvei szerint szabályozott versenyszférákban – szükségképpen kibontakozó *„zérus összegű játék"* szokványos menetének interperszonális *konkurzusból* etnikai-szociális *konfliktussá* fejlődésében; másfelől e konfliktus tényleges megoldásaként kínálkozó *organikus, identikus és autentikus nemzeti-társadalmi lét* megteremtése szükségességének *elméleti* felismerésében, valamint ezen túlmenően, a *gyakorlati* megvalósítás szándékának véglegesülésében rejlett. A valódi húzóerőt képező mozgató okot *(causa movens)* mindazonáltal mégsem ebben kell keresnünk. Az előtörténeti társadalmak egyik specifikumát – és tegyük hozzá ballasztját – alkotó *„zérus összegű játék"* ugyanis – az állami politika szintjére emelt xenofobizmussá történő – átfejlődésének apogeumán nemcsak *interetnikai,* hanem *„negatív összegű játék"* formájában *intraetnikai* konfliktusokat is gerjesztett, aminek eredményeképpen mindkét történelmi korban elkerülhetetlenné vált a társadalmi kisebbséget alkotó héber közösség koherens egységének – (szummatíve) potenciaveszteséggel együtt járó – felbomlása; a fő törésvonalak mentén (többnyire) szervezetileg is elkülönült irányzatok éles konfrontációja; valamint a létében veszélyeztetett és többszörösen megosztott közösség egységének minőségileg új alapokon történő helyreállítása.

Közelebbről szemlélve e folyamatot megállapítható, hogy a *konkrét fejlődésmenet* a fő törésvonalak mentén mindkét vizsgált esetben *ellentéteiben mozgott,* vagyis a sajátos feltételek közepette mélyreható válságba jutott etnikai közösség tagadásaként *(negatio)* kibontakozó asszimilacionista tendenciák újabb – etnikai és szociális alapon történő – tagadása *(negatio negationis)* eredményezett – Mózes idejében vallási, Herzl korában pedig szekularizált formában – *egyetemes üzenetű és jelentőségű nemzeti-társadalmi forradalmat.* Ugyancsak megállapítható, hogy mind a *jahvizmust,* mind pedig a *cionizmust – mutatis mutandis* – végső soron egy és ugyanaz a távlati politikai cél *(causa finalis)* vezette történelmi küldetésük – a *permanens nemzeti-társadalmi forradalom* Izrael földjén való, illetve a (remélt) globális mintaválasztás függvényében egyetemes méreteket öltő – megvalósításában, nevezetesen a *Mamlechet Kohanim ve Goj Kados* szubsztantív princípiuma. Hasonló s egyszersmind különböző formáit találjuk ennek más kultúrnépeknél is a Βουλή καὶ Δῆμος, a *Senatus Populusque Romanus,* vagy éppen a *The Lords and the Commons* konstellá-

cióiban, de amíg a görögöknél, rómaiaknál és briteknél a társadalomszervezési elv rendszerint *partikuláris politikai-jogi* vonatkozásokat, illetve megoldásokat nyert, addig a hébereknél – *in statu nascendi* – *egyetemes*t, mely felölelte az *intellektuális-szellemi* dimenziókat is.

Hangsúlyozandó, hogy az előbb felsorolt fő *okok* csak a megfelelő *feltételek* megléte esetén s révén vezethettek, illetve vezettek a héber nép Izrael földjén való honfoglalásához és honalapításához.

Az alapfeltétel *(condicio prima)* – vagyis a társadalmi szervezettől és hatásaitól való (relatív) függetlenség, s ezzel összefüggésben a társadalmi státusból és kötelékekből való (receptív) kimozdíthatóság – a tárgyalt két történelmi korban eleve adva volt, minthogy a társadalmi kisebbséget alkotó etnikai közösség voltaképpen egyik esetben sem integrálódott teljesen a társadalmi szervezetbe és nem ágyazódott be szervesen a társadalom szövetébe, ugyanakkor – a korábban felvázolt okok és egyéb körülmények folytán – komplex (etnikai és szociális) érdekeltséget nyerve, *mind fokozottabb mértékben került szembe a társadalmi viszonyok egész fennálló rendszerével.* Mindez *eo ipso* leképződött eszmei síkon is, előbb a *tradicionális társadalom tagadásaként* tételeződő *jahvizmus,* utóbb pedig a *modern társadalom tagadásaként* konstituálódó *cionizmus* forradalmi eszméinek megjelenésében, amelyek – valós és érett történelmi szükségletet kifejezve – elengedhetetlen feltételéül szolgáltak az általuk elsődlegesen célul tűzött *nemzeti és politikai szuverenitás* Izrael földjén történő megvalósításának.

További szükséges feltételként szolgált olyan *karizmatikus vezető személyiségek* elméleti és gyakorlati tevékenysége, akik képesek voltak tételesen megalkotni, hitelesen megjeleníteni és egyetemesen sikerre vinni a szerveződő *mozgalomban testet öltött új eszméket,* amelyek főbb céljaiban a nemzeti és társadalmi érdek szervesen összefonódott. Ez természetesen nem volt és nem is lehetett egyetlen személyre szabott feladat. Mind a jahvizmus megalapítói (Mózes, Áron stb.) és ügyüknek folytatói (Józsua, Pinchász stb.), mind pedig a cionizmus elindítói (Herzl Tivadar, Jehuda Hai Alkalai stb.) és nyomon követőik (Chaim Weizmann, Abraham Isaac Kook stb.) a maguk korában bár különböző módon és mértékben, mégis együtt járultak hozzá ahhoz, hogy – David Ben Gurion szavait idézve – egy száműzetéshez szokott népből (עם גלותי), amely elnyomásban élt, saját földjén szuverén, államhordozó nép (עם ממלכתי) váljon. A jahvizmus és cionizmus eszméi objektiválódásának – azaz anyagi erővé, éspedig néptömegekben megtestesülő, társadalomformáló erővé válásának – lényeges és elengedhetetlen feltétele *(condicio necessaria)* volt továbbá az, hogy a két vizsgált korban *spontánul szerveződő mozgalom* – a történelmi szerepüket felismerő és felvállaló, karizmatikus vezetők irányítása alatt – *egységes és hatékony szervezeti formát* öltsön. Ismeretes, hogy a hagyományokat töretlen hűséggel őrző Lévi törzs tagjai, majd sok évszázaddal később a Cion Szerelmesei (חכיבי ציון) alapvető szerepet játszottak abban, hogy mindkét korban létrejött a szétforgácsolt erőket összefogó/tömörítő, progresszív avantgárd és eszmerendszer által vezetett/vezérelt szervezet, amely meghatványozott hatóerőt képviselt.

E szükséges és elengedhetetlen feltételek teljesülése – más feltételekkel egyetemben – tette lehetővé mindkét korban, hogy a héber nép ne a történelem *passzív* elszenvedője legyen – Izsák módjára, aki a passzív erények mintaképe –, hanem aktív, cselekvő részesévé váljon saját sorsa alakításának – miképp az *aktív* erények példaképe, Jákob. Nyikolaj Bergyajev szavaival kifejezve: „nemcsak fenomén, hanem noumen is." Vagyis hogy Izrael népe valóban *az* legyen, *aki* – úgy is mint *Izrael* és úgy is mint *nép.* Ennek tükrében megállapítható, hogy mind Mózes, mind Herzl korában, a túlnyomórészt idegenbe szakadt, önnön lényegétől elidegenült, *történelmi objektummá* degradálódott nép mind szélesebb tömegeiben önmaga lényegi erőinek birtokába jutott, és *történelmi szubjektummá* lényegült át Izrael földjén. Ezzel voltaképpen teljesült a honalapítás végső és legfontosabb feltétele *(condicio maxima)* – a *léte* és *lényege egységét* önerejéből visszanyert Izrael népének *haladást szolgáló, öntudatos és aktív történelemformáló tényezővé* válása.

Megemlítendő, hogy a korábban ismertetett főbb *okok* – a megfelelő *feltételek* megléte esetén is – csak meghatározott *körülmények* között eredményezhették a héberek *Izrael népeként* történő honalapítását *Izrael földjén.*

A számos körülmény közül néhány különösen fontos *(circumstantia gravis)* feltétlenül említést érdeme, nevezetesen a következők: mindkét történelmi korban a honfoglalásra illetve honalapításra viszonylag kedvező nemzetközi hatalmi erőegyensúly közepette, külső szövetségesek cselekvő támogatása mellett került sor – ugyanakkor más népek által lakott földterületen és nagyhatalmi érdekek ütközőterében –, amely tényezők *eleve kikényszerítették a centralizált államiság megteremtését és további sorsának alakulását is bizonyos kényszerpályák felé terítették.*

A héber nép történetét keretbe foglaló *két világtörténelmi jelentőségű nemzeti-társadalmi forradalom a legalapvetőbb és leglényegibb változásokra vezetett* a nép életében, radikálisan *új irányt szabva* további fejlődésének. Részletesebben vizsgálva e forradalmakat a következőket állapíthatjuk meg.

Mózes Egyiptomban a tradicionális társadalom azon ideáltipikus modelljét tagadta meg – az Istennel kötött szövetség, továbbá az etnikai egység, a szociális egyenlőség, valamint a humánum nevében – amelyben a *hatalom centralizációja és koncentrációja a legmagasabb fokát érte el* a világtörténelem folyamán. Ugyanis a fáraó – a politikai akaratképzés egyetlen centruma – idővel a hatalmi rendszer valamennyi szervét abszorbeálta: személyében *a hatalom egységessé s egységében korlátlanná* vált. Ekképp jött létre a Nílus völgyében az *emberi társadalom történetének legnagyobb paradoxona:* a *szubsztancia* (egész közösség) *akcidencialitása* és az *akcidencia* (egyetlen egyén) *szubsztancialitása* közötti ellentmondás, szükségszerűen retardálva az egyiptomi társadalmi fejlődést. Vagyis e *negáció* egyszersmind a mózesi egység- és egyenlőségtörekvések *affirmációja* is volt.

Mózes tagadása ugyanis olyan – társadalmi tartalmú – etnikai egység *(entitas)* tételezését is jelentette, amelyben a kiválasztottságon alapuló kizárólagosság *(exclusivitas)* az egymás iránti elkötelezettség *(solidaritas)*, a szociális egyenlőség *(egalitas)*, a transzcendens igazoltság *(legitimitas)*, valamint a közös cél által való meghatározottság *(finalitas)* elvei révén – feltételezése szerint – megvalósulhat az emberiség közös álma, az emberhez való lét *(identitas)*.

Mózes társadalmi kísérletének alapját – az állami keretekbe foglalt egyszemélyi tulajdonnal szemben – az el nem társadalmasított és voltaképp a törzsi formából átmentett *egyéni tulajdon* képezte, melynek evolúcióját a Jóbél-év redisztribúciós rendszere ugyan behatárolta és végtelen körforgásba terelte, de a termelés dinamizálásának problémáját – egyrészt *az egyéni tulajdon magántulajdonná történő fejlődésének garanciái* híján, másrészt a független birtokosok szűken vett *proprietárius érdekeinek és egalitárius elveinek sérelme* nélkül – megoldani nem tudta. Ezzel tulajdonképpen alapjában kérdőjeleződött meg e nagy formátumú és egyetemes jelentőségű társadalmi kísérlet, amelybe a későbbi kudarc *ex ante facto* bekódolódott.

Mózes az Egyiptomban fennálló egyszemélyi hatalom pleromája és centralizált irányítási-szervezési rendszere ellenében az egyetlen létező Isten hatalmának omnipotenciáját és kompetenciáját, valamint a decentralizált hatalmi rendszer közvetlen, önmagát reprezentáló demokratizmusát állította: ez utóbbi mintáját – Jitró ösztönzésére – szintén a törzsi társadalomtól kölcsönözte. Az általa kinevezett, később pedig az egyszerű többségi rendszerben közvetlenül és nyilvánosan megválasztott *bírák* (שפטים) *uralmának* megvalósulása voltaképp a *Mamlechet Kohanim ve Goj Kados*-elv – szegmentális rendszerű társadalomszerkezethez adaptált – szekuláris változatának tekinthető, mely szegmenseiben a hatalommegosztás és -összpontosítás, illetve az aszcendens és deszcendens akaratmeghatározás szintézisére épült, a társadalmi igazságosság gyakorlati megvalósulását szolgálva. Mózes ugyanis – az isteni attribútumból (אמת) levezetett társadalmi igazságosság (צדקה) eszméjétől vezettetve – vallási (Isten előtti), politikai-jogi (törvény és bíróság előtti), továbbá gazdasági (esély)egyenlőséget kívánt biztosítani a *vallási szentséggel* és *politikai felségjogokkal* egyaránt felruházott héber közösségnek. *„Cedek, cedek tirdof... !"* (צדק צדק תרדף) – szól intelme nemcsak a társadalmat vezető bíráknak, hanem a társadalom valamennyi tagjának, minthogy az *igazságosság* – tanítása értelmében – a *szentséggel* rokon. Mózes politikai eszmerendszerének középpontjában a közösségalkotó *szuverén egyén* állt, független birtokosi minőségben. Számára az egyénnek önmagában volt értéke és célja. „A héber közösség az egyénen nyugodott – hangsúlyozta Henry George –; olyan közösség ez, amelynek az volt az ideálja, hogy mindenki saját szőlője és fügefája alatt lakjék és hogy senki se zavarja [...] őt. [...] Mindenütt és mindenben ez az eszme uralkodik: Élni és élni hagyni!" Mózes korában mindazonáltal még nem vált lehetővé annak felismerése, hogy *az egyes egyén abszolút önazonosságának*

kisegzisztenciális formája az emberi lényeg egyénen kívül egzisztáló, elidegenült formája. Végső soron ezen fordult meg a későbbiekben nemcsak társadalmi-gazdasági, hanem társadalmi-politikai alapvetésének további sorsa is. Amíg ugyanis a társadalmi igazságosság, illetve az igazságos társadalom megteremtésére vonatkozó számos nézete jóval megelőzte saját korát; addig a társadalmi gyakorlatban általa preferált és az egyén szabad fejlődésének biztosítása érdekében mintául vett törzsi hatalmi forma – önmagát felszámolni kényszerülve – elbukott az államilag szervezett, centralizált hatalmi struktúrák hatékonyabb katonai irányítást és erőt képező realitásain. A bírák uralma ekképpen megdőlt, de később mégis új életre kelt a judaizmus rabbinikus szerepkörében.

Mózes a maga korában nem írhatta politikai műve fölé saját nevét *(nemo propheta in patria sua)*, hanem csak Istenét *(Jah; Jahveh)*, melynek képzete feltehetően a héber „terresztriális patronalizmus" *(elohizmus)*, a sumér „lunáris ontologizmus" *(jahvizmus)* valamint az egyiptomi „szoláris monoteizmus" *(atonizmus)* egyedülálló *szintéziséből* keletkezett. A mózesi teognózia szubsztrátumát – az animizmus sémi formáira visszavezethetően – az ősi árnyék – és kísértetlélekből idővel *patrónus*szellemmé *(Eloah)* átalakult bálványisten *(El)* képezte, amelynek párhuzamait szinte valamennyi népnél – köztük az etruszkoknál *(Lar; Larva)*, araboknál *(Ilah; Il)* vagy épp a voguloknál *(Ort; Urt)* – egyaránt megtalálhatjuk. Erre az alapra rakódott rétegeket – feltételezések szerint – a két legmagasabb kultúrfokra jutott közel-keleti civilizáció biztosította. E kettős réteget egyrészt a suméroknál újholdfénnyel szimbolizált *„világteremtő"* és *„sorsot megszabó" elvont lét*fogalom *(Nam)* akkád megfelelőjének *(Šimtu)* klasszifikátora *(Jahu)* képezte – ez elsősorban hurrita közvetítéssel jut(hat)ott el az egyiptomiakhoz, mint „világteremtő" újhold *(Min Jah)* –, amellyel különféle névváltozatokban (*Jah, Jahu, Jehu, Jevo* stb.) a héberek vándorló ősei már a karavánutakat szegélyező „holdvárosokban" (Ur, Harrán, Jerikó stb.) megismerkedhettek. Másrészt pedig az *igazságosság (Maat)* attribútumával felruházott, *„minden élet"* forrásaként tisztelt, teremtő-éltető napkorong *(Aton)* alkotta, melyet (rövid ideig) egész Egyiptomban *egyetlen* és *egyedüli Isten*ként imádtak. Mózes továbbá olyan – elsősorban a törzsi társadalmakra jellemző – attribútumokat is tulajdonított a héberek Istenének (אל העברים), mint például az *etnocentricitás* (örök és kizárólagos szövetséget kötő Isten), a *reciprocitás* (megtorló és megjutalmazó Isten) vagy az *obligativitás* (jogokat és kötelezettségeket támasztó Isten), amelyek – az Isten kizárólagos tulajdonosi jogai, egyenlősítő igazságosságelvei, valamint prófétákon keresztül történő megnyilatkozásai mellett – eleve lehetetlenné tették, hogy az államilag szervezett, centralizált, despotikus formák irányába (kényszerűen) elmozduló társadalomfejlődés vallási ideológiai támasza legyen. Ezen funkció betöltésére – néhány rövid időszaktól eltekintve – voltaképpen csak az izraeli és júdeai államiság megszűnését követően kerülhetett sor.

Mindezek ismeretében megállapítható, hogy Mózes a korabeli – *funkcionális* rendszerű, státushierarchiára épülő és államilag szervezett – tradicionális

társadalmak tagadását, illetve a héber közösség számára célul tűzött – *totális* szerveződésű, státusekvivalenciára és önigazgatásra épülő – humánus társadalom megvalósítását alapvetően a *szegmentális* jellegű törzsi társadalmak történelmileg túlhaladott megoldásaival kívánta biztosítani. Meghatározó szerepet játszott ebben az a körülmény, hogy a totális szerveződési fok – mint az eszményi (ember – és személyiségközpontú) társadalom adekvát képe – akkor már alapvonalaiban felismerhető és *progresszív* (távlati) célként tételezhető volt, gyakorlati megvalósítása viszont – a szükséges társadalmi feltételek hiányában – *regresszív* kényszerpályát járt be, melynek eredményeképpen nem az elérni kívánt *totális társadalmi állapot*, hanem ahhoz hasonló, de attól minőségileg különböző *szegmentális előképe* jött létre. Vagyis az „ész csele" gyakorlatilag elvetélte e mélyreható és ígéretes forradalmat, de progresszív eszmerendszere a Tórában, majd a fundamentumán felépülő judaizmusban – a nép szellemhűsége folytán – fennmaradt, hogy később egy új nemzeti-társadalmi forradalom transzcendálja és rekapitulálja történelmi jelentőségű kezdeményezéseit.

Tudvalevő, hogy minderre negyedfélezer évvel később került sor, amikor – Herzl Tivadar szavait idézve – „megismétlődött a huszadik században az egyiptomi kivonulás" és a politikai erőként fellépő *cionizmus* új *nemzeti-társadalmi forradalmat* indukált, radikálisan megváltoztatva a héber nép történetének menetét.

Herzl – nagy elődjétől, Mózestől eltérően – két irányú tagadást hajtott végre, egyszerre tagadva meg a modern társadalom *magánkapitalista,* illetve a tradicionális társadalom *államszocialista* modelljét – éppúgy az etnikai egység, a szociális egyenlőség és a humánum nevében, akárcsak Mózes –, de tagadását immár nem a vallási ideológiára alapozta, hanem a cionizmus progresszív eszmerendszerére. Szemében ugyanis a *magántulajdon dominanciája* a dologi függőség rendszerét alapozza meg, amelyben a társadalmi javakat tulajdonló és érdekközösségeket alkotó magánemberek (egoista) „Én"-tudata a pénzarisztokráciának, illetve a pénz fétisének hódol; míg az *állami tulajdon dominanciája* pedig a személyi függőség rendszerét implikálja, amelyben a társadalmi javakat birtokló és kényszerközösségeket alkotó államszolgák (szervilis) „Ő"-tudata a személyi autokráciának, illetve a személyi kultusznak a rabja. Herzl zseniálisan felismerte, hogy a *héber közösség hagyományos és új értékei sem a tradicionális, sem a modern társadalom keretei között nem valósíthatók maradéktalanul meg,* minthogy ezek közös jellemzője a fonák viszonyok rendszere, az emberi természet látszatmegvalósulása és végig nem vitt humanizmusa. Ugyancsak felismerte, hogy a *mindenki magáért* individualisztikus elven, illetve a *mindenki egyért* abszolutisztikus elven építkező társadalmak nem pusztán egymás antagonisztészei, hanem a társadalmi fejlődés hamis végletei, *tagadása* ezért a *tertium datur* következetes *állítása* is egyben.

Herzl új típusú társadalmi rendszerének alapját épp ezért nem az állami és nem is a magántulajdon, hanem – Mózes elképzeléseihez hasonlóan – az *egyéni tulajdon* képezte, de immár nem a közvetlen önmagáértvalóság szűk keretében, hanem az eltársadalmasítás eredendően új, *szövetkezeti keretekbe foglalt,* különös formájában. Herzl ugyanis konkrét társadalmi tapasztalat nyomán világosan felismerte, hogy a tradicionális és a modern társadalmakban fölbomlott a *munka* és a *tulajdon* eredetileg természetes egysége, s hogy a mereven elválasztott és végletesen vagy élesen szembeállított formáinak *új, magasabb szintű egységét* mindenekelőtt a *szövetkezeti keretek között* nyerheti vissza. „A szövetkezetek kérdése már a múlt században is ismert formája volt a gazdasági alakulatoknak – hangsúlyozta Herzl –, de a gyakorlatban igen nehezen tudták hasznosítani. A régi viszonyok minden tekintetben kerékkötői voltak a szövetkezetek fejlődésének. Pedig hát ebben a formában egyenlítődik ki az individualizmus és a kollektivizmus közötti különbség. Az egyén megszerezheti magának a magánvagyon kellemességeit, viszont megakadályozza a nagytőke túlsúlyra jutását. […] Bár a termelőszövetkezeteket a rahalini mintára szerveztük meg, az emberek előtt még új és ismeretlen fogalom volt ez […] Az emberek nagy része már akkor érezte, hogy a nyers egyéni önzést megfelelő társadalmi ellensúlyozással kell tompítani. De ezek a korlátok itt nem akadályozzák a szabad mozgást, mert az egyén a szövetkezetben ismét visszakapja azt, amit szabadságából a köz javára feláldozott. […] Úgy vélem – fogalmazott váteszi erővel –, hogy a fejlődés során a termelőszövetkezetek mindinkább előtérbe kerültek a magántőke vállalkozásaival szemben. A szövetkezeti termelés legnagyobb nehézsége a forgótőke hiánya volt, de ezt ellensúlyozta a fogyasztás megszervezése, ami nagy előnyt biztosított a magánvállalkozással szemben. Viszont a nagy trösztök a munka megszervezésére vezettek. Végül a két mozgalom közös mederbe terelődött és megindult a szövetkezetek trösztösödése. Az Új Társaság tulajdonképpen nem más, mint a szövetkezeteknek egy óriási trösztje, amely a gazdasági élet minden ágát felöleli. S emellett legfőbb céljának a közjólét emelését tartja. […] Mi […] a magántulajdont is tiszteletben tartjuk – hangsúlyozta Herzl. […] S a legérdekesebb, hogy […] a régi állami és politikai formáknak mit sem kell változniok, sőt éppen a múltból itt maradt állami szervezet támogatja az Új Társaság fejlődését, mert ez tartja el és teszi lehetővé fennmaradását. Íme, így érvényesül az […] állami és gazdasági életben a dolgok létezésének egyidejűsége, amelyet már a Prédikátor felismert és hirdetett." Vagyis Herzl új típusú társadalma voltaképp egy olyan *vegyes tulajdonformára* épül, amelyben a *domináns státus* és az *attraktorszerep* a *szövetkezeti tulajdonnak* jut. De nem a partikularitás szolgájaként vagy öncélúan, hanem elsősorban azért, hogy kibontakoztassa – Herzl szavaival élve – „a társadalmi lét új és boldogabb formáit".

Herzl politikai nézetei szintén nem nélkülözték az újszerű és eredeti elgondolásokat, bár az angolszász (felsőbb) körökben dívó *understatement* korabeli gyakorlatának megfelelően mindvégig hangsúlyozza, hogy azokban „valóban semmi sem új, csak felhasználásának módja tűnik annak". Herzl voltaképpen – Mózeshez hasonlóan – a *legnagyszerűbb* dolgokat is a *legegyszerűbben* kívánta megoldani. Épp ezért az államközpontú tradicionális társadalom *etatizmusa*

ellenében a minimálállam angolszász eszméjét állította, minthogy – meggyőződése szerint – „csekély államhatalom elég ahhoz, hogy a közrendet fenntartsa". Ugyanakkor a pártközpontú modern társadalom *oligarchizmus*ával szemben olyan politikai hatalmi megoldást javasolt, amelyben – szavait idézve – „nem a kiváltságos osztályoké [...] a hatalom, hanem a népé". Herzl ezért részben szakít a modern polgári alkotmányjogi berendezkedéssel, melynek alapelemei a periodikusan ismétlődő választások, a törvényhozás funkcióját ellátó parlament, a parlamentnek alávetett kormány, valamint az államfő intézménye. „Nem államfőt akarunk választani – nyomatékosítja –, hiszen nem vagyunk állam. Társadalmi közösség vagyunk s amit mi új formának hiszünk, az is már oly régi, hogy a Királyok Könyvében is előfordul. [...] Mi is csak egy szövetkezet vagyunk s a kongresszus sem más, mint e szövetkezet közgyűlése. [...] Hiszen itt sem történt más, csak a társadalmi és gazdasági élet ismert formái egy új rendszerben helyezkedtek el. [...] Mi nem állam vagyunk – summázta alkotmányjogi elgondolásait –, hanem egy nagy Szövetkezet". E gigantikus Szövetkezet szervezetrendszerének csúcsát – elképzelése szerint – a periodikusan újraválasztott, négyszáz főből álló *Közgyűlés,* valamint az *Elnökség* alkotja. A Szövetkezet – Közgyűlés által választott – elnöke azonban nem egyszerűen a köz első számú szolgája, hanem az „Eszme főpapja" is egyben. Herzl alkotmányjogi elvei láthatóan a *Mamlechet Kohanim ve Goj Kados*-elv – (kooperatív) funkcionális társadalomszerkezethez adaptált – szekuláris változatának felelt meg, amely elsődlegesen a *társadalmi igazságosság* gyakorlati megvalósítását szolgálta. Herzl számára az igazságosság mértéke elsősorban a politikai hatalom demokratikus tartalma és erkölcsi kötöttsége, valamint a szabadság, az egyenlőség és a humanizmus értékeinek érvényesülése. A *társadalmi egyenlőség* keretein belül gazdasági, politikai állampolgári, jogi (törvény és bíróság előtti), oktatási, kulturális, nemzeti-etnikai és vallási-felekezeti egyenlőséget kívánt biztosítani a társadalom minden tagjának. „Mi [...] nem teszünk különbséget ember és ember között – vallotta. Akármilyen fajtához vagy felekezethez tartozik is. [...] Csak egy különbséget ismerünk: a tehetség és a szorgalom különbségét". Herzl politikai eszmerendszerének középpontjában – az államszolgától és a magánembertől egyaránt különböző – közösségalkotó, *szuverén egyén* állt, szabadon társult birtokosi minőségben. Ekképpen nagy súlyt helyez az *egyéni érvényesülés* lehetőségére, mert – mint írja – „egyedül ez az a hajtóerő, ami a tehetségeket az alkotó munkára ösztökéli". Herzl szerint a humanizmusban, mint politikai értékben az egyén maga tételeződik magáért való értékként. Felfogása értelmében a társadalom tagjait alanyi jogon illeti meg a *társadalmi szabadság,* s ennek részeként – hogy csak a legfontosabbakat említsük – a vállalkozási és munkavállalói, a gyülekezési és egyesülési, az oktatási és kulturális, a lelkiismereti és etnikai, valamint a szólás- és sajtószabadság. Herzl új típusú társadalmában a kisebbségi (politikai) nézeteknek is van létjogosultsága, minthogy „mindenki a maga felfogása szerint élhet". *Leben und leben lassen!* – ez

a társadalmi együttélés általa preferált imperatívusza, egyetlen klauzulával. E társadalomban ugyanis „mindenkinek joga van a munkához és ahhoz, hogy megéljen, de viszont ezért dolgozni tartozik". Így a „diaszpóra szétszórtságából" Izrael földjén azoknak a dolgozóknak a közössége jön létre – hangsúlyozta Herzl –, akik a „munkájukkal és kultúrájukkal akarnak boldogulni." Ezen új típusú közösség kialakulását előmozdítandó „minden iskola, sőt az egyetem is tandíjmentes", és – miután Izrael földjén „nincs szociális elnyomás" vagy korlátozás – „az életlehetőségek egyformán nyitva állanak férfi és nő előtt". Herzl egy új típusú meritokratizmus alapján hirdeti, hogy „mindenkinek az érdeme szerint jár a jutalom is". De a versenyt sem kapcsolja ki a társadalom életéből, ugyanakkor *egyenlő esélyt* kíván biztosítani a *relatív egyenlőtlenségre.* Az „indulásnál mindenkinek egyenlő esélyeket adunk – hangoztatja –, csakúgy mint valamely sportversenynél. [...] Mi nem jutalmazzuk a gyermekeket szüleik vagyoni viszonyaiért, de nem is büntetjük őket. Minden új nemzedék számára visszaállítjuk a kezdet egyenlőségét".

Herzl ideológiai alapja a *nacionalizmus* volt – vagyis „a szabadság és a rabság viharvert népe" történelmi-kulturális folytonosságának konglomerátumából kinövő etnikai *azonosságtudat* –, amely a *cionizmus* formájában meghatározta az Izrael földjén nemzeti közösséget alkotó egyének világszemléletét és magatartását. Herzl számára a nacionalizmus mindenekelőtt *nemzetben való gondolkodást* jelentett, amelytől távol állt a szűkkeblű sovinizmus vagy a nemzettagadó kozmopolitizmus. Az ő nacionalizmusa *patriotizmustól* és *humanizmustól* áthatott, és mint ilyen, közvetítő láncszemet képezett a népek és nemzetek közösségéhez. Ugyanakkor megértette, hogy a tradicionális és modern társadalmak kizsákmányolással és elnyomással, antagonizmusokkal és konfliktusokkal terhelt, dehumanizált és deprimált nációi nem képezhetik mintáját az Izrael földjén létrehozandó nemzeti közösségnek. Továbbá azt is felismerte, hogy az új típusú nemzeti közösség képződésének legfőbb feltétele egy új – *posztmodern* – társadalom fölépítése, amelyben a fejlett gazdasági-technikai alapokon, az új tulajdonviszonyok közepette, valamint a magas fokú szociális gondoskodás és ellátás mellett általánossá váló jólét, demokrácia és kulturáltság képezheti csak alapját a valódi nemzeti egység megteremtésének. Végül azt is előre látta, hogy a nemzeti egység *(unitas)* csak a más népekkel való barátság *(familiaritas),* az egymás iránti elkötelezettség *(solidaritas),* a szociális egyenlőség *(egalitas)* és szabadság *(libertas),* az immanens igazoltság *(legitimitas),* valamint a közös cél által való meghatározottság *(finalitas)* elvein építkezve eredményezheti az egyén és a közösség előrehaladását illetve boldogulását.

Herzl – gyakorlati politikus lévén – külön hangsúlyozza, hogy társadalmi-politikai nézeteinek többsége a „gyakorlati életből nőtt ki" – ő ugyanis nem volt módszeres teoretikus gondolkodó. Sokoldalú tehetsége és tevékenysége mégis alapvetően járult hozzá ahhoz, hogy a cionizmus – Bergyajev szavaival élve – „a zsidóság legnemesebb irányzata" lett, és a huszadik század egyik leg-

sikeresebb nemzeti-társadalmi mozgalmává fejlődött. Herzl eszmei örökségének sorsa és a cionizmus további progresszív fejlődése a jövőben jelentős mértékben azon fog múlni, sikerül-e – kollektív tudományos elméleti munka révén – zseniális meglátásait és elgondolásait *teoretikus szintre* emelni. Talán egy új „Futuro" szellemi areopágja is részt vállalhatna ebben. Herzl szellemében *hic et nunc* megfogalmazható, hogy az – Izrael népének és kultúrájának felvirágzását biztosító – új, *posztmodern társadalom* megteremtése csak a *tradicionalitás* Szküllája, illetve a *modernitás* Kharübdisze között mehet végbe; és – Zekarja próféta szavait idézve – *„Lo be hayil we lo be choah ki im be ruhi!"* (לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי).

Zionism Between the Scylla of Traditionality and the Charybdis of Modernity

In the course of its one-hundred-year history, Zionism successfully avoided the fundamental contradictions inherent in the two ideals – typical paradigms of social development, i.e. the traditional and the modern socio-integrational models, and provided a genuine alternative of formulating a new postmodern paradigm of social development.

Fekete és fehér

Herzl a zseni

Dr. Bódog Gyula

Herzl a modern zsidó történelem egyik központi, kimagasló, zseniális szereplője. Megítélése ugyanakkor kifejezetten ellentmondásos. A spektrum széles. A fanatikus hős, az álmodozó, a politikai szélhámosságtól sem mentes jelzők, a közömbös, „szóval az egyik cionista figura" megjelölés, mind belefér. A folyamatosan, teljesen új konstellációval találkozó, szinte mindig tétre menő küzdelmeket folytató cionista mozgalom komoly harcai közepette, egyes irányzatok részére Herzl szinte kirekesztődött a zsidó nép sorából (1).

Herzl a zsenik abba a csoportjába tartozik, akiknél a mélyen kreatív alkotás nem illik bele életútjuk szerves vonalába. Ebben a csoportban a kreativitás megjelenését heveny, gyakran pszichózis jellegű krízis előzheti meg és teheti lehetővé a kreativitás vulkánszerű felszínre törését.

Herzlnél e kreatív alkotás kerete az volt, hogy ki tudott lépni abból az asszimilációs kötelékből, burokból, amelybe Nyugat-Európa zsidósága (az ortodoxiától eltekintve) akkor már – bár különböző mértékben – de szinte homogén módon belemélyedt.

Ez az asszimiláció súlyos terheket ró az ilyen típusú kapcsolat résztvevőire. Inverz reakciókat produkál, mert a negatív behatásokra várható távolodás, leválás, a kívánt változtatások helyett, torz változtatások, a kötelékek erősödése alakul ki. A megfelelni akarás bizarr formái jelennek meg (vádak, önvádak, szégyenek, lelkiismeretfurdalások, indulatok, rivalizációk, magyarázatok dzsungelével). Ezek a jelenségek természetesen e kapcsolattípus mindkét oldalán felfedezhetőek. (E kapcsolati zavar sok hasonlóság mellett, sok analógiát előhívva, különböző szintű csoportos, de társadalmi relációban is megjelenhetik). Ebben a rendszerben (főleg társadalmi vonatkozásokban) óhatatlanul, törvényszerűen meg kell jelennie azoknak, akik minden körülmények között, alapjában véve a jók, a megfelelőek – persze számos hibát is produkálva – (ezt a kategóriát általában a többség képviseli) és ezek ellenpólusaként, akik mindenképen a rosszak, a nem megfelelőek – persze számos pozitívumot felmutatva – (ezek általában a kisebbségre vonatkoznak). Egyénekre lebontva, e trend heterogénné válik, és ez a konkrét viszonyokat kiismerhetetlenné teszi. Vádak esetén mindig tömeges ellenpéldák születnek. Egyszerre, mintha minden azon múlna, hogy ki, hová teszi a súlypontot. (Ehhez szokott járni az a gyakori tendencia, hogy a kisebbség irányában az általánosítások, a többség irányába az egyéni megítélések tendenciája „az elvárt"). Ezt a kapcsolati dzsungelt – legalábbis a zsidóság számára az asszimiláció óriási egzisztenci-

ális, kulturális, szakmai képződési lehetőségei, adományai gyakran elfedik, súlytalanítják.

Erre a viszonyrendszerre jellemző, hogy a kisebbség (és ez minden, nem, vagy kevésbé demokratikus viszonyok között élő kisebbségre vonatkozik), nem tud társadalmilag integráltan működni, sorsát globális elvek és megoldásmódok szerint alakítani. Itt az atomizáció, individualizáció különböző szintjei tudnak csak érvényesülni (különösen vonatkozik ez a krízisszituációkra). (Egyébként ez a jelenség végigvonul a cionizmus történetén is.) E rendszeren belül maradva, a viszonyokat „egyenesbe hozni" az eddigi tapasztalatok szerint nem lehet (a különböző társadalmi formációk és korok e tekintetben természetesen óriási variációkat termelnek ki). Kilépni e viszonyból egyénileg, ill. társadalmi csoportok szintjén igen nehéz, a tapasztalatok szerint csak többé-kevésbé mély krízis útján lehet.

A zsidóság egésze számára ez a mély krízis a Holocaust volt. Herzl számára – egyedileg – a XIX. sz. végi döbbenetesen fokozódó és szerveződő antiszemitizmus (2), ezen belül konkrétan a panamai csatornabotrány és a Dreyfuss per volt (3, 4). Talán fontosnak tekinthető, hogy mindkettőben mélyen asszimilált, ill. már kikeresztelkedett zsidókat ültettek a vádlottak padjára. Kognitív szinten azt is mondhatnánk, Herzl szembesült azzal, hogy e viszonyrendszerben maradva, a „zsidószerep"-ből sehogy nem lehet kilépni. E felismerés egyértelmű jelentősége mellett, Herzlben valami elemi szintű emberi, önérzeti lázadás robbant ki. Ez a Napló (5), a rendelkezésre álló levelezések megítélése alapján Herzlt, a pszichózis szélére sodorták. Ez a mély, földrengésszerű megrázkódtatás tudta Herzlt az asszimilációs kötelékből katapultálni. Ez a kilépés, kitörés Herzlnél egyértelműen részleges volt. Hiszen az egész cionista mozgalmat, a jövendő Izrael egész berendezkedését, csak a mélyen asszimiláns európai zsidó entellektüel fogalmi és érzelmi rendszerében, európai társadalmi-kulturális struktúrában tudta elképzelni. Az önálló zsidó kultúra, nyelv lehetősége is hiányzott repertoárjából. Ezen mély identitásrétegek gyakorlatilag érintetlenmaradása mellett, ill. ellenére a létrejött identitásváltás alkalmas volt arra, hogy alapvető és gyakorlati szinten tudjon kilépni az asszimilációs kötődésből, hogy sajátos kreativitása működésbe léphessen, hogy ki tudja fejteni azt a tevékenységét, ami sorsdöntő volt a zsidóság jelenkori életében.

Előtte is volt megaláztatásokban része, mert zsidó volt. 22 évesen kizárták a bécsi diákegyesületből, később Salzburgban nem lehetett ügyvéd, Párizsban tapasztalta a parlamentben, a hadseregben erősödő, féktelenedő zsidógyűlöletet. A reakció mindig az alkalmazkodás, a háborgással tarkított szemlélődés volt.

A régi kötelékekből, megszokott reakciómódokból való kilépés (főleg erőszakos kilépés) mindig nagy megrázkódtatást jelent, bármilyen kapcsolatrendszerről is van szó. Általában ezt a krízist az emberek valami hasonló jellegű kapcsolattal, kapcsolathálóval szeretnék, próbálják újrateremteni.

Kreatív módon akkor lehet továbblépni, ha a csődből kilépve már más jellegű – számunkra felismert módon, jobb életminőség feltételeit lehetővé tevő kapcsolatrendszert tudunk kiépíteni. Ezek lejátszódhatnak spontán módon, önerőre támaszkodva, de lényegében véve ez a folyamat zajlik pl. a pszichoterápia során is.

Mennél mélyebb kapcsolatból kell kilépni, vagy mennél gyökeresebb változást képvisel az adott krízis, annál inkább heves, akár elmekóros állapotot – pszichózist – közelítő, vagy azt, ideiglenesen megvalósító átmeneti állapottal számolhatunk.

A zsenialitás kritériumait megvalósító új, kreatív meglátások, munkamódok megjelenése, kitermelhetősége, éppen a régi gondolati, érzelmi, emberközi kapcsolatokból való szükségszerű, gyökeres kilépést igényli. Ez nem ritkán csak pszichózisszintű krízis segítségével jöhet létre. Ellenberger (6) 1970-ben erre a váltást lehetővé tevő állapotra a „kreatív betegség" megjelölést használja.

Herzlnél e folyamat a panamai botrány kapcsán indult és első menetben az „Új Gettó" (7) megszületését eredményezte. Ebben a műben már érlelődnek Herzl új gondolatai, új meglátásmódja. Ezek a gondolatok még ellentmondásosak. Feltörnek azok az érzések, hogy talán a zsidóknak le kéne vetkőzni „zsidó tulajdonságai"-kat, „tömeges kikeresztelkedés" víziója reppen fel. Ezek azonban elcsitulnak, célja már a zsidó nép kivezetése lett ebből az asszimilációs (számára már világosan életveszélyes) viszonyrendszerből, Európa országaiból. De ezeket még csak írásban közli. Megjelenik már az elhivatottság érzése: „...egy ideje úgy érzem, hogy nincs igazibb célja az én életemnek, minthogy a zsidó nép ügyét szolgáljam..." (5). Magatartása, az emberekhez való viszonyulása még változatlan, még összefüggő, koherens. Ugyanebben az időben azt írja: „...valami történik velem, [...] el sem tudom mondani, mit érzek, [...] mintha ólomtömbök volnának rajtam és valaki, valami felrepül előttem, [...] mint a madár, úgy repül [...] hogy tud repülni? [...] csak nézek, nézek utána...". (3).

Az újabb lökést a Dreyfuss per és annak egyes eseményei adják. Újból elkülönül – amiben provokáló faktor az is, hogy apósa halála után, felesége, gyermekeikkel együtt Bécsbe költözött vissza. Herzl Párizsban marad. Naplójában (5) ebben az időben azt írja: „...egy könyv megírására gondolok (a Judenstaatról van szó), [...] mintha hatalmas álom járna fölöttem [...] valósággal elvesztem önmagamat, [...] egyre bolygat, mámorit, másra gondolni sem tudok, [...] a Zsidóországot kellene még egyszer és véglegesen megtalálni...". Később: „...hogyan jutottam a regényírástól a gyakorlati cselekvésig? magam számára is rejtély, habár csak az elmúlt hetekben történt. Valószínűleg a tudatalattimban folyt le e változás, [...] de hátha nem is megvalósítható eszmékért küszködök...". De neki lódul, aktív támogatókat keres. Levelezésbe lép Hirsch báróval (1895. március vége felé), Güdemann bécsi főrabbival (1895. június), elbeszélget Schiff dr-ral, orvos barátjával. (3). A rendelkezésünkre álló levelezések nemcsak zaklatottságról tanúskodnak, hanem a kérések, követelések, „felülről jövő jó tanácsok", kérésének nem teljesítése esetén már előre kinyilvánított dorgálások kusza, inkoherenciába (összefüggéstelenségbe) hajló halmazát olvassuk. A kép olyan, mintha egy bizonyos mértékig dekompenzált felfedezési

paranoiában szenvedő egyén írta volna folyamodványait. Kibomló pszichózisra utaló specifikus jelek e levelezésekben nem fedezhetők fel. Hirsch bárótól eltekintve leveleire választ nem kapott, Schiff dr. pedig nyíltan, mint pszichotikus beteggel beszélgetett vele. (3). Hasonló keretek között zajlott Hirsch báróval való beszélgetése (1895. májusa). Hasonló szempontokat vetnek fel a Rotschild Családi Tanácsához irt levele (memoranduma) is. Már ekkor kihallgatást kért Bismarcktól és II. Vilmos császártól, természetesen választ nem kapva rájuk (3, 4). Ekkor még egyedül képviselt valamit. Jellegzetes módon ebben az állapotban úgy robbant be egyes emberek életébe, hogy érthetetlenné, a felszínre kerülő ügyrészletek kezelhetetlenné váltak. Így izolációja nőtt, belső „töltése" tovább hajtotta. Veszélyes körök voltak ezek. Ebben a periódusban ismét kapcsolatba lépett Max Nordauval (1895. júliusában) (3, 4), akinek ekkor sikerült a maga mélyen elfogadó, támogató érzelmi és az alapvető szinkronitást tovább mélyítő kognitív (tehát gondolkodásbeli) együttműködésével a pszichózisveszélyes állapotból Herzlt kihozni.* Ebben az újból koherenssé vált állapotban, ugyanazt képviselve, mint ezelőtt, izolációja megszűnt. Elgondolásait, amelyeket ebben az állapotban már egyre inkább jól meghatározott keretekbe tudott integrálni, meghallgatták. Güdemann rabbi ebben az időben már találkozik vele. (1895. augusztus). Lelkesedik, de felismerve az ekkor „természetes", hagyományos rend, értékrend veszélyeztetését, ellene fordul és szinte tudományos szintű tanulmányt írt a – most már tényezőként számon tartott cionizmus ellen. Max Nordau javaslatára (1895. novemberében) Londonba utazott, ahol a zsidó ügyekért felelősséget érző embereknél, ügyét illetően elismerést, elfogadást kapott. Izrael Zangwillt ekkor hódítja meg az „ügy számára".

Ez a fejlődési folyamat öntörvényűen zajlott. Az addigi cionista munkákról alig tudott valamit, a cionista teoretikusokat nem ismerte. Munkáikat meg akarták vele ismertetni, de ezek az ő zárt, gejzírszerűen előtörő eszméit és cselekvéstervezeteit zavarták. E témához másképen közelítő munkák tanulmányozásától hosszú ideig ösztönösen elzárkózott.

Miben áll Herzl földrengésszerű, a zsenialitás kategóriájába tartozó hatása? Ahogy Halász Zoltán írja: „...Herzl könyve (Judenstaat) – de hozzátehetjük egész cionista munkássága – úgy hatott, mint a tóba dobott sziklatömb. Felkavarta az állóvizet és hatalmas hullámokat indított..." (3).

Először is olyan hatalmas, ellenállhatatlan és élete végéig kiapadhatatlan energia szabadult fel belőle, amely alapvetően – akár negatív, akár pozitív irányban – megmozgatta népét. Az általa kidolgozott programot fanatikus erővel, megállíthatatlanul vitte előre.

Milyen „képtelenségeket" varázsolt Herzl – minden lemorzsolódás ellenére folyamatosan növekvő zsidó táborának lelkében valósággá: olyanokat,

* Véleményem szerint Max Nordau érdeme nemcsak Herzl munkájának támogatása, az elnökhelyettesi feladatok ellátása volt, hanem tartós „pszichés védő funkciójá"-nak gyakorlása is.

- hogy 2000 év után újból államot lehet létesíteni,
- hogy túl lehet jutni a nagyhatalmak politikai-katonai ellentétes érdekein,
- hogy túl lehet jutni a keresztény egyház teológiai jellegű, bázikus mélységű, nyílt ellenkezésein,
- hogy túl lehet jutni az asszimilációs bilincs ezeknél sokkal veszélyesebb, észrevétlen buktatóin. (Itt arról van szó, hogy a tendenciák, attitűdök nehezen követhető, gyakran nehezen tetten érhető, csak „alattomosan ható", „mélységesen mély" meggyőződéseket termelnek ki. Ezekre észérvek nem hatnak, a meggyőzési kísérletek gyakran közömbös, vagy éppen fordított és gyakran ingerült reakciókat, ellenvéleményeket provokálnak. Ezek a meggyőződések tulajdonképpen akaratlanul a többségtől „átvett" tendenciák, mint pl. a zsidó nemzeti tudat – tendenciózus torzítással – nacionalizmus, valami rossz dolog; vagy abban pl., hogy a zsidó állam csak egy új típusú gettósodást eredményez; vagy pl., hogy mindezekkel a dolgokkal csak az antiszemitizmust növeljük. Kétségtelen ezek az asszimilációs viszonyok a Holocaust óta – térben, időben és a különböző zsidó rétegeket tekintve – változtak, kifejezetten heterogénné váltak – de ezek taglalása már túlnő a jelen dolgozat keretein .).

Tábora mélyen elfogadta, hitte, – hogy túl lehet jutni az „egész világ" (heterogén, de működő) ellenállásán, ki lehet használni a pillanatnyi nagyhatalmi érdekekből fakadó támogatásokat, a „probléma komolyan vevését".

Herzl alapvető valósággá varázsolta azt az igen mély pszichológiai tételt, hogy valamit csak akkor lehet megcsinálni, végigvinni, ha valóban, a mélyben is akarjuk („Im tircu..."). Ellenkező esetben igen sok „hatékony külső ok" miatt „a dolgok" nem nagyon fognak sikerülni.

Túl az általános pszichológiai mondanivalón, tudjuk, hogy ez a tétel a zsidó nép „ösztönös", régi gyakorlatában mindig mélyen benne volt, hiszen, hogy lehetett volna mindazt túlélni, ami[...] De ilyen tudatosan, ilyen lendülettel, ilyen volumenben a zsidó történelemben talán csak két ember tudta ezt művelni: Mózes és Herzl.

Végül Herzl mindezt tovább tudta adni utódainak. Hogyan tudták volna enélkül, másképen az utódok megvalósítani Izrael létét, a kezdeti évtizedek túlélését, a békeszerződések viszontagságait...

Másik oldalról, Herzl munkásságát – és csak a krízis után – alapvetően holisztikus (globális) problémamegragadása jellemezte. Ez, egész cionista tevékenységén végigvonult, azt tartalmilag meghatározta.

Vallotta, hogy az egész cionista mozgalom csak akkor tud működni, ha azt az államisággal, a zsidó állam közjogi elismertetésével kezdik. Ugyan ez csak kb. 50 év múlva valósult meg, de ettől kezdve a cionista mozgalom minden ténykedése ezen virtuális államiság keretén belül zajlott. Gondolok itt az egész mozgalmat irányító Kongresszusra, az országépítést centrálisan irányító szerveire. Gondolok arra, hogy az addig a maga atomizáltságában működő palesztinai zsidó telepek. az újakkal együtt a virtuális államiságot képviselő jisuvba

integrálódhattak és fejlődőképessé válhattak. Az addig atomizáltan létező mozgalmi és teoretikus munkák összekapcsolódhattak, hatékonnyá válhattak. Az egész mozgalom legális, nemzetközi tevékenységgé válhatott.

Herzl munkásságának e két oldala és ezek integrátuma (valamint gyümölcse: Izrael újraalakulása) biztosította a zsidó történelem egyik legeredetibb fordulatát, ill. Herzl élete alatt, ennek megindulását. Ki kell emelnem, a világtörténelem szempontjából is egyedülálló jelentőségét. A zsidó történelemben kb. 3000 évvel ezelőtt játszódott le hasonló vonulat. Az érdekesség kedvéért szeretném e két mozgalom vezetőinek, Mózesnek és Herzlnek munkásságát, a fentiek figyelembe vételével párhuzamba állítani:

- mindkettő – a maga korának megfelelően „asszimilált" zsidó volt, társadalmának megbecsült, kiemelt pozíciójában;
- mindkettő, bizonyos „botrányok" után gyökeresen szakított asszimiláns mivoltával;
- ez a szakítás mindkettőnél pszichózisszerű állapotot eredményezett (Herzlnél ezt röviden vázoltam, Mózesnél az égő csipkebokor epizódra gondolok – amely kétségtelen lehet kitalált motívum, de olyan krízishelyzet is, amelyet ebbe a motívumba burkoltak);
- mindkettő – számára szignifikáns, tehát számára nagyon fontos támogatóra és segítőre lelt. (Herzlnél ez Max Nordau volt, Mózesnél, az akkori kontextusnak megfelelően Istenre, ill. az „általa" mellérendelt Áronra gondolok);
- mindkettő, a probléma megoldásánál, kiindulópontként, holisztikusan, az egész nép helyzetén való gyökeres változásban, változtatásban gondolkodott;
- külső megfigyelő által – legalábbis megkérdőjelezhetően – mindkettő a legmagasabb állami személyiségekkel tárgyalt (Herzl államfőkkel, a pápával; Mózes az ottani világ urával, a Fáraóval, aki ekkor már nem volt a támogatója);
- mindkettőnek óriási belső (a zsidóságon belüli) és külső (a gazdanépek) ellenállásaival kellett megküzdenie, hathatós belső – talán külső szövetségeseket keresve. A belső ellenállás jellege valószínűleg a két időpontban nagyon hasonló lehetett;
- Elgondolásuk társadalmi szinten csak óriási megrázkódtatás után valósulhatott meg (bár e két időpontban a megrázkódtatás ellenkező előjellel érvényesült: Herzl után a Holocaust révén a zsidóságot érte; Mózes idején végeredményben az uralkodó egyiptomiakat).

Herzlnek Mózessel való történelmi szerepanalógiába helyezése régi keletű. Már Güdemann rabbi 1895-ben, Münchenben való találkozásukkor Herzlt Mózeshez hasonlította. A többször felmerülő analógon mögött azonban kizárólag a végcél azonossága lebegett. Herzl maga, önmeghatározásában úgy véli, hogy ő épp az a vezér („a zseniális Mózes, mint vezér"), akinek hiányát Pinsker 1882-ben az „Önemancipáció"-ban hiányolta. Achad Haam számára ez az összehasonlítás pont fordított eredményhez vezetett. Achad Haam (a kultúrcionista frakcióval együtt) kétségbeesetten támadta Herzlt, azért, mert asszimiláns voltából kifolyólag nem vette észre az eredeti zsidó kultúra–nyelv megtartásának, felélesztésének, fejlesztésének szükségességét, lehetőségét. Achad Haam (8) Mózesnél, a zsidó hagyományoknak megfelelően, a „zsidó prófétaság eszményképe" a „Próféták Feje" meghatározást tartotta a legmegfelelőbb megjelölésnek. Ezen koncepció Achad Haamnál azonban olyan tartalommal telik meg, amelynek alapján Mózes mindennel és mindenkivel összehasonlíthatatlanná válik. Herzlre, Achad Haam olyan mértékben haragszik, Herzltől olyan mértékben félti a zsidóság jövőjét, hogy nála az összehasonlítás Herzl életében fel sem merül. Herzl halála után jelenik meg a „Válaszúton" harmadik kötete, amelynek bevezető szavaiban „Mózes" című tanulmányára utalva, már ekképpen búcsúztatja a zsidó nép nagy vezérét: „...nem kétséges, [...] hogy az elhunyt vezér hatalmas mozgató erővé változik. Talán hatalmasabbá, mint az élő vezér volt. Herzlt, az élő embert lehetett bírálni, tetteit kifogásolni, de Herzl az ideál, amely most szemünk láttára teremtődik, alakul a nép lelkében, fenséges látvány, amely roppant erővel hat majd népünk szellemére...". Ezzel ugyanakkor Achad Haam azon tézisére utal, amely szerint „...a történelem igazi hősei, vagyis azok, akik nemzedékekre ható alkotóerői lettek az emberiség fejlődésének, egyáltalán nem maguk a konkrét lények. Nincs olyan történelmi hős, akinek szellemi alakját ne alakította volna át a nép képzelete, egész eltérően attól, amilyen a valóságban volt. Ez elképzelt alak, amelyet a nép maga hajlamának és szükségleteinek megfelelően teremtett sajátmagának, jelenti sokszor évezredeken át ható igazi hőst, nem pedig az a rövid ideig élt lény, akinek valódi alakját a nép nem is ismerte...". Miközben e tézis a maga területén történelmi igazságnak vehető, a jelen analógiakeresés szempontjából már olyan általánosítást képvisel,amelyik Herzl és Mózes összehasonlítását eleve lehetetlenné teszi.

- Magam részéről a Mózes – Herzl lehetséges analógiát egy olyan rendszeren belül vizsgálom, amely az identitás és kreativitás alakulásának, kibomlásának egyes konkrét elemeit az egyéni–csoportos–társadalmi területek csomópontjaira helyezi. Egyébként ezt a megközelítési eszközt használom végig a dolgozaton Herzl személyének, történelmi értékelésének módszereként. Véleményem szerint ez a kísérlet inkább egy megközelítési lehetőség, amely esetleg Herzl elhelyezésében, ill. a cionizmus történelme egyes elemeinek értékelésében továbbgondolkodást tesz lehetővé.
- Az előzőeket folytatva,még egy érdekes összefüggést említenék, ami talán véletlen egybeesés, de lehet, hogy nem annyira, mint ahogy ez az események alakulásából egyértelműnek látszik. Arra gondolok, hogy sem Mózes, sem Herzl „nem léphettek be" a zsidó államiság területére, nem válhattak a zsidó állam tagjává, esetleg vezetőjévé. Arra gondolok, hogy va-

jon tudott volna-e a zsidó nép e két óriása, a zsidó nép önálló államiságában gyökeret verni, az önálló életmódban, kultúrateremtésben résztvenni. (Achad Haam gondolatmenetének folytatásaként, ugyanezt a kérdést az alábbiak szerint közelíti meg: „...amikor elérkezik az eszme megvalósításának pillanata, nem állhat többé a próféta / és ezt itt az analogon alapján Herzlre is vonatkozónak érzem / a nép élén, át kell adnia másnak a helyét. Attól a pillanattól kezdve ugyanis új korszak kezdődik: a prófétizmustól való eltávolodásnak, a kiegyezésnek, a megalkuvásnak korszaka, ahogy ezt az élet küzdelmei természetszerűleg megkívánják – míg végül is a valóság a próféta ideáljától egészen eltérő alakban ölt testet...").

Visszatérve gondolatmenetemre, amit még befejezésül mondani szeretnék: vajon kikből válnak azok, akik már csak a Sinai félszigeten tudnak „kóborolni" (és sem Mózes idején, sem szimbolikusan mondva, ma sem jutnak tovább), vagy el sem hagyják „Egyiptomot". Ill. kik azok, akik túljutnak a határon és építik az Országot. Vajon tudunk-e jobban segíteni – pszichológiailag, társadalmilag – azoknak, akik a „Sinai félszigeten »kóborolnak«", vagy bejutottak ugyan az Országba, de lelkükben még nem tudták e bűvös asszimiláns burkot lebontani és így esetleg ismét visszakerülnek a „Sinai félsziget"-re.

Irodalom

1. Klaus Dethloff (Hg.): Theodor Herzl, oder der Moses des Fin de siecle. Hermann Böhlaus nachf. Wien–Köln–Graz, 1986. 49.
2. Histoire Universelle des Juifs. Szerk.: Elie Barnavi. Hachette Référence, 1992. 186–190.
3. Halász Zoltán: Herzl. Magyar Világ Kiadó 1995. 75–103.
4. Révész Béla: Max Nordau élete. Az író kiadása. Budapest, 1940-es évek eleje (A könyvnyomtatás feltalálásának 500. évében). 75–91.
5. Herzl Naplója (számomra elérhető legújabb kiadása) első kötet: 1866–1895. Verlag Ullstein GmbH, Berlin–Frankfurt/M. Wien, Propylen Verlag, 1983; második kötet: 1895–1899, Verlag Ullstein GmbH, Berlin–Frankfurt/M. Wien, Propylen Verlag, 1983; harmadik kötet: 1899–1904, Verlag Ullstein GmbH, Berlin–Frankfurt/M. Wien, Propylen Verlag, 1985.
6. H. Ellenberger: The discovery of the unconscious. Basic Books, New York, 1970.
7. Theodor Herzl: Das neue Ghetto. Schauspiel in vier Acten. Wien 1897; 1903; Wien–Berlin 1920. (Teljes terjedelemben megtalálható az 1. sz. irodalmi idézetben).
8. Achad Haam: Válaszúton (Ál Párását Derachim), Válogatott tanulmányok. Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetsége, Budapest, 1931. Eredeti kiadás: Hásiloach XIII. kötet, 2. füzet, 5664 (1904). APD. III. 210. „Mózes".
9. Achad Haam: Válaszúton. Válogatott tanulmányok. Magyar Zsidók Pro Palesztína Szövetsége, Budapest, 1931. Függelék, 161. Irta: Herskovits Fábián.

Herzl the Genius

Herzl's genius lay, in my opinion, in his ability to emerge from the chrysalis of European type assimilation. While assimilation was tantamount to cultural, social scientific and existential rise for the Jews it also made them unable to properly see and evaluate the dangers that threatened them, and later turned into actual factors in their lives. It rendered them unfit for doing anything against them, unfit for stepping out of their Janus Faced chrysalis. In the meantime, parallel with an increasingly thorough assimilation, the situation became, indeed, gradually more dangerous. In this mode of existence their "natural reaction" was, and could only be to presume that "even if at the price of struggles the animosity of society will diminish to a minimum".

Herzl enjoyed the favourable circumstances and after initial setbacks, lived the successful life of a deeply assimilated Jew in practically every respect. However, after seeing and properly interpreting the ominous signs, he stepped out of his chrysalis. This he could only do through a serious crisis, which from the psychological point of view can even be termed as dangerous. He could only realize with the help of this crisis that for the Jewry as a whole assimilation was a blind alley, that all Jews had to shed the chrysalis, that it can only be effectively achieved by bringing a Jewish state into existence, and that any progress in these fields can only be made by tackling the question as a global one. It goes for the Zionist movement and the founding of the state alike. As to the latter he started from the structure of recognition by law. This way of seeing things enabled Herzl to realize that isolated purchases of land in Palestine could only result in the infiltration of Jewish private property to this part of the Turkish Empire. Such a process would not, by necessity get further than copying the particular situation of European Jewry.

Accordingly, Herzl's genius lay in his radical step of leaving the "natural" way of looking at things in his days. This enabled him to discover, in respect of several social questions, the deformities of assimilative existence and to "set them on their legs", i.e. straighten them out. The holistic approach that had taken shape in this way enabled him to organize the initial Zionist groups, as if by magic, into a movement, and to start that movement on the way, which, as we already know, led to Zionism becoming the perhaps only successful movement of the 19th and 20th centuries.

A cikkek szerzői

ENGLÄNDER TIBOR – igazgatóhelyettes, MTA Pszichológiai Intézet; az MCSZ elnöke

JOSEF GORNY – intézetvezető, Tel-Aviv-i Egyetem, Cionista Történelmi Kutatóintézet

ALEXANDER BARZEL – nyugdíjas, Technion, Haifa Kfar HaChores, Izrael

SCHWEIZER GÁBOR – tudományos munkatárs, MTA Jogtudományi Intézet

NOVÁK ATTILA – történész, MTA Történettudományi Intézet

RÓBERT PÉTER – történész

KISS JÓZSEF – családkutató, Family Családtörténeti Kutatóiroda

FERENCZI FISCHER LÁSZLÓ – tudományos tanácsadó, MTA Irodalomtudományi Intézet; tanszékvezető egyetemi tanár, Miskolci Egyetem; az Írószövetség és a P. E. N. tagja

LICHTMANN TAMÁS – irodalomtörténész, tanszékvezető egyetemi docens, Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ – irodalomtörténész, egyetemi tanár, MTA Irodalomtudományi Egyetem

KOVÁCS SÁNDOR – politológus, tanszékvezető egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Politológia Tanszék

BÓDOG GYULA – pszichiáter-pszichoterapeuta, osztályvezető főorvos; az Oneg Sábbát Klub vezetőségi tagja

Képek jegyzéke

A borító előlapján a Knesszet melletti Rózsakert, a hátlapon a jeruzsálemi Hilton szálló körüli római kori ásatások láthatók.

A fekete-fehér képek sorrendben:

1. „A lodi repülőtér a kezünkben van! Ismétlem, a lodi repülőtér a kezünkben van!
2. Öszvéres parádé Tel Avivban.
3. Az első Jeruzsálembe érkezett vonat az államiság első hónapjaiban, 1949-ben.
4. 1949. Az utolsó célpont, az utolsó csata (Eilatért).
5. „És mondták nekik: itt lesz a házatok".
6. Az első nap.
7. Az első kenyér.

Authors

ENGLÄNDER, TIBOR – deputy director of the Institute for Psychology of the Hungarian Academy of Sciences, president of the Zionist Federation in Hungary

GORNY, JOSEF PROF. – head of the Zionist Research Institute for History, Tel-Aviv University

BARZEL, ALEXANDER PROF. – retired, Technion, Haofa, Kfar HaChores, Israel

SCHWEITZER, GÁBOR – research worker, Institute for Jurisprudence of the Hungarian Academy of Sciences

NOVÁK, ATTILA – historian, Institute for Historiography of the Hungarian Academy of Sciences

RÓBERT, PÉTER DR. – historian

KISS, JÓZSEF – genealogist, "Family" Research Bureau for Genealogy

FERENCZI FISCHER, LÁSZLÓ – scientific adviser, Institute for Literary Science of the Hungarian Academy of Sciences; professor and head of department at Miskolc University; member of the Hungarian Writers' Association and the PEN

LICHTMANN, TAMÁS – literary historian, senior lecturer at the Professorate for German Literature, Kossuth Lajos University, Debrecen

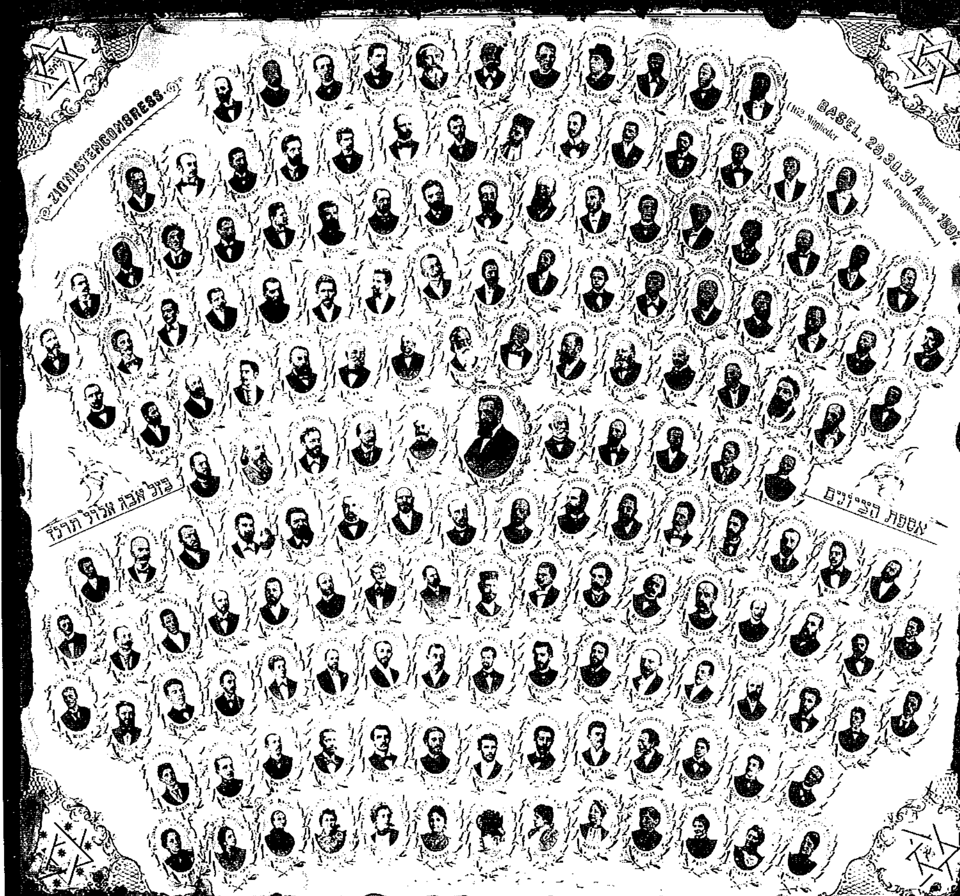
SZÖRÉNYI, LÁSZLÓ PROF. – literary historian, director of the Institute for Literary Science of the Hungarian Academy of Sciences

KOVÁCS, SÁNDOR – senior lecturer at the Professorate for Political Science, Miskolc University

BÓDOG, GYULA – psychiatrist-psychoterapist, head of dept., head physician, member of the Oneg Sabbát Club's governing body

Basel, 1897–Jeruzsálem, 1997

A kötet megjelenését a Magyarországi Cionista Szövetség és a MAZSÖK támogatta

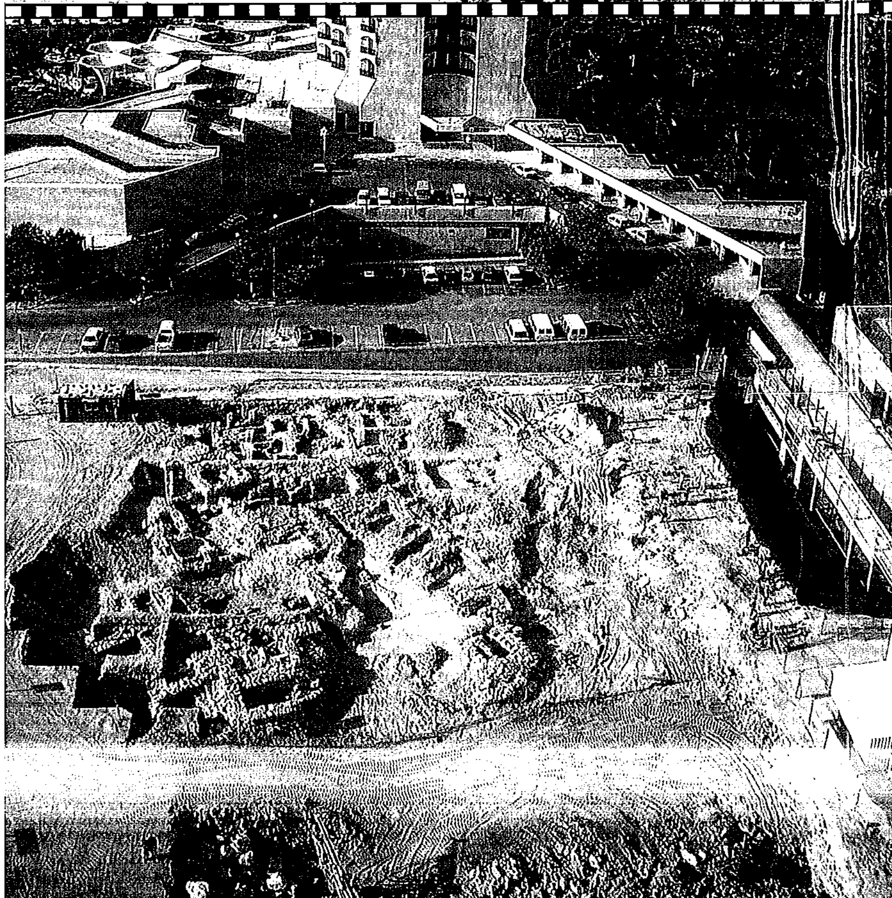
A Bethlen téri Oneg Sábbát Klub kiadványai 6.
Budapest, 1998. július
Szerkesztette: dr. Bódog Gyula
Felelős kiadó: dr. Engländer Tibor
Nyomdai előkész... [illegible]
Nyomás: Vel Kft.

100 cionista mozgalom

100 éves a cionista mozgalom

Kiadja a Bethlen